

TÉR GAZDASÁG EMBER

- ◆ ZSIBÓK ZSUZSANNA | A nemzeti szintű bruttó hazai termék regionális leskálázása rendszerdinamikai keretben
- ◆ VASA LÁSZLÓ | Regionalizmus Közép-Ázsiában
- ◆ MOHÁCSI MÁRTA - FÉNYES HAJNALKA | A karriertudatosság és az arra ható tényezők a felsőoktatási hallgatók körében. Egy közép-kelet-európai régióban végzett kutatás eredményei
- ◆ POLSTER CSILLA - KONCZOSNÉ SZOMBATHELYI MÁRTA | Összhang a családi vállalkozások generációi között
- ◆ KOUDELA PÁL | A városfejlesztés három útja Szöulban

TÉR – GAZDASÁG – EMBER

TÉR – GAZDASÁG – EMBER

Győr, 2020

*A Széchenyi István Egyetem
Kautz Gyula Gazdaságtudományi Karának
tudományos folyóirata*

Megjelenik minden év márciusában, júniusában, szeptemberében és decemberében.

A decemberi szám angol nyelven.

2020. VIII. évfolyam 3. szám

Szerkesztőség

9026 Győr, Egyetem tér 1.

Főszerkesztő: Reisinger Adrienn

Főszerkesztő helyettes: Dernóczy-Polyák Adrienn

Szerkesztőségi titkár: Póczik Nóra

E-mail | tge.szerkesztoseg@gmail.com

A folyóiratban közlésre szánt tanulmányokat a fenti címre kérjük küldeni.
Kérjük a tanulmány beküldése előtt nézzék át a folyóirat honlapján (<https://tge.sze.hu>)
található formai és tartalmi követelményeket: <https://tge.sze.hu/szerzoknek>

Szerkesztőbizottság

Elnök: RECHNITZER JÁNOS

Tagok:

ABLONCZYNÉ MIHÁLYKA LÍVIA, BÁNFI TAMÁS, BARTA GYÖRGYI,
BENCSIK ANDREA, BORGULYA ÁGNES,
DERNÓCZY-POLYÁK ADRIENN, DUSEK TAMÁS,
HAPP ÉVA, JÓZSA LÁSZLÓ, KATITS ETELKA, KOCZISZKY GYÖRGY,
KONCZOSNÉ SZOMBATHELYI MÁRTA, KOPPÁNY KRISZTIÁN,
KOVÁCS GÁBOR, KOVÁCS NORBERT, LENGYEL IMRE, LEHOTA JÓZSEF,
NOSZKAY ERZSÉBET, PAPP ILONA, PISKÓTI ISTVÁN, RECHNITZER JÁNOS,
REISINGER ADRIENN, REKETTJE GÁBOR, RÓBERT PÉTER,
SOMOGYI FERENC (alapító főszerkesztő), SZABÓ PÁL, SZALKA ÉVA,
SZIGETI CECÍLIA, SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI IRÉN, SZRETYKÓ GYÖRGY,
VERES ZOLTÁN, ZSOLNAI LÁSZLÓ

Felelős kiadó | Universitas-Győr Nonprofit KFT. ügyvezetője

Terjesztő | Universitas-Győr Nonprofit Kft.

Levél cím | 9026 Győr, Egyetem tér 1.

Nyomdai munkálatok | Palatia Nyomda

ISSN | 2064-1176

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- 9 ZSIBÓK ZSUZSANNA | A nemzeti szintű bruttó hazai termék regionális leskálázása rendszerdinamikai keretben
- 27 VASA LÁSZLÓ | Regionalizmus Közép-Ázsiában
- 47 MOHÁCSI MÁRTA - FÉNYES HAJNALKA | A karriertudatosság és az arra ható tényezők a felsőoktatási hallgatók körében. Egy közép-kelet-európai régióban végzett kutatás eredményei
- 63 POLSTER CSILLA - KONCZOSNÉ SZOMBATHELYI MÁRTA | Összhang a családi vállalkozások generációi között

ESETTANULMÁNY

- 81 KOUDELA PÁL | A városfejlesztés három útja Szöulban

- 109 SZERZŐK
- 111 AUTHORS
- 113 LEKTOROK

Tisztelt Olvasó!

A Tér-Gazdaság-Ember folyóirat 2020. évi 3. számát tartja kezében az Olvasó. A kötet négy tanulmányt és egy esettanulmányt tartalmaz.

Mind egyik tanulmány és az esettanulmány is kapcsolódik valamilyen formában a regionális tudományokhoz. Az első tanulmány egy olyan területi leskálázási módszert mutat be, mely az országos szintű GDP előrejelzések megyei lebontására lehet alkalmas. A második írás a közép-ázsiai regionalizmus témakörét járja körül. A következő tanulmány egy közép-kelet-európai, felsőoktatási hallgatók körében végzett kutatás eredményeit mutatja be a karriertudatosságra ható tényezőket középpontba állítva. Végül pedig a családi vállalkozások generációváltása témakör kerül ismertetésre konkrét vállalkozások példáján.

Az esettanulmány szintén Ázsiába kalauzolja az olvasókat, három városfejlesztési példát mutat be, melyek a közelmúltban valósultak meg Szöul városában. Az írásból a koreai területfejlesztés néhány sajátosságait is megismerhetjük.

Tartalmas olvasást kívánunk!

Győr, 2020. szeptember 15.

Reisinger Adrienn főszerkesztő
Dernóczy-Polyák Adrienn főszerkesztő helyettes

TANULMÁNYOK

A nemzeti szintű bruttó hazai termék regionális leskálázása rendszerdinamikai keretben

Regional downscaling of the national gross domestic product in a system dynamics framework

---

Absztrakt

A magyarországi régiók hozzájárulása a gazdasági növekedéshez igen különböző. A tanulmány a magyarországi bruttó hazai össztermékre készített nemzeti szintű előrejelzések regionális leskálázásának egy módszerét kívánja bemutatni. Első lépésben a bruttó hazai össztermék változását tényezőkre bontja, majd az egyszerű, statisztikai extrapolációkat kiegészíti egy rendszerdinamikai szimulációval. Ennek előnye, hogy a pusztán statisztikai módszert köz- és regionális gazdaságtani elméleti megfontolásokkal is ki lehet egészíteni. A rendszerdinamikai keret felvázolása után azonosít néhány releváns visszacsatolást a rendszer elemei között, amellyel lehetséges a régiók közötti, illetve a különböző változók közötti kapcsolatokat megjeleníteni. Ezek közül a leginkább robusztusnak tűnő visszaszatolást teszteli, amelyik a lakosságnak a munkalehetőségek által vezérelt, régiók közötti mozgásán alapul.

Kulcsszavak: bruttó hazai össztermék, területi leskálázás, előrejelzés, rendszerdinamikai szimuláció

Abstract

This study introduces a method for the spatial downscaling of the national-level gross domestic product projections for Hungary. First, the change of the gross domestic product will be decomposed to four components, then, the simple, statistical extrapolations will be augmented with a system dynamics simulation. The most important advantage of this procedure is that not only statistical methods can be implemented, but also some basic considerations of regional and economic theory will be employed. After drafting the system dynamics framework, the study identifies some relevant feedback mechanisms between the different elements of the system which allows to present the relationships between the different variables. One of the relevant relationships is tested, it describes the interregional movement of the population as driven by job opportunities.

Keywords: gross domestic product, spatial downscaling, prediction, system dynamics, simulation

BEVEZETÉS

A gazdasági, különösen a bruttó hazai össztermékre (GDP-re) vonatkozó előrejelzések fontossága sem rövid, sem hosszabb időhorizonton nem kétséges, így számos nemzetközi és néhány hazai szervezet készít országos szintű előrejelzéseket (Európai Bizottság, OECD, IASA^[1], Magyar Nemzeti Bank). Míg a rövidebb távú, néhány éves gazdasági előrejelzések szerepe a befektetési, illetve más erőforrásokat érintő döntések megalapozása, addig a hosszú távú előrejelzések inkább projekciókként, feltételes forgatókönyvekként értékelendők, és a „mi lenne, ha...”-típusú kérdésekre adnak válaszokat, ezért gazdaság- és társadalompolitikai irányok megalapozására szolgálhatnak (Czirfusz et al., 2015; Rechnitzer, 2016). Öt éven túli időtávon nem lehet megbízható előrejelzéseket készíteni, ugyanakkor a hosszú távú előrevetítések rámutathatnak arra, hogy egyes gazdasági-társadalmi célok milyen feltételekkel érhetőek el, és mi történne, ha a múltbeli trendek folytatódna. A gazdasági előrejelzések leggyakrabban a nemzeti szintet veszik alapul, sőt, az integrált értékelő modellek hosszú távú forgatókönyvei elsősorban csak a világrégiók szintjén készülnek el. Emiatt felmerül az igény, hogy az előrejelzések eredményeit finomabb területi felbontásban is láthassuk (ESPON, 2014).

A gazdasági növekedésben a magyarországi megyék, régiók hozzájárulása igen különböző (Lengyel-Varga, 2018). A tanulmányom célja egy olyan módszer bemutatása, amely a nemzeti szintű gazdasági előrejelzéseket a múltbeli regionális megoszlásokkal kapcsolja össze, ezáltal a magyarországi GDP-előrejelzést a nemzeti szintről a megyei szintre bontom le. Szemléletében a módszer tehát a felülről építkező, disztributív eljárások közé tartozik, mivel a nemzetgazdasági GDP-t adottnak veszi, és azt próbálja különböző módokon szétosztani a régiók között (Capello et al., 2017; Chizzolini, 2008; Magnani-Valin, 2009).

Az elemzésem fontos újdonsága, hogy a döntően statisztikai, makroszemléletű módszert kiegészítem a regionális szemlélettel. A cél elérése érdekében egy rendszerdinamikai keretet vázolok fel, mivel ez kellően rugalmas megoldási mód a gazdasági változók régiók közötti visszacsatolásainak a kezelésére (Serman, 2000). A rendszerdinamikai megközelítés szimulációi olyan lehetőséget kínálnak, amely alkalmas a modell tesztelésére és előrejelzések készítésére, illetve különböző scenáriók elemzésére. Hasonló, felülről építkező, dinamikus szemléletet követtek Batista e Silva és társai (2016) is, akik kétféle módszer szerint vizsgálták, hogyan lehet az Európai Unió országainak nemzeti szintű GDP-előrejelzéseit NUTS 2 regionális szintre lebontani. Egyrészt alkalmaztak egy trend-módszert, amelyben a regionális GDP előrejelzett növekedési rátáit a múltbeli regionális növekedési ráták és az előre jelzett nemzeti szintű növekedési ráták időben változó súlyú kombinációjaként számolták ki 2060-ig bezárólag. Másrészt a konvergencia-forga-

[1] International Institute for Applied Systems Analysis

tőkönyvükben a hosszú távú, regionális növekedési pályákat a GDP és a termelékenység regionális konvergenciája vezérli egy-egy béta-konvergencia függvény alapján. A kutatásom számára megfelelő kiindulópontot jelent Batista e Silva és társai (2016) szemlélete, amelyet kisebb módosításokkal követni fogok.

Tekintettel arra, hogy regionális szinten nincsen stabil, mérhető területi konvergencia (Molnár-M. Barna, 2018), a kutatásban eltekintek a konvergencia-függvény alkalmazásától, és a trend-módszert adaptálom. A mintául választott előrejelző modell egyik markáns összefüggése az, hogy (országon belül) „a népesség követi a munkahelyeket”. E kérdéskörnek kiterjedt nemzetközi szakirodalma van, melyről Hoogstra és társai (2017) mutatnak be áttekintést metaelemzés jelleggel. Ugyanakkor célzott hazai vizsgálatok is találhatóak a regionális tudományi szakirodalomban (Lennert, 2019). A kutatás jelen fázisában a modellben azonosított lehetséges visszacsatolások közül ez a feltételezés lesz az, ami részletesen kifejtésre kerül. Ezt részben terjedelmi szempontok indokolják, részben pedig az, hogy ellenőrizsem Batista e Silva és társai (2016) megközelítését magyar adatok, illetve ez bizonyult statisztikailag a legstabilabb összefüggésnek.

Noha a rendszerdinamikai megközelítés egy elterjedt elemzési módszer, hazai, különösen regionális gazdasági kutatásokban igen ritkán találkozunk vele. A módszer területi alkalmazásáról Lee (1997) és BenDor-Kaza (2018) adnak összefoglalót. A tanulmányban vizsgált kérdéshez a legközelebb Smahó (2007) munkája áll, aki az input-output modellekből kiindulva vázolt fel egy regionális szimulációs modellt. A szakirodalom hangsúlyozza, hogy a szimulációs modellek az előrejelzések készítésére, illetve elemzésére egy kifejezetten előnyös keretet nyújtanak (Bardi, 2017). A tanulmányban a J. W. Forrester (1958) munkássága nyomán elterjedt rendszerdinamikai módszert követem, amelynek a lényege a dinamikus rendszerünk alapelemeinek (a 2. fejezetben részletezett állományainak és áramláisainak) azonosítása, valamint a közöttük fennálló kapcsolatok definiálása.

A tanulmány első fejezete a felhasznált adatbázist és a módszertani lehetőségeket tekinti át. Ezt követően bemutatom a szimulációs modellkeretet és kiemelek néhány lehetséges visszacsatolási mechanizmust. A negyedik fejezete ben a következtetéseket fogalmazom meg.

1. ADATOK ÉS MÓDSZERTAN

1.1. NEMZETI SZINTŰ GAZDASÁGI ELŐREJELZÉS

A regionális GDP-előrejelzések elkészítéséhez a felülről építkező szemléletet követve szükséges választani egy megbízható nemzeti szintű előrejelzést. E tekintetben Batista e Silva és társai (2016) gyakorlatát követem, és az Európai Bizottság hosszú távú gazdasági előrejelzését fogadom el alapnak. Ennek, nevezetesen a „Jelentés a demográfiai folyamatokról” című kiadványnak az elérhető

legfrissebb változata 2018-ban jelent meg (Európai Bizottság, 2018). E jelentés számos gazdasági, költségvetési és demográfiai mutató tekintetében publikál hosszú távú, országos előrejelzéseket, melyek nyilvánosan hozzáférhetőek ötéves gyakorisággal, 2070-ig bezárólag (1. táblázat).

1. táblázat: Egyes magyarországi makrogazdasági mutatók hosszú távú előrejelzése (2070-ig)

Table 1 Long-term prediction of some macroeconomic indicators in Hungary (until 2070)

	2020	2030	2040	2050	2060	2070
Népesség (ezer fő)	9 785	9 656	9 463	9 279	9 110	8 872
15-64 éves népesség aránya (%)	65,04	62,97	60,35	57,39	55,60	55,99
Potenciális GDP növekedési ráta (%)	1,87	2,13	1,24	1,47	1,26	1,35
Foglalkoztatási ráta (15–64 éves népesség, %)	69,63	73,60	72,65	72,91	72,75	72,53
Munkatermelékenység (az egy foglalkoztatottra jutó potenciális GDP növekedési rátája, %)	1,79	2,34	2,17	1,94	1,75	1,54

Forrás: Európai Bizottság, 2018

Az Európai Bizottság előrejelzése egy konstans skálahozadékú, Cobb-Douglas-típusú termelési függvény^[2] becslésén alapul, amelyben a gazdasági növekedést a demográfiai és a munkaerőpiaci folyamatok jelentős mértékben befolyásolják:

$$Y = TFP * L^\beta * K^{1-\beta} \quad (1)$$

ahol Y jelöli a kibocsátást (GDP), L a munkaerő-kínálatot (a foglalkoztatottak számát), K a tőkeállományt, TFP a teljes tényezőtermelékenységet^[3] (total factor productivity) és β a munkaerő parciális termelési rugalmasságát, vagyis a munkaerő-költség részarányát a teljes hozzáadott értéken belül (szokásos értéke 0,65). A munkaerő termelékenységét (az egy foglalkoztatottra jutó GDP nagyságát) a teljes tényezőtermelékenység és az egy foglalkoztatottra jutó tőkeállomány határozza meg:

$$\frac{Y}{L} = TFP * \left(\frac{K}{L}\right)^{1-\beta} \quad (2)$$

A nemzeti szintű előrejelzés azon a feltételezésen alapul, hogy az Európai Unió kevésbé fejlett országai (ahol az egy főre jutó GDP az EU átlaga alatt van) felzárkóznak az uniós átlaghoz. A feltételezések szerint a demográfiai kihívá-

[2] Részletesen lásd: Európai Bizottság (2017, 92-94.)

[3] Teljes tényezőtermelékenység-változásnak nevezzük a kibocsátás növekedésének azt a részét, amelyet sem a munkaerő-állomány, sem a tőkeinput növekedése nem magyaráz - ez lehet a technológiai fejlődésnek vagy például az intézményi környezet változásának az eredménye.

sok miatt a munkatényező a 2020-as évek után már negatív előjellel járul hozzá a növekedéshez, így annak forrása ekkor már csak a termelékenység-növekedés lehet. Ezen belül a felzárkózó országokban az előrejelzési horizont első részében még a tőketényezőnek jut nagyobb szerep, a második részében pedig a teljes tényezőtermelékenységnek.

1.2. TERÜLETI LESKÁLÁZÁS – MI VEZÉRLI A REGIONÁLIS NÖVEKEDÉSI ALAPPÁLYÁKAT?

A szakirodalomban fellelhető sokféle megközelítés közül csak néhány lehetőséget emelek ki a regionális felbontású előrejelzések készítése kapcsán (Rickman, 2017). Az első, legegyszerűbb megoldás a Batista e Silva és társai (2016) munkájában is követett trend-extrapoláció (Jakobi, 2004; Zsibók, 2019). Ennek egyik lehetséges módja, hogy az előrejelzett összes GDP-t a múltban megfigyelt átlagos regionális részarányoknak megfelelően osztjuk szét az előrejelzési időhorizonton (Gaffin et al., 2004). Korábbi kutatások azt mutatták, hogy ez az időben konstans részarányokon alapuló előrejelzés nem vezet kellően pontos eredményekre. Ez a módszer finomítható, ha például nem csupán a múltbeli GDP-t vesszük a szétosztás alapjául, hanem egy kompozit indikátort, mint ahogyan azt tették Koppány és munkatársai (2019) historikus vizsgálatukban, vagy Jackson és Sonis (2001) a regionális előrejelzésükben.

A második lehetőség a konvergencia-függvények becslése, a béta-konvergencia feltételezés alapján. Batista e Silva és társai (2016) szintén vizsgáltak konvergencia-forgatókönyvet, ami szerint feltételezték, hogy az alacsonyabb kezdeti fejlettségi szintű régiók növekedési rátája nagyobb, mint a fejlettebb régióké; ezáltal fejlettségük (a GDP, illetve a termelékenység), közeledik a fejlettebb régiókhoz. Két probléma merül fel ezzel kapcsolatban: az egyik, hogy a szerzők az Európai Unió régióinak konvergenciáját az országokra becsült konvergencia alapján számították, amit viszont az empiria nem támaszt alá (míg az országok között folyamatosan csökken az egyenlőtlenség, regionális szinten sokkal tartósabbak a különbségek). A másik probléma, hogy a béta-konvergencia egyenlete hosszú távon sokszor irreális előrejelzésekhez vezet: az említett tanulmány például abszolút konvergenciát feltételez, ugyanakkor az előrejelzés időtartamán előfordulhat, hogy a módszer minden régió számára azonos növekedési rátát ad eredményül, és még hosszabb távon bekövetkezhet a Nemes Nagy (2005) által említett fejlettségi inverzió is. Az empirikus megfigyelések alapján a szokásos lineáristól eltérő függvényforma is választható, mint például nemlineáris (logaritmikus, kvadratikus stb.) függvények Riahi és társai (2005) kutatásában.

A harmadik lehetőség a mélyebb gazdasági és területi összefüggések megjelenítése a termelési függvény becslése vagy térbeli modellek segítségével (Fratesi, 2009; Lehmann-Wohlraube, 2014). A hazai gyakorlatban a GMR-modell olyan, amelyik már kiforrott, és sokféle alkalmazási lehetősége van a regionális gazdasági vizsgálatokban, különösen a hatáselemzés területén (Varga et al., 2018).

Ezeknél a komplex modelleknél a számítási igény és maga a modell összetettsége olyan tényezők, amelyek a használatuk költségét emelik, míg több évtizedes időhorizonton nem biztos, hogy arányosan javul a megbízhatóságuk az egyszerűbb modellekkel szemben (Magnani-Valin, 2009).

E kutatásban a területi leskálázást a megyék szintjére végeztem el, és a trend-extrapolációnak azt a változatát alkalmazom, amelyik az előrejelzett nemzeti szintű növekedési rátát egy súlyrendszer segítségével a múltbeli megyei szintű növekedési rátákkal kombinálja.

$$g_{i,t+n}^Y = w_{NAT,t+n} \cdot g_{HU,t+n}^Y + w_{reg,t+n} \cdot g_{i,tB}^Y \quad (3)$$

$g_{i,t+n}^Y$ az i -edik megye $t+n$ -edik időszakra előrejelzett GDP növekedési rátáját jelöli, $g_{HU,t+n}^Y$ az országos szinten előrejelzett GDP növekedési ráta a $t+n$ -edik időszakban (1. táblázat harmadik sora), $g_{i,tB}^Y$ az i -edik megye átlagos múltbeli növekedési rátája, $w_{NAT,t+n}$ az országos szinten előrejelzett GDP növekedési rátához tartozó, időben változó súly, $w_{reg,t+n}$ a múltbeli megyei növekedési rátához tartozó, időben változó súly ($w_{NAT,t+n} + w_{reg,t+n} = 1$). $t=2018$ a bázisév, $n=1, \dots, 42$ az előrejelzési időszak éveit jelöli (2020-tól 2060-ig).

Az előrejelzés felülről építkező jellegét akkor lehet teljes mértékben érvényesíteni, ha a megyei szinten előrejelzett GDP-értékeket utólagosan átskálázzuk az országosan előrejelzett GDP-nek megfelelően. Ez az arányos átskálázás biztosítja, hogy a megyei GDP-értékek összege megegyezik a nemzeti szintű GDP összegével, ugyanakkor a keresztmetszeti relatív szórás nem módosul.

$$Y_{i,t+n} = Y_{HU,t+n} \cdot \frac{Y'_{i,t+n}}{\sum_{i=1}^r Y'_{i,t+n}} \quad (4)$$

ahol $Y_{i,t+n}$ az i -edik megye előrejelzett GDP-je az átskálázás után a $t+n$ -edik időszakban, $Y_{HU,t+n}$ az előrejelzett nemzeti szintű GDP a $t+n$ -edik időszakban (a 2018-as ismert érték és az 1. táblázat harmadik sorában szereplő növekedési ráták alapján számítva), $Y'_{i,t+n}$ az i -edik megye előrejelzett GDP-je a $t+n$ -edik időszakban az átskálázás előtt, $\sum_{i=1}^r Y'_{i,t+n}$ az előrejelzett megyei GDP-értékek összege a $t+n$ -edik időszakban az átskálázás előtt, $r=20$ a megyék száma.

Az előrejelzés egyik lényegi kérdése a nemzeti és a regionális növekedési rátákhoz rendelt súlyok megválasztása. Korábbi tapasztalatok (Zsibók, 2019) alapján egy olyan súlyozást használok, amelyik az előrejelzés kezdeti időszakában a nemzeti szintű előrejelzett növekedési rátát 0,5-es súllyal veszi figyelembe, majd ezt fokozatosan növeli oly módon, hogy 2045 után elérje az 1-et. Mindez két dolgot fejez ki: egyrészt elméleti szempontból az útfüggőséget, vagyis azt, hogy a megyei növekedési pályák jövőbeli alakulásában a múltbeli fejlettségi szintjüknek szerepe van, de ez a hatás fokozatosan gyengül. Másrészt gyakorlati szempontból az előrejelzés bizonytalanságát fejezi ki, ugyanis minél távolabbi jövőre vonatkozik az előrejelzés, annál inkább bizonytalan, hogy egy adott megye

növekedése az országos átlaghoz képest hogyan fog alakulni. Emiatt biztosabb, ha a megyék növekedési kilátásait a távolabbi jövőben az országos átlaggal becsüljük, mintha azt a megyék múltbeli teljesítménye alapján becsülnénk^[4].

1.3. A GDP FELBONTÁSA

Az előrejelzési eljárás első lépésében a termelési függvényből indulok ki, és a GDP-t komponensekre bontom a növekedési számvitelben szokásos módon (Kónya, 2017). Ezen eljárásnak a regionális gazdaságtanban azért van kiemelt jelentősége, mert tükrözi azt az összefüggést, hogy egy régió versenyképességét (jövedelmi helyzetét) alapvetően annak foglalkoztatási és termelékenységi teljesítménye határozza meg (Lengyel, 2000). Egy térség (ország vagy régió) egy főre jutó GDP-je felbontható a munkatermelékenység, a foglalkoztatottság és az aktív korú népesség arányának a szorzatára:

$$\frac{Y}{N} = \frac{Y}{L} \cdot \frac{L}{NA} \cdot \frac{NA}{N} \quad (5)$$

ahol Y a GDP-t, N a teljes népességet, L a foglalkoztatottak számát (a 15-64 éves korosztályon belül), NA pedig az aktív korú, 15-64 éves népességet jelöli (az egyszerűség kedvéért a területi és időindexeket itt elhagytam). Mindkét oldalt beszorozva a teljes népesség nagyságával megkapjuk a GDP nagyságát:

$$Y = N \cdot \frac{Y}{L} \cdot \frac{L}{NA} \cdot \frac{NA}{N} \quad (6)$$

Ebben a függvényformában a demográfiai és a munkaerőpiaci folyamatok jelennek meg hangsúlyosan, a tőkeállomány változását a termelékenység-változás tényezője sűríti magába a korábban bemutatott (2) egyenletnek megfelelően. Korábbi kutatási eredményeim azt mutatták, hogy nem romlottak érzékelhető mértékben az előrejelzés eredményei a felbontás következtében, tehát megközelítőleg ugyanakkora előrejelzési hibák adódtak akkor, ha a GDP előrejelzése felbontás nélkül történt, illetve ha a négy tényezőre külön-külön történt előrejelzés, és egy következő lépésben a GDP előrejelzés azok szorzataként állt elő (Zsibók, 2019). Az extrapoláción alapuló előrejelzésnél tehát a felbontás nélkül is jó eredmények születtek, viszont a szimulációs modellben a tényezőkre bontás fontos szerephez jut, mivel a regionális gazdasági folyamatok kölcsönhatásai ilyen módon jobban megragadhatók.

[4] Mivel az előrejelzések a potenciális GDP-re vonatkoznak, az olyan rövidebb távú ingadozásokat, mint amelyet a 2020-ban tapasztalható gazdasági visszaesés eredményez, nem veszik figyelembe a számítások. Ezzel együtt a múltbeli átlagos megyei növekedési ráták a 2008-09-es gazdasági válság hatását nem szűrik ki, ilyen módon beépül az eredményekbe egy esetleges válság hatása is.

2. SZIMULÁCIÓS MODELLKERET

Ebben a részben azonosítom a megyei GDP-előrejelzési modellem fő állomás nyait és áramlásait, majd javaslatot teszek egyes visszacsatolási lehetőségekre is, amelyek közül a tanulmányban egyet kifejtek.

Az *állományok* a rendszernek az alapelemei, ezeket egy adott időben megmérhetjük, érzékelhetjük, megszámlálhatjuk. Az állomány lehet egy mennyiség, egy készlet, egy statisztikai átlag vagy valaminek a felhalmozása. Ilyen értelemben az előrejelző modellben a GDP-t is állományként kezelem, noha tudjuk, hogy közgazdasági értelemben egy áramlási nagyság. Egy rendszerdinamikai keretben az *áramlások* valamilyen események, cselekedetek vagy folyamatok lehetnek, amelyek egy adott időszak alatt megváltoztatják az állományok nagyságát, mint például a népesség esetében a születés vagy a halálozás (Maani-Cavana, 2007; Meadows, 2008). Ezekon kívül a rendszer tartalmazhat segédváltozókat (konvertereket), például konstansokat, egy egyszerűsített modellben ilyen lehet pl. a népesség termékenységi rátája.

Az állományok a beáramlások és a kiáramlások által változhatnak, és összességében nagyságuk attól függ, hogy a be- és kiáramlások közül melyik a nagyobb. A rendszer egyes elemei között oksági kapcsolat létezhet, melyek lehetnek pozitívak (azonos irányúak), illetve negatívak (ellentétes irányúak). *Visszacsatolásnak* (feedback) nevezzük, amikor egy rendszer outputja egyben a rendszer inputja is lesz. Gyakran említett példa, hogy a születések száma befolyásolja a népesség nagyságát, ugyanakkor a népesség nagysága visszahat arra, hogy egy későbbi időszakban mekkora lesz a születések száma. *Oksági hurok* akkor jön létre, ha a változók egy csoportja egymáshoz kapcsolódik, és egy zárt útvonalat alkotnak az induló változótól, és a láncolat végén visszatérünk ugyanehhez a változótól (Maani-Cavana, 2007). A különböző irányú ok-okozati viszonyok egymást logikailag követve összességében pozitív, azaz megerősítő, illetve negatív, azaz önmagukat gyengítő visszacsatolásokat eredményeznek.

Egy sokszor hivatkozott eset a Lotka-Volterra-egyenletekkel leírt ragadozó-zsákmány modell, melyet populációdinamikai elemzésekre használnak, de számos más problémára is adaptálható (Bardi, 2017). Oksági hurok csak egy dinamikus rendszerben létezhet, ugyanakkor a szimulációs modellben leírt hatások a valóságban szimultánok, folyamatos oda-vissza kapcsolattal, nem feltétlenül időben egymást követve zajlanak. A rendszer visszacsatolásait bemutató kvalitatív modell az oksági hurok diagram (causal loop diagram). Ez megmutatja, hogy a rendszerben mi minek az oka, és hogyan befolyásolják egymást a változók. A rendszer dinamikus viselkedését a különféle oksági hurkok közötti komplex interakciók eredménye határozza meg (Barlas, 2002). Ennél tovább menve, ha azt szeretnénk meghatározni, hogy hogyan viselkedik a rendszer az input paraméterek függvényében, akkor egy állomány-áramlás diagramra (stock-flow diagram) van szükség (Bardi, 2017).

A (6) egyenletet tekintve a regionális GDP-előrejelző modellünkben öt állomány változót definiálunk, mindegyiket megyei szinten: ezek a népesség, a munkaképes

korú népesség, a foglalkoztatottak, a termelékenység és a GDP. A növekedési ráták számítása mindegyik esetben a (3) egyenlettel analóg módon történik. A megyei népességet ($N_{i,t+n}$) pusztán annak a növekedési rátája ($g_{i,t+n}^N$) határozza meg. Ez a növekedési ráta több hatás eredőjeként alakul: egyrészt befolyásolja a népesség termelékenysége, a halálozási ráta és a régiók közötti migrációs egyenleg, vagyis a be- és kivándorlások eredője. Mivel a modellünk egy zárt rendszer és felülről építkező szemléletű, a külfölddel szembeni migrációs egyenleggel nem kell foglalkoznunk, annak a hatása már megjelenik a nemzeti szintű előrejelzésben.

$$N_{i,t+n} = N_{i,t+n-1} \cdot (1 + g_{i,t+n}^N) \quad (7)$$

A népesség nagysága a demográfiai folyamatok figyelembe vételével meghatározza a munkaképes korú népesség nagyságát ($NA_{i,t+n}$) is, amit egy egyszerű arányszámmal ($akt_{i,t+n}$) számítunk ki:

$$NA_{i,t+n} = N_{i,t+n} \cdot akt_{i,t+n} \quad (8)$$

A foglalkoztatási ráta ($emp_{i,t+n}$) alapján pedig kiszámolható az, hogy az aktív korúak közül mennyien állnak foglalkoztatásban ($L_{i,t+n}$):

$$L_{i,t+n} = NA_{i,t+n} \cdot emp_{i,t+n} \quad (9)$$

Látható, hogy e számításokban az arányszámok időben változóak, például hosszú távon az aktív korúak arányának a csökkenésére, ugyanakkor a foglalkoztatási rátának a növekedésére lehet számítani, ahogyan azt az 1. táblázat második, illetve negyedik sora is mutatja. A regionális GDP nagyságát a foglalkoztatás mellett a termelékenység, vagyis az egy foglalkoztatottra jutó kibocsátás határozza meg, a termelékenység időbeli alakulását pedig annak időben változó növekedési rátája ($g_{i,t+n}^{prod}$) alapján számítjuk:

$$\left(\frac{Y}{L}\right)_{i,t+n} = \left(\frac{Y}{L}\right)_{i,t+n-1} \cdot (1 + g_{i,t+n}^{prod}) \quad (10)$$

ahol a termelékenység növekedése felbontható a tőke hozzájárulásának növekedésére és a teljes tényezőtermelékenység növekedésére:

$$g_{i,t+n}^{prod} = g_{i,t+n}^{\frac{K}{L}} + g_{i,t+n}^{TFP}. \quad (11)$$

A regionális GDP-t a foglalkoztatásnak és a termelékenységnek a szorzataként kapjuk meg:

$$Y_{i,t+n} = L_{i,t+n} \cdot \left(\frac{Y}{L}\right)_{i,t+n} \quad (12)$$

szükség szerint az adatainkból kiszámítható a megyék egy főre jutó GDP-je is:

$$\left(\frac{Y}{N}\right)_{i,t+n} = \frac{Y_{i,t+n}}{N_{i,t+n}}. \quad (13)$$

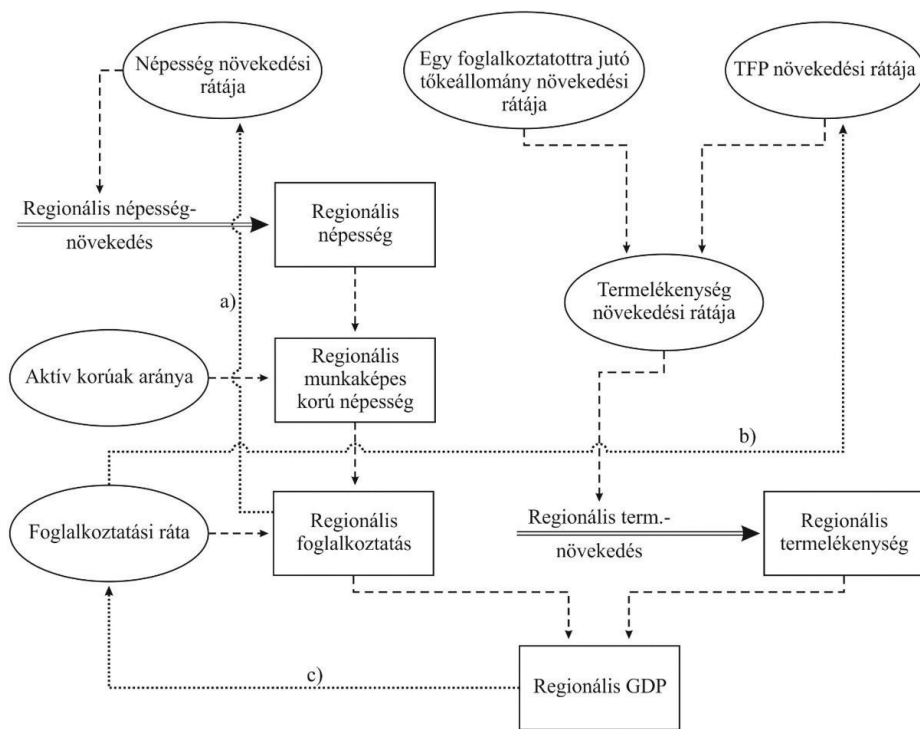
A területi leskálázáshoz felhasznált múltbeli adatok a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) STADAT-tábláiból és a TEIR adatbázisából származnak,

illetve a folyóáron számított GDP-adatokat a Magyar Nemzeti Bank által közölt GDP-deflátor alapján számítottam át változatlan, 2005-ös árakra.

A rendszerünk állomány-áramlás (stock-flow) diagramja az 1. ábrán bemutatottak szerint rajzolható fel.

1. ábra: A regionális GDP-számítás rendszere

Figure 1 The system of regional GDP growth accounting

Forrás: Saját szerkesztés

Megjegyzés: A téglalapok jelölik a rendszer állományait, a körök a segédváltozókat (konvertereket), az áramlásokat pedig folytonos nyilak. A szaggatott nyilak az oksági hatásokat, a pontozott nyilak a rendszerbe építhető, javasolt visszacsatolásokat (a, b és c) mutatják.

Mindeztidáig a szimuláció egy makro-, illetve statisztikai szemléletet tükröz. A modell regionális szemléletének megjelenítéséhez szükséges az egyes változók régiók közötti visszacsatolásainak bekapcsolása, a rendszerdinamikai keret működésbe lépése. A kutatás jelenlegi fázisában három visszacsatolási lehetőséget azonosíthatunk (az 1. ábrán pontozott nyilakkal jelölve):

- a. A népesség követi a munkahelyeket. Ez a visszacsatolás abból a feltételezésből következik, hogy a belső migrációs folyamatokban szerepet játszanak a munkavállalási lehetőségek, tehát azok a régiók vonzóbbak a lakosság számára, ahol magasabb a foglalkoztatás. Batista e Silva és társai (2016) ezt a hatást oly módon jelenítették meg, hogy a regionális népesség nagyságát a foglalkoztatási ráta (L/N) függvényeként becsülték meg.
- b. Agglomerációs hatások. Feltételezzük, hogy az agglomerációs előnyökből fakadóan azokban a térségekben, ahol koncentráltabb a foglalkoztatás (magasabb a foglalkoztatási ráta), ott ez termelékenységi előnyökkel jár, vagyis a teljes tényezőtermelékenység magasabb. Ennek becslésére a foglalkoztatásból számított lokációs hányados (Szakálné, 2011) egy lehetséges eszköz.
- c. Regionális gazdasági vonzerő. A magasabb regionális kibocsátás magasabb jövedelemszinttel jár együtt, így feltételezhető, hogy – különösen a foglalkoztatottak esetében – a magasabb kibocsátási szinttel rendelkező térségeknek a népességvonzó képessége jobb.

Mivel egy dinamikus rendszerről van szó, a számításokat oly módon végzem el, hogy egy régió adott időszakban megfigyelhető valamely változójának az értéke befolyásolja egy másik változónak a következő időszakban kialakuló értékét. Az utóbbi két visszacsatolás (b és c) akár össze is kapcsolható egymással. Mindhárom visszacsatolás egy megerősítő oksági hurkot képez, vagyis öngerjesztő folyamatként működik, és a területi koncentráció irányába hat. A hazai GDP-termelés múltbeli koncentrációs mutatóinak fényében ez nem tűnik valószínűleg feltételezésnek, ugyanis a megyei GDP-értékek relatív keresztmetszeti szórása és a Hirschmann-Herfindahl-index egyaránt azt mutatja, hogy a növekedési időszakokban területi koncentráció figyelhető meg. Erről Molnár és M. Barna (2018) tanulmánya részletesen beszámol, és a frissített, 2018-ig terjedő időszak adatai sem igazolnak fordulatot (2. táblázat). E tanulmány keretében csak az a) visszacsatolás számszerű elemzését végzem el, mivel a mintául választott tanulmány (Batista e Silva et al., 2016) módszere is erre épült, illetve az előzetes számítások alapján ez tűnik a leginkább robusztusnak.

2. táblázat: A GDP megyei szintű egyenlőtlenségi mutatói, 2000–2018

Table 2 Indicators of NUTS-3 level interregional GDP inequalities, 2000–2018

	2000	2003	2006	2009	2012	2015	2018
relatív keresztmetszeti szórás	1,411	1,421	1,524	1,636	1,600	1,503	1,535
normalizált HHI	0,100	0,101	0,116	0,134	0,128	0,113	0,118

Forrás: KSH adatok alapján saját számítás

3. EREDMÉNYEK

A 2. fejezetben bemutatott regionális leskálázást oly módon végzem el, hogy a megyei szintű becslésekben az előrejelzés induló évében, 2020-ban 50%-os súllyal veszem figyelembe az Európai Bizottság által előrejelzett országos növekedési rátát ($W_{NAT,2020}=0,5$), és 50%-os súllyal a megyék múltbeli növekedési rátáját ($W_{reg,2020}=0,5$). Az idő előrehaladtával lineáris módon fokozatosan növelem a nemzeti szintű növekedési ráta súlyát mindaddig, amíg eléri a 100%-ot, ebből adódóan 2045-től már minden megye számára azonos növekedési rátát feltételezek (persze nem azonos volumen bázisokról). Ezt az eljárást egységesen alkalmazom a GDP felbontásának mind a négy tényezőjére. Az előrejelzés eredményeit a 3. táblázat mutatja be. A 2060-ig extrapolált GDP-adatok további területi koncentrációt jeleznek: a relatív keresztmetszeti szórás 1,535-ről 1,569-re növekszik, míg a normalizált Hirschmann-Herfindahl-index 0,118-ról 0,123-ra emelkedik.

3. táblázat: A megyék részaránya a magyarországi GDP-ben a 2018-as tényadatok és a 2060-ra készített előrejelzés szerint (változatlan, 2005-ös árakon, %)

Table 3 Shares of the NUTS 3 level GDP volumes within the national aggregate GDP according to the actual values in 2018 and the projected values in 2060

	2018	2060 alap	2060 SD*		2018	2060 alap	2060 SD*
Budapest	36,471	37,056	37,164	Tolna	1,682	1,581	1,558
Pest	10,303	10,897	10,339	Borsod-Abaúj-Zemplén	4,860	4,924	4,900
Fejér	4,346	4,200	4,307	Heves	2,254	2,238	2,188
Komárom-Esztergom	3,043	3,241	3,405	Nógrád	0,865	0,794	0,814
Veszprém	2,579	2,399	2,445	Hajdú-Bihar	3,888	3,789	3,723
Győr-Moson-Sopron	5,783	5,797	5,947	Jász-Nagykun-Szolnok	2,466	2,409	2,389
Vas	2,353	2,176	2,291	Szabolcs-Szatmár-Bereg	3,213	3,144	3,214
Zala	2,091	1,966	2,033	Bács-Kiskun	4,205	4,322	4,388
Baranya	2,495	2,371	2,362	Békés	2,062	1,889	1,964
Somogy	2,035	1,951	1,759	Csongrád-Csanád	3,006	2,858	2,808

Forrás: KSH adatok alapján saját számítás

*SD: a rendszerdinamikai visszacsatolással kiegészített előrejelzés

Rátérve az a)-val jelölt visszacsatolásra, megvizsgálom a magyarországi, megyék közötti belső migráció és a foglalkoztatottak népességen belüli aránya (L/N) közötti összefüggés relevanciáját. Természetesen sokféle motivációja van a belföldi népeségcserének, de ezek közül a munkavállalási célú migráció jelentős szerephez jut (KSH, 2017; Tagai, 2015). A megyék közötti belső migrációt a KSH adatbázisa alapján, az oda- és elvándorlások egyenlegeként, a népesség százalékában számítom a 2001-

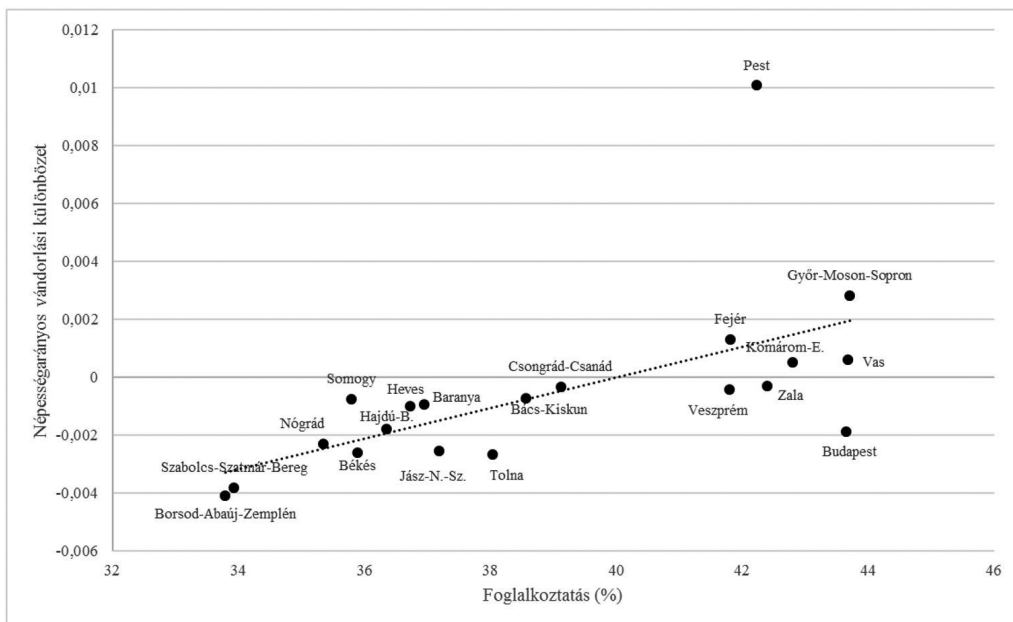
2018 közötti időszak átlagában. Pozitív egyenleggel mindössze Pest, Győr-Moson-Sopron, Fejér, Vas és Komárom-Esztergom megye rendelkezik, az összes többi megyére, Budapestet is beleértve a nettó elvándorlás a jellemző (2. ábra). A legkisebb négyzetek módszerével becsülve a belső migrációs egyenleg és a foglalkoztatottak aránya között egy gyenge, pozitív irányú összefüggés található a megyékben ($R^2=0,36$). Sokat javult a regresszió magyarázó ereje, ha Budapestet és Pest megyét összevontan kezeltük ($R^2=0,72$), és Budapest és Pest megye kihagyásával már egy közepes-erős ($R^2=0,74$) magyarázó erővel bíró regressziós modellt tudtam becsülni. A „népesség követi a munkahelyeket” rendszerdinamikai visszacsatolás érvényesítéséhez ezt az összefüggést vezetjük be az alapmodellbe a következők szerint:

$$N_{i,t} = N_{i,t-1} \cdot \left(1 + (0,0459 \cdot \frac{L_{i,t-1}}{N_{i,t-1}} - 0,0187) \right) \quad (14)$$

A rendszerdinamikai keretünkben módosítás csak a népesség alakulásában történt, aminek a hatása végigfut a többi kapcsolódó változón is. A módosítás következményeit a 3. táblázat 2060SD oszlopai mutatják.

2. ábra: A belföldi vándorlási különbözet (%) és a foglalkoztatottak népességen belüli arányának összefüggése Magyarország megyéiben, 2001-2018

Figure 2 Relationship between the intra-national migration balance (%) and the ratio of employees within the total population in the Hungarian counties, 2001-2018

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés

Ezen előrejelzések és a rendszerdinamikai keret helyességének a megítélése érdekében teszteltem a módszert a múltbeli adatokon. A teszt elvégzéséhez a meglévő megyei GDP-adatsorokat két részre bontom: a 2000 és 2012 közötti adatokat használom az összefüggések becslésére, ami alapján előrejelzéseket készítek a 2013 és 2018 közötti időszakra, és összevetem ezeket az előrejelzéseket ugyanezen időszak tényadataival. Az eltéréseket abszolút értékben, a tényadatok százalékában adom meg a következő hibafüggvény (adjusted mean absolute percentage error, AMAPE) alapján:

$$AMAPE = \frac{100}{6} \sum \frac{|\hat{Y}_{t+m} - Y_{t+m}|}{\frac{\hat{Y}_{t+m} + Y_{t+m}}{2}} \quad (15)$$

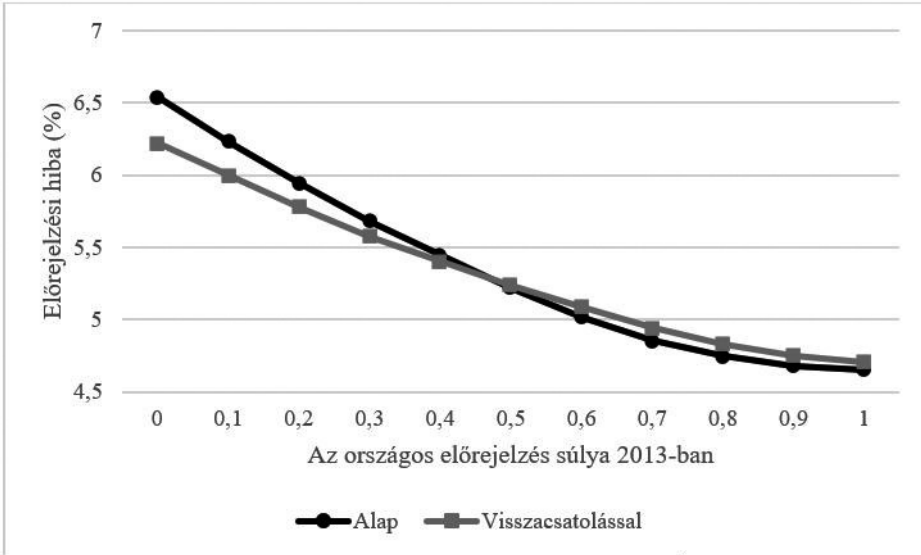
ahol $m=1, \dots, 6$ a tesztidőszak éveinek a számát, $\hat{Y}_{t+m}$ a tesztidőszak m -edik évére előrejelzett GDP-t, Y_{t+m} pedig ezen időszakban a tényleges GDP-t jelöli.

A korábbi tapasztalatokkal összhangban (Zsibók, 2019) az előrejelzések pontossága nagyban függ attól, hogy miként választjuk meg a (3) egyenlet súlyrendszerét. A tesztelés során a súlyrendszert többféleképpen alakíthatjuk ki; ezek közös eleme, hogy a nemzeti szintű GDP-növekedési ráta súlya évről-évre 5 százalékponttal növekszik azzal a feltétellel, hogy nem haladhatja meg az 1-et^[5]. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a megyei szintű növekedési ráták fokozatosan közelítik az országos növekedési rátát. Az előrejelzések pontossága változik aszerint, hogy mekkora súlyt képvisel az országos növekedési ráta a tesztidőszak induló évében (és ennek függvényében a többi évben). Az eredmények azt mutatják, hogy minél nagyobb az induló súly, annál pontosabb lesz az előrejelzés: a megyei átlagos előrejelzési hibák (AMAPE) annál kisebbek lesznek. Elvégeztem a tesztelést az alap előrejelzésre vonatkozóan, és „a népesség követi a munkahelyeket” összefüggés bekapcsolásával is. A rendszerdinamikai visszacsatolás nem minden esetben javította a mintán kívüli előrejelzések pontosságát, ugyanakkor biztató eredmény, hogy a pontatlanabb alap előrejelzések pontosságát jelentős mértékben javította (akár 0,32 százalékponttal), viszont a pontosabb előrejelzések minőségén csak kis mértékben (kevesebb mint 0,1 százalékponttal) rontott (3. ábra).

[5] Ha pl. 0,5-et választjuk induló súlynak, akkor 2013-ban a megyei növekedési ráták becslésénél 0,5-es súllyal vesszük figyelembe az országos növekedési rátát és 0,5-es súllyal a megyék múltbeli átlagos növekedési rátáját. 2014-ben az országos növekedési ráta súlya 0,55, a megyei növekedési ráták súlya 0,45 lesz; 2018-ban pedig már 0,75-ös súllyal számítjuk az országos növekedési rátát. Ha az induló súlyt 0,8-nak állítjuk be, akkor 2017-ben és 2018-ban már csak az országos növekedési ráta számít a megyei növekedés becslésében.

3. ábra: A mintán kívüli előrejelzések átlagos előrejelzési hibája az előrejelzési módszer súlyrendszerének függvényében

Figure 3 Average out-of-sample prediction errors as a function of the weighting scheme

Forrás: KSH adatok alapján saját számítás

4. ÖSSZEGZÉS

A tanulmányban felvázoltam egy extrapolatív jellegű területi leskálázási módszert, mely alkalmas a magyarországi nemzeti szintű GDP előrejelzések megyei szintre történő lebontására. A módszernek elkészítettem egy lehetséges rendszerdinamikai reprezentációját. Annak érdekében, hogy tovább lépjünk a pusztán statisztikai szemléletről, a regionális tudomány elméleti alapjain megfogalmaztam a rendszerben néhány lehetséges, robusztusnak tűnő visszacsatolást. Ezek közül megvizsgáltam, hogy milyen hatása van annak, ha a szimulációs modellbe beépítem „a népesség követi a munkahelyeket” feltételezést. A várható trendek felvázolása során abból a szakirodalmi tapasztalatból indultam ki, hogy a kibocsátás területi koncentrációja lassan, fokozatosan folytatódik. Az előreszámítás időtartamán a GDP országos szinten, változatlan áron számítva 1,98-szorosára növekszik 2060-ra, ami megyénként 1,81-szeres és 2,11-szeres értékek között szóródik az alapelőrejelzés, és 1,71-szeres, illetve 2,21-szeres értékek között a visszacsatolással készített számítások alapján. Ennek ellenére a keresztmetszeti relatív szórás nem növekedett jelentősen a rendszerdinamikai kiegészítés bekapcsolásával. Múltbeli adatokon tesztelve a módszeremet, átlagosan 4,65 százalékos hibával tudtam becsülni a megyei GDP-értékeket. A rendszerdinamikai visszacsatolás nem minden esetben javította a mintán kívüli előrejelzések pontosságát, ugyan-

akkor a pontatlanabb alap előrejelzések pontosságát jelentős mértékben javította, viszont a pontosabb előrejelzések minőségén csak kis mértékben rontott.

A kutatásnak elsősorban a rendszerdinamikai szimulációs módszer regionális gazdasági elemzésekben való alkalmazása szempontjából van jelentősége, mivel a hazai szakirodalomban kevés előzménye van ennek. Noha fontos kérdés az előrejelzések pontossága, a modell célja inkább a kérdésselvetés: milyen irányba vezetnek hosszú távon a múltbeli trendek. A kutatás segíthet a regionális gazdasági növekedés folyamatainak jobb megértésében és a beavatkozási lehetőségek feltárásában: az eredmények rámutatnak a területi koncentrációs folyamat várható folytatódására, így a kutatás későbbi szakaszában a gazdaság- és területpolitikai intézkedések hatásait is szükséges vizsgálni.

A tanulmányban bemutatott területi szimulációs rendszer még számos további kutatási lehetőséget kínál. A lehetséges visszacsatolások köre tovább bővíthető, például bekapcsolható a „munkahelyek követik az embereket” összefüggés is, amely a foglalkoztatási ráta és a termelékenységén belül az egy dolgozóra jutó tőkeállomány változása között teremt oksági kapcsolatot, illetve a valós rendszerre közelebb visz, ha a bemutatott visszacsatolások nemcsak külön-külön lépnek működésbe, hanem együttesen is.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

„A 120004. számú projekt a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, a K_16 pályázati program finanszírozásában valósult meg.”

IRODALOMEGYZÉK

- Bardi, U. (2017) *The Seneca Effect. Why Growth is Slow but Collapse is Rapid*. The Frontier Collection. Springer, Cham.
- Barlas, Y. (2002) *System Dynamics: Systemic Feedback Modeling for Policy Analysis: Encyclopedia for Life Support Systems*. UNESCO Publishing, Oxford, UK.
- Batista e Silva, F.-Dijkstra, L.-Vizcaino Martinez, P.-Lavalle, C. (2016) *Regionalisation of demographic and economic projections. Trend and convergence scenarios from 2015 to 2060*. JRC Science for Policy Report, European Commission EUR 27924 EN https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC101386/regionalisation_final_for_publication.pdf Letöltve: 2020. 05. 27.
- BenDor, T. K.-Kaza, N. (2018) A theory of spatial system archetypes. *System Dynamics Review*, 28, 2, pp. 109–130.
- Capello, R.-Caragliu, A.-Fratesi, U. (2017) Advances in Regional Growth Forecasting Models: Conceptual Challenges and Methodological Responses. *International Regional Science Review*, 40, 1, pp. 3–11.
- Chizzolini (2008) National and Regional Econometric Models. In: Capello, R., Camagni, R., Chizzolini, B., Fratesi, U. (eds.): *Modelling Regional Scenarios for the Enlarged Europe*. Springer-Verlag, Berlin Heidelberg. pp. 69–82.

- Czirfusz M.–Hoyk E.–Suvák A. (szerk.) (2015) *Klímaváltozás – társadalom – gazdaság: Hosszú távú területi folyamatok és trendek Magyarországon*. Publikon Kiadó, Pécs.
- ESPON (2014) *ET2050 – Territorial Scenarios and Visions for Europe*. Final Report. ESPON & MCRIT Ltd., Luxembourg. <https://www.espon.eu/programme/projects/espon-2013/applied-research/et2050-territorial-scenarios-and-visions-europe> Letöltve: 2020. 03. 10.
- Európai Bizottság (2017) *The 2018 Ageing Report. Underlying Assumptions & Projection Methodologies*. Institutional Paper 065. Brussels https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/economy-finance/ip065_en.pdf Letöltve: 2020. 05. 27.
- Európai Bizottság (2018) *The 2018 Ageing Report: Economic and Budgetary Projections for the EU Member States (2016–2070)*. Institutional Paper 079. Brussels https://ec.europa.eu/info/publications/economy-finance/2018-ageing-report-economic-and-budgetary-projections-eu-member-states-2016-2070_en Letöltve: 2020. 03. 10.
- Forrester, J. W. (1958) Industrial dynamics: a major breakthrough for decision makers. *Harvard Business Review*, 35, 4, pp. 37–66.
- Fratesi, U. (2009) The Regional Economist with the Crystal Ball: A Discussion of the Possibility of Long-term Predictions at Sub-national Level. *Italian Journal of Regional Science*, 8, 1, pp. 91–97.
- Gaffin, S. R.–Rosenzweig, C. R.–Xing, X.–Yetman, G. (2004) Downscaling and Geo-spatial Gridding of Socio-Economic Projections from the IPCC Special Report on Emissions Scenarios (SRES). *Global Environmental Change A*, 14, pp. 105–123.
- Hoogstra, G. J.–van Dijk, J.–Florax, R. J. G. M. (2017) Do jobs follow people or people follow jobs? A meta-analysis of Carlinio–Mills studies, *Spatial Economic Analysis*, 12, 4, pp. 357–378.
- Jackson, R.–Sonis, M. (2001) On the spatial decomposition of forecasts. *Geographical Analysis*, 33, 1, pp. 58–75.
- Jakobi Á. (2004) Kísérletek a hazai területi egyenlőtlenségek előrejelzésére. In: Nemes Nagy J. (szerk.): *Regionális Tudományi Tanulmányok 9*, Budapest, ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest. 107–124.
- Kónya I. (2017) A magyar növekedésről – egy régimódi megközelítés. *Közgazdasági Szemle*, LXIV., szeptember, 915–929.
- Koppány K.–Kovács Z.–Dusek T. (2019) A gazdasági teljesítmény területi eloszlása és koncentrációja Magyarországon. In: Reisinger A.–Kecskés P.–Buics L.–Berkes J.–Balassa B. (szerk.): *„Kulturális gazdaság”*. Kautz Gyula Emlékkonferencia elektronikus formában megjelenő kötete. Széchenyi István Egyetem, Győr. 1–12.
- Központi Statisztikai Hivatal (KSH) (2017) *A belföldi vándorlás aktuális trendjei, 2012–2017*. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/belfvand17.pdf> Letöltve: 2020. 03. 10.
- Lee, C. (1997) Simulating Regional Systems: A System Dynamics Approach. In: Chatterji, M. (ed.): *Regional Science: Perspectives for the Future*. Palgrave Macmillan, London. pp. 144–164.
- Lehmann, R.–Wohlrabe, K. (2014) Regional economic forecasting: state-of-the-art methodology and future challenges. *Economics and Business Letters*, 3, 4, pp. 218–231.
- Lengyel I. (2000) A regionális versenyképességről. *Közgazdasági Szemle*, 47, 12, 962–987.
- Lengyel I.–Varga A. (2018) A magyar gazdasági növekedés térbeli korlátai – helyzetkép és alapvető dilemmák. *Közgazdasági Szemle*, 65, 5, 499–524.

- Lennert J. (2019) A magyar vidék demográfiai jövőképe 2051-ig, különös tekintettel a klímaváltozás szerepére a belső vándormozgalom alakításában. *Területi Statisztika*, 59, 5, 498–525.
- Maani, K. E.-Cavana, R.Y. (2007) *Systems Thinking, System Dynamics. Managing Change and Complexity*. Second edition. Pearson Education, Rosedale, New Zealand.
- Magnani, R.-Valin, H. (2009) Different approaches to modelling regional issues. *Italian Journal of Regional Science*, 8, 1, pp. 99–105.
- Meadows, D. H. (2008) *Thinking in Systems: a primer*. Edited by Diana Wright. Chelsea Green Publishing, White River Junction, Vermont.
- Molnár T.-M. Barna K. (2018) A területi különbségek vizsgálata a magyar NUTS 3 szintű területi egységekben, 2000 és 2015 között. *Comitatus Önkormányzati Szemle*, tavasz, 3–20.
- Nemes Nagy J. (szerk.) (2005) *Regionális elemzési módszerek*. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest.
- Rechnitzer J. (2016) A jövő terei, a tér jövője. *Magyar Tudomány*, 8, 922–936.
- Riahi, K.-Kolp, P.-Grubler, A. (2005) *National Scenarios of Economic Activity (GDP)-A Downscaling Exercise Based on SRES*. Interim Report. IR-05-063, International Institute for Applied Systems Analysis, Laxenburg, Austria. <http://pure.iiasa.ac.at/id/eprint/12544/> Letöltve: 2020. 03. 10.
- Rickman, D. S. (2017) Regional Science Research and the Practice of Regional Economic Forecasting: Less Is Not More. In: R. Jackson-Schaeffer, p. (eds.): *Regional Research Frontiers - Vol. 1*, Advances in Spatial Science. pp. 135–149.
- Smahó M. (2007) Kísérlet egy régió szimulációs modelljének kidolgozására. *Tér és Társadalom*, 21, 1, 117–129.
- Sterman, J. (2000) *Business Dynamics: Systems Thinking and Modeling for a Complex World*. Irwin/McGraw-Hill, Boston.
- Szakálné Kanó I. (2011) A gazdasági aktivitás térbeli eloszlásának vizsgálati lehetőségei. *Statisztikai Szemle*, 89, 1, 77–100.
- Tagai G. (2015) Járási népesség-előreszámítás 2051-ig. In: Czirfusz M.-Hoyk E.-Suvák A. (szerk.): *Klímaváltozás - társadalom - gazdaság: Hosszú távú területi folyamatok és trendek Magyarországon*. Publikon Kiadó, Pécs. 141–166.
- Varga A.-Sebestyén T.-Szabó N.-Szerb L. (2018) *Economic impact assessment of entrepreneurship policies with the GMR-Europe model*. FIRES Report. <http://www.projectfires.eu/wp-content/uploads/2018/05/p.2-d4.6-gmr-report.pdf> Letöltve: 2020. 03. 10.
- Zsibók Zs. (2019) Extrapolative techniques' predictive capacity in the spatial downscaling of the Hungarian gross domestic product. *Hungarian Statistical Review*, 2, 2, pp. 51–78.

Regionalizmus Közép-Ázsiában

Regionalism in Central Asia

Absztrakt

Közép-Ázsia jelentősége a Szovjetunió megszűnése után értékelődött fel, geopolitikai helyzetének és ásványkincseinek köszönhetően. A térségi regionalizmus elemzése kifejezetten izgalmas feladat, mivel az érintett országok egyszerre vannak integrációs kényszerben és jelentős nemzetépítésben is. A tanulmány vizsgálja a közép-ázsiai együttműködés háttérét és dinamikáját a legújabb kor különböző időszakában, valamint feltárja a térséget érintő regionalista kutatások elméleti dilemmáit. A kutatás célja azon okok feltárása, amelyek miatt az endogén integrációk eddig nem jöhettek létre. Az országok közötti együttműködések elemzése az integrációs modellekkel történt (a klasszikus és az összetartó integráció), illetve a régió integrációs történelmének elemzése segítségével megtörtént az együttműködések endogén és exogén kontextusba való elhelyezése. A közép-ázsiai elvetélt integrációk elemzése Magyarországon kevésbé kutatott terület, így a térség együttműködési lehetőségeinek nagyhatalmi játszmákba helyezett elemzése mindenképpen időszerű. A közép-ázsiai regionális együttműködés fejlődése mindenképpen pozitív fejlemény, azonban nem valószínű, hogy a közeljövőben a regionális együttműködés bármilyen módon is formálissá válik.

Kulcsszavak: Közép-Ázsia, regionalizmus, nemzetépítés, integráció

JEL kód: F02, F15, F55, O18, P25, P48

Abstract

The importance of Central Asia was appreciated after the break-up of the Soviet Union, mainly due to its geopolitical position and mineral resources. The analysis of regionalism in Central Asia is a particularly exciting task, as the countries in this region are at the same time forced to integrate and a significant nation-building process is ongoing. The paper examines the background and dynamics of Central Asian cooperation in different periods of recent times, as well as the theoretical dilemmas of regionalist research targeting this region. The goal of the research is to explore the reasons why endogenous integrations have not been realized so far. As a method the integration models (classical and holding-together integration) to the analysis of cooperation between countries were applied, and they were placed in an endogenous and exogenous context with the help of the analysis of the integration history of the region. The analysis of abandoned integrations in Central Asia is a less researched area in Hungary, so the analysis of the cooperation opportunities of the region placed in games of great power is definitely timely. The development of regional cooperation in Central Asia is certainly a positive development. However, regional cooperation is unlikely to become formal in any way in the near future.

Keywords: Central Asia, regionalism, nation-building, integration

JEL classificaton: F02, F15, F55, O18, P25, P48

BEVEZETÉS

A Szovjetunió felbomlása után Közép-Ázsia mint új geopolitikai régió jelent meg a nemzetközi színpadon. A régiót az általános terminológia szerint a térség öt volt szovjet köztársaságaként értelmezem: Kazahsztán, Üzbegisztán, Tádzsikisztán, Türkmenisztán és Kirgizisztán. A térség országait egyrészt a közös gazdasági és politikai történelem hosszú időszaka, másrészt a jelentős mértékű kölcsönös függőségek jellemzik. Ezek a tényezők még a nemzetépítés és a határok kijelölésének folyamatát is meghatározták a mai Közép-Ázsiában. Ugyanakkor Közép-Ázsia mint régió még mindig fejlődik, alakul, számos belső és külső tényező állandó hatása alatt áll. Egyes vélemények szerint a mai Közép-Ázsia egy korábban periférikus régióból egy fontos csomóponttá alakult át az eurázsiai kontinens közepén (Gleason, 2010). Mások Közép-Ázsiát olyan régiónak tartják, ahol nincs kézzel fogható regionális intézmény és gyenge regionális identitása van (Lewis, 2018).

A Szovjetunió összeomlása után Közép-Ázsia országainak szükségük volt új transznacionális politikai és gazdasági kapcsolatok gyors kialakítására, ennek jegyében a térségi államok több kísérletet is tettek a regionális együttműködésre. Hasonló folyamat volt megfigyelhető az újra függetlenné vált közép-európai országok esetében is (Filep, 2005). A térség államai a regionális integráció újonnan elért gazdasági függetlenségük fejlesztésének és megerősítésének egyik legfontosabb és – tekintettel a szovjet időszakból örökölt kényszerű infrastrukturális kapcsolatoknak – kézenfekvő lehetőségére tekintettek. Az integráció szükségességét erősítette annak felismerése, hogy a régió közös társadalmi-gazdasági problémák sokaságával néz szembe, amelyek az erőforrások egyítésével és az erőfeszítések összehangolásával tűntek megoldhatónak.

A Szovjetunió 1991-es megszűnését követően volt olyan várakozás, hogy az újonnan függetlenné vált közép-ázsiai államok egységes gazdasági és biztonsági komplexumot alkotnak majd. Számos tényező alátámasztotta ezt a regionalizációs logikát: az öt állam földrajzilag közel van egymáshoz (földrajzilag egy blokkot alkotnak), közös kultúrával, társadalmi struktúrával, kulturális értékrendszerrel és történelmi emlékezettel rendelkeznek; és nem utolsósorban összeköti őket mind a szovjet örökség, mind pedig a régió határokon átnyúló természeti erőforrásai együttes kezelésének és hasznosításának szükségessége.

Nem sokkal a függetlenség után azonban világossá vált, hogy jelentős akadályok állnak az közép-ázsiai integráció útjában. Az újonnan függetlenné vált országok fogékonnyá váltak a nemzeti szuverenitás erősítése iránt és egyébként is, legtöbb esetben nemzetépítésre volt szükség. Ez a nemzetépítés iránti erős elkötelezettség azonban nyilvánvalóan kizárta azt az elképzelést, hogy bizonyos állami jogokat egy szupranacionális szervezetnek vagy uniónak ruházzanak át (Malgin-Narinskii, 2002). Ezeket a problémákat tovább súlyosbította az egyes országok fejlődésének aszimmetriája; Közép-Ázsia új államai jelentősen különböztek lakosságuk és területük méretében, valamint a természeti erőforrásokhoz és a legfontosabb szállítási útvonalakhoz való hozzáférésükben. Az eltérő politikai

és gazdasági modernizációs modellek így a regionális együttműködést hátráltató tényezőiként jelentek meg. Dobrovits (2011) szerint a régió országai tulajdonképpen ma is félperiférikus jellegű, klasszikusan „policy taker” országok, melyek legfőbb nemzetközi erejük a geopolitikai helyzetük, illetve a nagyobb nemzetközi játszmákban vállalt – gyakran megbízhatatlan – szerepük.

Közép-Ázsia országainak és térségben érdekelt nagy- és középhatalmak regionalizmus irányába tett stratégiai és taktikai lépéseinek elemzése kifejezetten izgalmas feladat, mivel 1) az érintett országok egyszerre vannak integrációs kényszerben és 2) jelentős nemzetépítésben, valamint 3) földrajzi elhelyezkedésüknek és természeti erőforrásaiknak köszönhetően a nagyhatalmi játszmák fókuszában vannak. Tanulmányomban megvizsgálom a közép-ázsiai együttműködés hátterét és dinamikáját a legújabb kor különböző időszakában, valamint feltárom a térséget érintő regionalista kutatások elméleti dilemmáit. Kutatásom fontos célja azon okok feltárása, amelyek miatt az endogén integrációk eddig nem jöhettek létre. Esettanulmány jelleggel bemutatom az Eurázsiai Gazdasági Uniót, egy olyan integrációt, mely belső (kazah) kezdeményezésre, de külső hatásra jött létre és eddig működőképesnek bizonyult.

1. A REGIONALIZMUS ÉRTELMEZÉSI DILEMMÁI KÖZÉP-ÁZSIÁBAN

A térséggel kapcsolatos fontos módszertani dilemma, hogy a régiónak tulajdonképpen nem létezik általánosan elfogadott megnevezése. A magyar nyelvben elterjedt Közép-Ázsia név hagyományos, a szovjet időkben elfogadott orosz megfelelője „Közép-Ázsia és Kazahsztán” (Средняя Азия и Казахстан) volt, angol nyelven azonban általában „Central Asia” névvel illették. A szovjet tagállamok függetlenné válása után azonban az orosz nyelvű szakirodalomban mindinkább a Közép-Ázsia elnevezés megfelelője (Центральная Азия) terjedt el, amely alatt viszont a korábban a régiótól keletebbre fekvő Mongóliát, Tibetet és Kelet-Turkesztánt (Hszincsiang-Ujgur AT) értették. A régebbi szakirodalomban megjelenik még a hagyományos (Nyugat- vagy Orosz-) Turkesztán elnevezés is. A földrajzi határok definiálásának bizonytalanságát fokozza, hogy Kazahsztán északnyugati régiói átnyúlnak Európába, míg a hagyományosabb Turkesztán elnevezés Afganisztán északi részét is magában foglalja (Dobrovits, 2015). A tanulmányban a jelenleg nemzetközileg és diplomáciailag többé-kevésbé elfogadott kategorizálás szerint Közép-Ázsia alatt Kazahsztánt, Üzbegisztánt, Kirgizisztánt, Tádzsikisztánt és Türkmenisztánt értem.

A régiókat több szempontból lehet értelmezni. A régiót tekinthetjük eleve adottnak, természetesen determináltnak (Rechnitzer, 2016). Mások, a konstruktivisták vagy posztstrukturalisták, a régiót társadalmilag felépítettnek és így politikailag értelmezhetőnek tartják. A konstruktivisták szerint, ahogy Söderbaum is megállapítja, nincsenek természetes régiók; az összes régió (legalábbis potenci-

álisan) heterogén, nem egzakt területi határokkal. A neofunkcionisták az intézményekre összpontosítanak, amelyeket a leghatékonyabb eszköznek tartanak a közös problémák megoldására (Obydenkova, 2011). Ezek viszont kiváló eszközei a funkcionális és a politikai tovagyűrűzésnek, a spillovernek, és végeredményül a régió identitásának újradefiniálásához vezetnek (Söderbaum, 2011).

A regionalizmus értelmezhető mind endogén, mind exogén szempontból. Az előbbi szerint a regionalizációt a régióon belüli helyi szereplők alakítják, míg az exogén perspektíva a regionalizmust a külső szereplők fellépésének eredményeként szemlélteti. A régiók és a regionalizmus kialakulhat geopolitikai okokból, szövetségalapítás politikai szándéka mentén, különösen egy térségen belüli vagy kívüli másik állam, vagy államcsoport hatalmának ellensúlyozása érdekében. Buzan és szerzőtársai (1998) szerint viszont a hatalomelméletek alábecsülik, leegyszerűsítik a regionális szint jelentőségét a nemzetközi kapcsolatokban.

Úgy tűnik, hogy a közép-ázsiai régió esetében minden, fentebb említett szempont fennáll (Musiol, 2015). Közép-Ázsia a 19. század végén jelent meg politikai egységként, amikor a cári Oroszország adminisztratív célok mentén létrehozta a Turkesztán kormányzóságot. Ezt megelőzően nem volt közös politikai identitás a régióban, amelyen három különböző kánság osztozott. Ugyanakkor a térségben élő népek közös etnikai nyelvi, kulturális és vallási identitásokkal rendelkeztek a már kényszerű közigazgatási egyesítésük előtt is.

A régió meghatározása során evidensnek tűnik az a feltételezés, hogy a térségben lévő államok szorosabb gazdasági kapcsolatokkal rendelkeznek egymással, mint a térségen kívüli államokkal. A mai közép-ázsiai országok alapvetően nyersanyagok és energiaforrások exportőrei, így inkább a globális, semmint a regionális piacok alakulásától függenek. A regionalizáció gazdasági kritériumai közvetlenül kapcsolódnak az integrációhoz, amely akkor a legstabilabb, ha az összes szereplő céljai és preferenciái nagymértékben megegyeznek. Ha nagy különbségek vannak az érintett államok preferenciái között, nemzeti érdekeik összehangolása sokkal bonyolultabbá válik. A regionalizáció így közvetlenül kapcsolódik az integrációhoz, a kereskedelem, a beruházások, a munkaerő migrációja és az energiaágazat kölcsönös függőségeinek elemzése hatékonyan használható a közép-ázsiai régiók kialakulásának mérésére.

A közép-ázsiai országok integrációs kísérletei tulajdonképpen a Libman és Vinokurov (2012) által definiált összetartó integráció (holding-together integration - HTI) kategóriába sorolhatók. Az összetartó integrációt (HTI) olyan regionális integrációs rendszerként definiáljuk, amelyet egy korábban ugyanazon politikai és gazdasági egységhez (egységes állam vagy gyarmati birodalomhoz) tartozó országok csoportja indított el, és amelyek magas szintű gazdasági, politikai és kulturális közös háttérrel mutatnak. Közép-Ázsia esetében a regionális integráció mindazonáltal eltér a szokásos modelltől: a regionális kohézió vagy a regionális közösség magasabb szintje nemcsak a régió jövőjére vonatkozik, hanem a múltjára is (1. táblázat).

1. táblázat: A klasszikus integráció és a közép-ázsiai összetartó integráció különbségei

Table 1 Differences between integration and holding-together integration

	Klasszikus integráció	Összetartó integráció (Holding-together integration/HTI)
Kiindulási alap	Régóta független országok csoportja	Egy megszűnő állam vagy birodalom részét képező, újonnan független államok
Integráció tárgya	Nagyobb gazdasági, politikai és kulturális integráció	A meglévő gazdasági, politikai és kulturális kapcsolatok fenntartása vagy az integráció fokozása, de nem a korábbi keretekben megszokott módon
Függőség az államok között	Alacsony	Általában magas
Integráció eszközei	Fejlett	Fejlett, de a korábbi rendszer több intézménye fennmaradt
Az integráció és dezintegráció költségei	Az integráció költségei magasabbak, mint a status quo fenntartásának költségei	Az dezintegráció költségei magasabbak, mint a status quo fenntartásának költségei
Nemzetépítés a tagállamokban	Kialakult nemzetállamok, nincs hatása az integrációra	Nemzetépítés folyik, komoly feszültségek a regionalista törekvésekkel

Forrás: Libman–Vinokurov, 2012

A HTI tulajdonképpen a gazdasági és politikai integráció bizonyos szintjének fenntartása az újonnan függetlenné vált államok között, a HTI U-alakú dinamikát mutathat: erős szétesést az egységes állam eltűnése után, majd a kormányközi együttműködésen alapuló reintegrációt, különböző mechanizmusokat és esetleg eltérő tagokat.

Az 1. táblázat alapján a HTI-t a szokásos regionális integrációktól négy tulajdonság különbözteti meg:

1. a HTI esetében az országok között nagyon magas a kölcsönös függőség;
2. egyes államokban a regionális integráció folyamata egybeesik a nemzetépítés folyamatával;
3. a HTI esetében a tagállamok magas integráltsági szinten állnak (pl. infrastruktúra), így a dezintegráció rendkívüli veszteségekkel járna;
4. A HTI új együttműködést építhet az „intézményi maradványokra”. A klasszikus regionalizmusban ezek az intézmények definíció szerint hiányoznak, ezért az intézményi struktúrát újból meg kell teremteni.

2. KÖZÉP-ÁZSIA MINT RÉGIÓ A SZOVJET IDŐKBEN

Közép-Ázsia önálló politikai régióként a Szovjetunió megszűnése után jelent meg, jelenlegi állapota és arculata szovjet „nemzetépítés” és köztársaság-építés tipikus folyamatainak köszönhető (Dobrovits, 2011). A Szovjetunióknak 19 nagy gazdasági régiója volt, köztük az egyik a közép-ázsiai régió. Kopanév szerint a nagy gazdasági régiók új gazdasági, földrajzi kategóriát képviseltek, amelyek bizonyos funkciókat látnak el az ország gazdasága általános jellemzői, a területi munkamegosztás és a közlekedési kapcsolatok szempontjából. (Kopanév, 1987) A közép-ázsiai gazdasági régiót a termékeny föld, a nagy kiterjedésű legelők,

a gazdag víz- és vízenergia-források, szénhidrogének és különféle hasznos ásványok hatalmas területei jellemezték korábban.

Közép-Ázsiában a szállítási-elosztó rendszerek (energia, gázvezetékek, vízellátás és közlekedés) egysége hozzájárult az régió köztársaságainak – korábbi viszonyokhoz képest – gyors fejlődéséhez. A szovjet tervutasításos rendszer koordinálta és szabályozta az erőforrások használatát és a köztársaságok közötti elosztását (Luong, 2004). A regionalizmus ezen formája jól működött a Szovjetunió területi munkamegosztáson alapuló keretrendszerében, melyben Közép-Ázsia egyetlen egységes régióként jelent meg. Wagerich (2008) szerint a szovjet rendszer kifejezetten ösztönözte a regionális szintű kölcsönös függőséget, amely tulajdonképpen inkább az „integrálj és uralkodj”, semmint az „oszd meg és uralkodj” politikája volt. Ezek a Szovjetunió felbomlásával szétestek: az integrált elektromos hálózatot országonként szétválasztották; az áruk és az emberek országok közötti mozgása megnehezült; minden, eddig elfojtott vitás kérdés felszínre került. A nacionalista diskurzus uralta az államok politikáját, és ennek eredményeként az egymástól való függést az önellátás váltotta fel (Akiner, 1997). Noha a folyamat során az elnökök népszerűvé váltak saját országukban, ennek a versenyző nacionalizmusnak a legnagyobb vesztese maga a közép-ázsiai régió volt, amely elvesztette belső kohézióját.

Luong (1999) tézise szerint máig észrevehető a közép-ázsiai regionalizmus szovjet formája, amely továbbra is fennáll a Szovjetunió összeomlása után, mivel a térség államai örökölték a szovjet közigazgatási és irányítási rendszert (hasonlóképpen, ahogy a gyarmatok átvették a gyarmattartók közigazgatási rendszerét).

A közép-ázsiai szovjet politika fókuszában tehát a régió belüli gazdasági kohézió állt. Konstruktivista szempontból vizsgálva az oroszok, majd szovjetek által kreált regionális identitás komoly (nemzetiségi, erőforrás, határ) vitákat eredményezett a posztsovjet időszakban, ami a korábbi regionalizmus összeomlásához vezetett, már csak a minden térségi államban tapasztalható erős nemzetépítési törekvések miatt is.

3. A KÖZÉP-ÁZSIAI RENDSZERVÁLTÁS ÉRTÉKELÉSE

A gazdasági-politikai rendszerváltás és átalakulás értékelésekor több indikátorból indulhatunk ki. A tanulmányban a széleskörben elismert, gazdasági szabadságfokot mérő aktuális (2020) Economic Freedom Indexet^[1] választottam, mivel ez egyfajta mérőszáma lehet az átalakulás sikerességének megítélésében (2. táblázat). Az erős elnöki hatalmi rendszerben működő országok kapcsán a gazdasági sikertelenség axiómaként jelenik meg, mindazonáltal, az adatok összevetésekor, validáló referenciaként Magyarországot, illetve Ausztriát választva, szembetűnik,

[1] A Gazdasági Szabadság Indexe (The Heritage Foundation) a gazdasági tevékenységek szabadságának és tulajdonjogok helyzetének összesített mutatója: korrupciótól való mentesség, adózási szabadság, kormányzati kiadások, üzleti szabadság, munkavállalás szabadsága és munkavállalói jogok, monetáris szabadság, kereskedelmi szabadságfok, befektetés lehetőségei és befektetővédelem, pénzügyi rendszer szabadságfoka.

hogy a legfejlettebb közép-ázsiai ország, Kazahsztán és az egyik leggazdagabb EU ország Ausztria között minimális különbség van, miközben Magyarország értéke alul múlja Kazahsztánét. A politikai szabadság és demokrácia tekintetében (Global Freedom Score) azonban óriási különbségek mutatkoznak Ausztria, mint referencia ország és a közép ázsiai államok között. A régió belül a kategóriák szerint csak Kirgizisztán „lóg ki a sorból”, részben szabad státuszt kiérdemelve a közelmúlt demokráciát erősítő fejleményei miatt.

2. táblázat: Gazdasági szabadság és demokrácia index Közép-Ázsia országaiban, 2020

Table 2 Economic Freedom Index and Global Freedom Score in Central Asia, 2020

	Gazdasági szabadság (1-100)	Szabadságfok (1-10)	
Kazahsztán	69,6	23	(nem szabad)
Kirgizisztán	62,9	38	(részben szabad)
Üzbegisztán	57,2	9	(nem szabad)
Tádzsikisztán	52,2	10	(nem szabad)
Türkmenisztán	46,5	2	(nem szabad)
Magyarország	66,4	70	(részben szabad)
Ausztria	73,3	93	(szabad)

Forrás: <https://www.heritage.org/index/>;
<https://freedomhouse.org/countries/freedom-world/scores>

4. POSZTSZOVJET REGIONALIZMUS KÖZÉP-ÁZSIÁBAN

A posztszovjet gazdasági integrációs kísérletek közvetlenül a Szovjetunió felbomlását követően megindultak: a Szovjetunió megszűnését 1991. december 8-án kimondó dokumentum már rendelkezett a Független Államok Közösségének (FÁK, Содружество Независимых Государств [СНГ]) létrehozásáról. A FÁK-hoz a 15 szovjet tagköztársaság közül 11 csatlakozott, csupán a balti államok és Georgia (akkori megnevezése szerint Grúzia) döntött a kimaradás mellett (Grúzia 1993-ban mégis csatlakozott, majd 2008-ban kilépett a szervezetből). Türkmenisztán és Ukrajna alapító államként aláírta ugyan a szerződést, a ratifikáció azonban nem történt meg, és jelenleg mindkét állam társult tagként, de facto vesz részt a FÁK munkájában. A szervezet teljes struktúrája 1993-ra alakult ki, melyet egyértelmű orosz dominancia jellemezett. Ebben az évben írták alá a FÁK Gazdasági Szövetségének létrehozásáról rendelkező szerződést. Az elkövetkező években hasonló megállapodásokkal próbálták erősíteni a posztszovjet térség államainak gazdasági együttműködését. A szerződések közül az egyik legnagyobb jelentőségű a FÁK 11 államát (Azerbajdzsánt, Belaruszt, Grúziát, Kazahsztánt, Kirgizisztánt, Moldovát, Oroszországot, Örményországot, Ukrainát, Üzbegisztánt és Tádzsikisz-

tánt) összekapcsoló 1994-es szabadkereskedelmi egyezmény lett volna, aminek hatályba lépése azonban elmaradt (Szálkai, 2016).

A régióval foglalkozó kutatók általában kulturális és geopolitikai szempontokból indulnak ki, hogy a régió identitásának közös hátterének különböző szintjeit feltárják. A Szovjetunió megszűnése utáni korai időkben az iszlám és a török etnikai identitás megfelelő alap volt ahhoz, hogy a régió egységessé váljon; ez kedvező volt a pán-izlám és a pán-török ideológiák számára. Azonban ezen ideológiai trendek egyike sem tudta a régiót összekovácsolni. Az iszlám társadalmi integráló ereje az arab világ több országában, például Egyiptomban (Neszmélyi, 2019) sem bizonyult eredményesnek. Közép-Ázsia regionális vonzereje annak olaj- és gázkivitel-potenciáljára, valamint számos, biztonsági szempontból ingatag régióhoz való közelségére épül; azaz a külvilág elsősorban a geopolitika prizmáján keresztül tekintett Közép-Ázsiára (Megoran, 2004).

4.1. ENDOGÉN INTEGRÁCIÓK ÉS INTEGRÁCIÓS KÍSÉRLETEK

A függetlenség elnyerése óta eltelt mintegy két évtizedben a közép-ázsiai államok számára az elsődleges prioritás a saját területi integritásuk fenntartása, illetve saját állampolgári közösségük lehetőség szerinti etnikai homogenizálása volt, semmint, hogy irredenta vagy etnikai alapon területi követeléseket támasszanak a szomszédaiakkal szemben. Egyfajta szuverenitás-maximalizáló külpolitikáról beszélhetünk tehát, melynek keretében a szóban forgó rezsimek igyekeztek minél inkább „szabad kezet” nyerni a belügyeikben, és lehetőség szerint a nemzetközi szinten is megpróbálták növelni a mozgásterüket (Gyene, 2017).

Ugyanakkor, ahogy Wagner Péter (2013, 192) megállapítja: „...az önállóság, a nemzeti sajátosságok megélése először adatott meg ezeknek az országoknak, amely inkább a versengést, mint az együttműködést erősítette...”, így a saját nemzetállami szuverenitásuk felett féltékenyen őrködő közép-ázsiai rezsimek jellemzően nem az együttműködést választották, hanem inkább elszigetelni igyekeztek magukat a szomszédai problémáitól. Ennek a fajta politikának a legkövetkezetesebb, egyben legszélsőségesebb példája a „pozitív semlegesség” jelszava alatt a teljes nemzetközi elszigetelődés^[2] politikáját folytató Türkmenisztáné, de a többi rezsim esetében is talán ez a szemlélet az elsődleges magyarázata a regionális együttműködésre irányuló kezdeményezések – legyen szó akár a terrorizmus elleni küzdelem, a vízmegosztás vagy menekültügy kérdéseiről – elmúlt két évtizedben tapasztalható szinte teljes hiányának (Gyene, 2017).

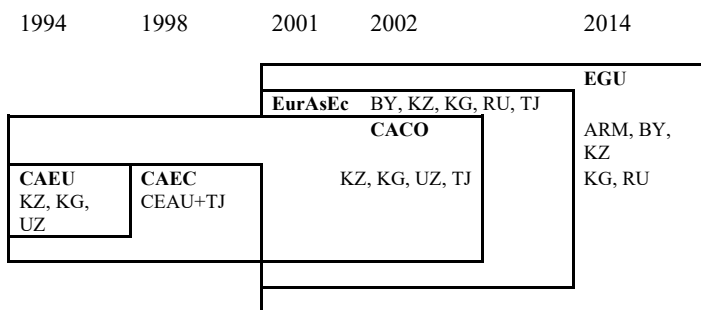
A Szovjetunió szétesése utáni első évtizedben, az államközi kapcsolatok nehézségei ellenére, a közép-ázsiai államok erőfeszítéseket tettek egy regionális együttmű-

[2] Nyijazov türkmén elnök 1994-ben nyilvánította ki a „pozitív semlegesség” külpolitikai doktrínáját. Ennek értelmében jó kapcsolatokat kívánt ápolni minden állammal, ugyanakkor nem kívánt részt venni semmilyen multilaterális együttműködésben. Türkmenisztán semlegességét 1995-ben az ENSZ Közgyűlés határozatban is elismerte (<http://www.un.org/documents/ga/res/50/a50r080.htm>).

ködedési architektúra létrehozására. 1994-ben három középállam (Kazahsztán, Kirgizisztán és Üzbegisztán) létrehozta a Közép-ázsiai Gazdasági Uniót (Central Asian Economic Union/CAEU), amelyet 1998-ban Közép-Ázsiai Gazdasági Közösségnek (Central Asian Economic Cooperation/CAEC) neveztek át, miután Tádzsikisztán csatlakozott hozzá. A szervezet újjáélesztésének minden lépését azonban passzivitás követte. A fenti négy ország utolsó erőfeszítése a Közép-Ázsiai Együttműködési Szervezet (Central Asian Cooperation Organization/CACO) létrehozása volt 2002-ben. Miután nem sikerült létrehozni a tagállamok közös piacát, még ezt a szervezetet is egyesítették 2005-ben az Eurázsiai Gazdasági Közösséggel (Eurasian Economic Community/EurAsEC), amely 2001 óta létezik, és amit Oroszország dominál (2003-ban az EurAsEC megfigyelői státuszt kapott az ENSZ Közgyűlésében). Az felvázolt integrációs folyamatok dinamikáját az 1. ábra mutatja.

1. ábra: A közép-ázsiai integrációk dinamikája

Figure 1 Dynamics of Central Asian integrations

Forrás: Saját szerkesztés

Rövidítések: CAEU: Central Asian Economic Union; CAEC: Central Asian Economic Cooperation; CACO: Central Asian Cooperation Organization; EGU: Eurázsiai Gazdasági Unió; ARM: Örményország; BY: Belarusz; KG: Kirgizisztán; KZ: Kazahsztán; RU: Oroszország; TJ: Tádzsikisztán; UZ: Üzbegisztán

Ez a fejlemény nem volt meglepő: abban az évben Közép-Ázsiában a teljes régió belül az egymással folytatott kereskedelem aránya csupán 4,8 százalék volt, ami más regionális szervezetekhez képest feltűnően alacsony arány: 63,7 százalék volt az EU tagjai, 27,4 százalék az ASEAN tagjai és 19,4 százalék a latin-amerikai államok között (Felipe-Kumar, 2010).

A kapcsolatok pozitív tendenciáira utal azonban a fokozódó kétoldalú kereskedelem a térség országai között. Kazahsztán és Üzbegisztán között a külkereskedelmi forgalom a 2017. évi 2 milliárd dollárról 2018-ra 3 milliárd dollárra növekedett. A 2017-es mindössze 236,8 millió dollárról az üzbege-tádzsik kereskedelem 2018-ban több, mint duplájára nőtt (Kerimkhanov, 2019; NSCK, 2014; Zhussupova, 2018). Azonban a régió országai közötti kereskedelem továbbra is nagyon alacsony szinten van, régió kívüli országokkal folytatott kereskedelemhez képest. Például

Kirgizisztán kereskedelme Oroszországgal (közel 1,4 milliárd USD) és Kínával (2,46 milliárd USD) több volt, mint Kazahsztánnal (884 millió USD) és Üzbegisztánnal (309,8 millió USD), míg a Tádzsikisztánba irányuló exportja csupán 4,2 millió USD volt 2017-ben. Ennek ellenére javulás történt a korábbi időszakhoz képest. Például Kirgizisztán 2017. évi Üzbegisztánba irányuló kivitelének részese-de a teljes kivitel 8,1 százaléka volt, szemben a 2011. évi 5,5 százalékkal. Hason-lóképpen, az Üzbegisztánból származó behozatal a teljes 2011. évi 1,97 százalé-król a 3,6 százalékra nőtt 2017-ben (Global Edge, 2018; NSCK, 2010).

4.2. EXOGÉN INTEGRÁCIÓS TÖREKVÉSEK

Az ezredforduló környékén újjáéledő nagyhatalmi versengések viszonyai köze- pette a közép-ázsiai politikai elitek a (rezsim)stabilitás fenntartására törekedtek, miközben továbbra is „járadék-vadász” módon viselkedtek. Ennek eredménye törvényszerűen az lett, hogy nemcsak a nagyhatalmak igyekeztek befolyásukat és akarataikat érvényesíteni a közép-ázsiai államok felett, hanem azok is próbálták tőlük telhetően minél inkább kihasználni, bizonyos esetekben egymás ellen kiját- szani a nagyhatalmakat (Wagner, 2013). Ez a sajátos „multivektorális” egyensúly- politika, kiegészülve a gazdasági export-diverzifikációs törekvésekkel jellemezte a közép-ázsiai köztársaságok külkapcsolatait a három nagyhatalmi erőközpont: a kétezres évtizedből a közép-ázsiai térben feltámadó birodalmi ambícióktól vezé- relt Oroszország, az afganisztáni háború kapcsán a térség iránt megélnkülő érdek- lődést tanúsító Amerikai Egyesült Államok és szövetségesei, valamint az immár nemcsak gazdasági pozíció szerzésre törekvő, hanem politikailag és gazdaságilag is mindinkább tényezővé váló Kína által dominált arénában (Gyene, 2017).

Mivel tehát a közép-ázsiai államoknak nem sikerült kialakítaniuk a horizontá- lis együttműködést, a külső hatalmak érdekeltté váltak olyan regionális szerveze- tek létrehozásában, amelyeket vagy irányítanak, vagy támogatólag befolyásolnak. Ezek többnyire geopolitikai és biztonsági vonatkozású szervezetek: az oroszok által vezetett Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezete (Collective Security Treaty Organization/CSTO), a Kína és Oroszország által dominált Sanghaji Együtt- működési Szervezet (Shanghai Cooperation Organization, SCO) és az Amerikai Egyesült Államok által támogatott a GUAM (Grúzia, Ukrajna, Azerbajdzsán és Moldova) regionális szervezetet. Vannak más katonai struktúrák és programok is, mint például a CENTCOM, a CENTRASBAT (Central Asian Battalion/Közép- ázsiai zászlóalj) és a NATO Békepartnerség (PFP) programja, amelyek megpró- bálták a közép-ázsiai államokat valamiféle együttműködési kapcsolatba hozni a Nyugattal. Ezeknek a szervezeteknek a többsége azonban nem volt képes egyesíteni a régiót és megteremteni az államok közötti valós együttműködést. Az államok közötti törekeny kapcsolatok fennmaradtak, az országok fokozatosan eltávolodtak egymástól, kivéve a radikális szélsőséges erők elleni küzdelem iránti kölcsönös elkötelezettséget. Mindazonáltal a koordináció még ebben az esetben is többnyire az SCO-n és a CSTO-n, azaz külső hatalmak által uralt szervezete-

ken keresztül zajlik. A gazdasági kapcsolatok gyengék, és az államok nemzetiségi politikája eltérő vagy akár antagonista irányultságú. A kereskedelem továbbra is korlátozott egymás között. Ezzel a háttérrel számos, külső hatalmak által támogatott regionális szervezet sem volt sikeres.

A korábban említett biztonsági vonatkozású szervezeteken kívül más projektek is zajlanak a gazdasági és infrastrukturális összeköttetések bővítése érdekében. A nyugati országok, elsősorban EU által támogatott projektek az Európa-Kaukázus-Ázsia közlekedési folyosó (TRACECA/Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia), az országközi olaj- és gázszállítás Európába (INOGATE/INterstate Oil and GAs Transportation to Europe), és a Közép-ázsiai regionális gazdasági együttműködés (CAREC/Central Asia Regional Economic Cooperation). Az USA támogatta az Új Selyemút kezdeményezést Közép-Ázsia és Dél-Ázsia összekötése céljából (Khan et al., 2020) a csővezeték- és infrastrukturális projektek útján. Kína óriási beruházásokat hajtott végre a Belt and Road Initiative (BRI) projektje mentén, mely nyilvánvalóan összefügg Kína azon törekvésével is, hogy növekvő energia- és nyersanyagigényét biztonságosan és gazdaságosan biztosítsa különböző forrásokból (Erdeiné-Neszmélyi, 2017).

Oroszországnak sikerült két közép-ázsiai országot – Kazahsztánt és Kirgizisztánt – szorosabban bevonni az Eurázsiai Gazdasági Unióba, az EGU-ba. Noha ezek a szervezetek biztonsági és gazdasági szempontból hasznosak Közép-Ázsia államai számára, az integráció inkább vertikális abban az értelemben, hogy ezeket a többoldalú mechanizmusokat valamilyen külső hatalom építi össze és tartja fenn (Patnaik, 2019). Az egyetlen kivétel az EGU, amely két közép-ázsiai tagállamnak segített a horizontális együttműködés megerősítésében a tagállamok közötti tőke, áruk és munkaerő szabad mozgása révén.

A meglévő szervezeteknek általában nem tagja az összes közép-ázsiai állam. Számos regionális szervezet ellentétes célokat szolgál, mivel a versengő nagy- és regionális hatalmak vannak a háttérben. Az egyes államok és a három nagyhatalom bármelyikének viszonya határozza meg az általa irányított szervezetekhez való viszonyulást. Kiváló példa Üzbegisztán, amely elhagyta az Oroszország által vezetett szervezeteket, amikor közelebb került az USA-hoz. Viszont kilépett az Amerikai Egyesült Államok által támogatott GUAM-ból és újra csatlakozott a CSTO-hoz és az EURASEC-hez, amikor az USA-val fennálló kapcsolatok mélypontra kerültek. Aztán ismét felfüggesztette a CSTO-ban való tagságát.

Az is megállapítható, hogy a Nyugat által támogatott regionális kezdeményezések valójában nem jártak sikerrel. Az orosz és kínai befolyással nem rendelkező regionális szervezetek többsége számára az a bizonyos pohár inkább üresnek, mint telinek tűnik, az alig végrehajtott megállapodások miatt. A legtöbb regionális szervezet kudarcának másik oka az, hogy sokuk célja átfedésben van egymással és hiányzik a hatékony koordináció. Laruelle ezt a helyzetet találóan „spagetti tál” effektusként írta le (Laruelle et al., 2012).

Laruelle és szerzőtársa azt is leszögezi, hogy egy ilyen helyzet negatívan befolyásolja a regionális integrációt azáltal, hogy a nagyhatalmak között versengő geopo-

litikai érdekeket teremt. Ezt a folyamatot, szerintük, megkönnyítették a régió belüli különbségek. Például Kazahsztán kivételével, amely minden szomszédjával határszerződéseket írt alá, a többi közép-ázsiai államnak továbbra sincs végleges megállapodásoka a vitatott határok vonatkozásban. A közép-ázsiai államok közötti alacsony szintű kereskedelem sem segítette elő a regionális integrációt.

5. A ZÁSZLÓSHAJÓPROJEKT: EURÁZSIAI GAZDASÁGI UNIÓ

Az Eurázsiai Gazdasági Unió (EGU) tipikusan olyan, szorosabb integrációt célzó, regionalizmus keretrendszerébe illeszthető szervezet, mely nem a térség országainak együttműködése mentén, hanem külső, a térségben fontos pozíciókkal rendelkező hatalom dominanciájával valósult meg. Az Eurázsiai Gazdasági Unió tulajdonképpen egy olyan geopolitikai és geoökonómiai projekt, amelynek célja Oroszország nemzetközi súlyának növelése. A Nazarbajev kazah elnök által, már 1994-ben kezdeményezett Eurázsiai Gazdasági Unió újfajta képződményt jelent a nemzetközi integrációs típusú szervezetek körében. Bár 2010-ben vámunióként kezdett el működni, 2015 óta, a következő integrációs fokozatra lépve, gazdasági unióként tevékenykedik. Létrehozása a klasszikus geopolitikai megfontolások mellett egy tudatos, hosszútávú gazdasági és geopolitikai terven alapul. Ebben az értelemben pedig az EGU alapítása a tagországok (Belarusz, Kazahsztán, Kirgizisztán, Oroszország, Örményország) közötti gazdasági kapcsolatok szorosabbá fűzését is szolgálta, valamint azok nemzetgazdaságainak modernizálását egy olyan gazdasági környezet kialakításával, amely alkalmassá teszi őket a globalizáció kihívásainak való megfelelésre.

Az EGU magját a vámunió és az egységes eurázsiai gazdasági tér képezi, melyek létrehozásában a korábban EurAsEC-3 néven emlegetett triád, Oroszország, Belarusz és Kazahsztán játszott kulcsszerepet. Bár az EurAsEC-nek hivatalosan Kirgizisztán és Tádzsikisztán, valamint egy rövid ideig Üzbegisztán is tagja volt, az integráció főbb mérföldkövei egyértelműen a triádhoz kötődtek (Szálkai, 2016).

Gazdasági értelemben az integráció középpontjában az egységes termék-, szolgáltatás-, tőke- és munkaerőpiac megteremtése áll. Az unió tovább erősítette az integrációs struktúrát az EGU Bíróság, az Eurázsiai Fejlesztési Bank és az Eurázsiai Stabilizációs és Fejlesztési Alap létrehozásával.

Az Eurázsiai Gazdasági Unió tekinthető mindeddig a leginkább releváns, működő és életképes regionális integrációs intézménynek a posztsovjet térségben, főképp számos más idetartozó kezdeményezéssel összehasonlításban. Mindazonáltal, mivel az EGU-tagállamok mindegyike jobban függ Oroszországtól, mint fordítva, az integráció középpontjában jelenleg az áll, hogy az egyes országok Oroszországgal léptek egyfajta unióra, és nem pedig egymással. A gazdasági integráció elmélyülésének ellenére a tagállamok közötti belső kereskedelem szintje még mindig alacsony, a teljes kereskedelemnek mindössze 8 százalékát tette ki 2018-ban (Eurasian Development Bank, 2019). Összehasonlításképpen:

az EU-ban a kereskedelem 64 százaléka a tagállamok között folyik. Elméletileg a kereskedelmi és egyéb gazdasági kérdések túlnyomó részét bilaterális alapon is lehetne kezelni Oroszország és az egyes tagállamok között.

5.1. AZ EGU GEOPOLITIKAI ÉS GEOÖKONÓMIAI SZERKEZETE

Az Eurázsiai Gazdasági Unió belső szerkezete jelentős egyenlőtlenségeket mutat; az Orosz Föderáció dominanciája nemcsak a terület és a népesség vonatkozásában mutatkozik meg, hanem a bruttó hazai termék tekintetében is (3. táblázat).

3. táblázat: Az EGU-tagországok bruttó hazai terméke, népessége és területe, 2019

Table 3 GDP, population and area of the EAEU member countries, 2019

2019	GDP		Népesség		GDP/íő	Terület
	<i>mrd USD</i>	<i>% EGU</i>	<i>millió fő</i>	<i>% EGU</i>	<i>ezer USD</i>	<i>ezer km²</i>
Kirgizisztán	8	0,004	6 257	3,4	1,1	199,9
Örményország	12	0,006	2 959	1,6	4,2	29,7
Belarusz	60	3	9 408	5,2	6,7	207,6
Kazahsztán	173	9	18 396	10	11,5	2 724,9
Oroszország	1 657	87	146 800	79,8	12,0	17 098,2
EGU	1 910	100	183 820	100	7,1	20 260,3

Forrás: CIA World Factbook (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>); www.tradingeconomics.com

Az adatokból nyilvánvaló, hogy Oroszország geopolitikai és geoökonómiai túlsúlya az unión belül óriási mértékű, amely tükröződik a szervezet belső és külső működésén is. Ez a túlsúly pedig az EGU fejlődésének az egyik legfontosabb akadályja is egyben. Továbbá ez a túlsúly egyébként nemcsak elméleti ténymegállapítás, hanem egy olyan jelenség, amely gyakorlati következményekkel is jár: láthatjuk például, hogy Oroszország az EGU belső kereskedelmében nem riad vissza az egyoldalú, tehát unilaterális döntésektől/intézkedésektől, amelyek a többi résztvevőt negatívan érintik. Sőt, a túlsúly azt is jelenti, hogy az EGU-val való tárgyalások és a szervezethez kapcsolódó stratégiai döntések többsége az Oroszországgal való együttműködésen múlik. Megállapítható az is, hogy EGU annyira fontos Oroszország számára geopolitikai célkitűzései miatt, hogy hajlandó jelentős engedményeket tenni az unión belül partnereinek; a tagok rendszeresen élnek is ezzel a lehetőséggel.

A fenti adatok fényében elmondható, hogy nemzetközi kontextusban az EGU-nak egyik kiemelt célja az EU és Kína térségbeli jelentőségének és szerepvállalásának az ellensúlyozása, valamint a régió országaiban való befolyásuk csökkentése, tehát a szerveződésnek geopolitikai jelentősége van. Ennek értelmezéséhez támpontot nyújt a 4. táblázat, mely az EU, EGU és Kína gazdasági erejét hasonlítja össze.

4. táblázat: Az EU, EGU és Kína bruttó hazai termékének és népességének összehasonlítása, 2019

Table 4 Comparison of GDP of EU, EAEU and China, 2019

EU		EGU		Kína	
GDP (mrd USD)	Népesség (millió fő)	GDP (mrd USD)	Népesség (millió fő)	GDP (mrd USD)	Népesség (millió fő)
18 736	517	1 910	179	14 372	1 384

Forrás: CIA World Factbook (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>)

5.2. AZ EURÁZSIAI GAZDASÁGI UNIÓ JELENLEGI SÚLYA A VILÁGGAZDASÁGBAN

Az alábbi adatokból világossá válik, hogy az EGU gazdasága annyira kicsi a bruttó hazai termék szempontjából, hogy szinte összehasonlíthatatlan az Egyesült Államok, az EU vagy a Kínai Népköztársaság gazdaságával (5. táblázat). Sőt, jelentősen kisebb még az olyan gazdaságoknál is, mint Japán, India vagy a MERCOSUR (Dél-amerikai Közös Piac).

Az EGU jelenlegi valódi súlya reálisan olyan gazdaságokkal vethető össze, mint Kanada és Dél-Korea. Azt is látni kell azonban, hogy bár egyes gazdaságokhoz viszonyítva kicsi (pl. USA, EU, Kína), más gazdaságokhoz viszonyítva ugyanakkor számottevően nagy (pl. Törökország), tehát mindent egybevetve egy közepes méretű gazdasági integrációról beszélhetünk az unió kapcsán, ezért gazdaságát és az abban rejlő potenciált semmiképpen sem szabad lebecsülni.

5. táblázat: Az EGU bruttó hazai terméke nemzetközi összehasonlításban

Table 5 The total GDP of the EAEU in international comparison

2019	GDP (mrd USD)	Ország GDP/EGU GDP (%)
USA	21 427	1122%
EU	19 100	1000%
Kína	14 372	754%
Japán	5 081	266%
India	2 875	150%
MERCOSUR	2 627	138%
EGU	1 910	100%
Kanada	1 736	91%
Oroszország	1 657	87%
Dél-Korea	1 642	86%
Törökország	754	39%
Magyarország	161	8%

Forrás: www.tradingeconomics.com

A EGU a világkereskedelemben egészen szerény súllyal szerepel (6. táblázat). Fontos ugyanakkor kiemelni, hogy az unió részesedése az energiapiacra ennél lényegesen jelentősebb, 6,4 százalék a nemzetközi energiakereskedelemből (Giucci, 2018), amely ellensúlyozza a már említett közepes vagy szerény súlyt a többi dimenzióban.

Összességében tehát az EGU egy regionális szereplő, amely egy területen – energetika – globálisan is jelentősnek számít. Ez utóbbi dimenzióban pedig fontos lehet az EU számára egy formális kapcsolat létrehozása az EGU-val.

6. táblázat: Az EGU részesedése a világkereskedelemből nemzetközi összehasonlításban, 2017

Table 6 EAEU's share in world trade compared to other countries and economic integrations, 2017

2017	Kereskedelem (mrd USD)	Részesedés a világkereskedelemből (%)
EU	4 298	15,4%
Kína	4 113	14,7%
USA	3 954	14,1%
Japán	1 370	4,9%
Dél-Korea	1 052	3,8%
Kanada	853	3,0%
India	740	2,6%
EGU	634	2,3%
MERCOSUR	451	1,6%
Törökország	390	1,4%

Forrás: Giucci, 2018

5.3. AZ EGU KERESKEDELMI INTEGRÁCIÓJA

Az EGU tényleges gazdasági és kereskedelmi működése még kialakulóban van, így a vonatkozó adatok többsége jelenleg még nem áll rendelkezésre. Mindeddig főként a szervezet (EGU és Eurázsiai Bizottság) által közvetített, elvárt gazdasági hatásokról értesülhettünk a nyílt forrásokból (főleg a hatáselemzések alapján). Ugyanakkor néhány adat rendelkezésre áll az EGU-n belüli kereskedelmi trendekről. Az Eurázsiai Gazdasági Unió belső kereskedelme növekedésnek indult az elmúlt időszakban, ugyanakkor ezen a területen is érezhetőek a már korábban említett egyenlőtlenségek és az orosz dominancia, amely jelen esetben azt jelenti, hogy az egységes piacból fakadó előnyöket döntően szintén Oroszország tudja hasznosítani (7. táblázat).

7. táblázat: Az EGU belső kereskedelme, millió USD, 2018

Table 7 Trade within the EAEU, million USD, 2018

		Országok, import oldal (millió USD)					
		AM	BY	KZ	KG	RU	EGU
Országok, export oldal (millió USD)	AM	-	7	5	2	524	555
	BY	35	-	594	124	12 834	13 586
	KZ	4	96	-	503	4 515	5 118
	KG		9	297	-	262	568
	RU	1 232	19 385	12 324	1 389	-	34 329
	EGU	1 271	19 496	13 220	2 018	18 153	54 157

Forrás: Giucci, 2018

Rövidítések: AM: Örményország, BY: Belarusz, EGU: Eurázsiai Gazdasági Unió, KG: Kirgizisztán, KZ: Kazahsztán, RU: Oroszország

Az adatokból jól látható, hogy a valóságban az EGU belső kereskedelmének közel 60 százaléka Oroszország és Belarusz között, további 30 százaléka pedig Oroszország és Kazahsztán között zajlik. (Fontos megjegyezni ugyanakkor, hogy az EGU Oroszország számára gazdasági szempontból sem kiemelt fontosságú, hiszen az EGU-tagországokkal való kereskedelem az orosz kereskedelmi mérlegben csak 6 százaléket teszi ki.)

Az EGU szempontjából a belső kereskedelem a teljes kereskedelmi mérlegben belül csak egy kis részt foglal el, nagyságrendileg 15 százaléket, a külkereskedelemben pedig az energia kereskedelme dominál. Összehasonlításképpen meg kell említeni, hogy az EU kereskedelmének több, mint 60 százaléka a tagországok között zajlik (Perovic, 2018), amely egy magasabb szintű integráció fokmérője.

Az EGU belső kereskedelme kapcsán az érintett országokban, de nemzetközi szinten is a szakértői közösségek és a sajtó egyaránt számos problémára világítanak rá a legkülönbözőbb szektorokkal kapcsolatban. Külön elemzést lehetne szentelni ezen problémák áttekintésére és a tagországok közötti vitáknak.

Mindezen adatok alapján elmondható, hogy az EGU belső integrációja rendkívül alacsony szinten áll, amely részben magyarázható azzal, hogy 2015 óta indult el újra a gazdasági integráció, ugyanakkor azt sem szabad elfelejteni, hogy a Szovjetunió idején több évtizeden keresztül integrált gazdasági rendszer működött a térségben, amelynek fényében meglepő a jelenlegi szint. Az integráció magasabb szintjét az EGU tagországai közötti bizalmatlanság (történelmi és jelenlegi helyzetből fakadó bizalmatlanság egyaránt) is akadályozza.

Az EGU tehát a közép-ázsiai regionalizmus egy olyan eleme, amely a formális, tagállamok életét befolyásoló keretrendszer tekintetében a legtovább jutott, ám nem kizárólag Közép-Ázsiára fókuszál – miközben a régió jövőbeni lehetőségeit nagyban meghatározza.

6. ÖSSZEGZÉS

Elemzésem során az volt a célom, hogy megvizsgáljam milyen okok állnak annak hátterében, hogy az eddigi endogén integrációs kísérletek sorra meghiúsultak. Összehasonlítottam az integrációs modelleket, azaz a klasszikus és az összetartó integrációs modelleket alkalmaztam az országok közötti együttműködési kezdeményezések elemzésre, illetve endogén és exogén kontextusba helyeztem azokat; ehhez a régió integrációs történelmének elemzését hívtam segítségül. A közép-ázsiai elvetélt integrációk elemzése Magyarországon kevésbé, és csupán részleteiben kutatott terület, így a térség együttműködési lehetőségeinek nagyhatalmi játszmákba helyezett elemzése mindenképpen időszerű volt. Az esettanulmányként bemutatott Eurázsiai Gazdasági Unió pedig azt jelenti, hogy a közép-ázsiai térségben jelenleg a külső, nagyhatalmi irányból érkező integrációnak van reális esélye.

A közép-ázsiai regionális együttműködés fejlődése mindenképpen pozitív fejlemény. Azonban nem valószínű, hogy a közeljövőben a regionális együttműködés bármilyen módon is formálissá válik. A regionalizmus irányába történő elmozdulás során el kell kerülni azt a benyomást, hogy bármelyik regionális állam vezérelné ezt a folyamatot. Ez nem feltétlenül az Üzbegisztán és Kazahsztán közötti verseny. Kisebb államok, mint például Tádzsikisztán és Kirgizisztán nem lennének elégedettek e két gazdaságilag és területileg nagyobb állam vezető szerepével. Türkmenisztán idegenkedik bármilyen hegemóniától, és inkább távol marad az integráció vagy a mélyebb részvétel formális struktúráitól. A régió minden bizonnyal koherensebb lesz a jövőben, de a tagállamok eltérő külső orientációja fennmarad, mint ahogyan többen csatlakoznak a már létező regionális szervezetekhez, amelyeket különböző külső hatalmak vezetnek. A közép-ázsiai új regionalizmus valószínűleg a régió belüli együttműködés megerősítésének irányába halad, mégis kiegészíti a már meglévő regionális struktúra.

Joggal vetődik fel, hogy a regionális együttműködés egyik fő akadályá korábban és napjainkban is a közép-ázsiai államok vezetőinek hozzáállása. Az államvezetők szerepe meglehetősen fontos lett Közép-Ázsia újonnan független államaiban, ahol a gazdasági visszaesés, az ideológiai zavarodottság és a külső sebezhetőség együttesen egzisztenciális válságot és létbizonytalanságot idézett elő a lakosság számára. A felülről vezérelt nacionalizmus, amely kiváltságot ad az egyik csoport számára a másikkal szemben, még vezérfüggőbbé tette a rendszert. A nacionalizmus narratívája miatt az állampolgárok nem kérdőjelezik meg vezetőjük azon döntését, amely adott esetben megszakítja a kapcsolatokat a szomszédos közép-ázsiai állammal. Így amikor az üzbég és a tádzsik vezetés úgy döntött, hogy gyakorlatilag megszakítják az országaik közötti kapcsolatokat, komoly támogatást kaptak polgáraiktól. Noha az elnökök népszerűvé váltak saját országukban, a folyamat nem segítette a regionális együttműködést. Mivel a vezető szerepe fontos, személyének változtatása nagyban befolyásolhatja az ország kapcsolatait a szomszédaival is. Napjainkban az öt államból egyetlen sem rendelkezik olyan elnökökkel, akik a függetlenség óta vezetik az országot. Üzbegisztánban bekövetkezett változás

különösen segítette a regionális együttműködést, mivel az ország a legnépesebb, jelentős energiaforrásokkal rendelkezik és határos a többi négy országgal.

A közép-ázsiai regionalizmus folyamatos dilemmát okoz a kormányzó eliteknek: hogyan egyeztetethetik össze a gazdaság és a politikai rendszer liberalizálását és összehangolásának szükségességét a marginalizáció megakadályozása érdekében és hatalmi alapjaik megszilárdítását és fenntartását? Ez a dilemma legalább részben magyarázza, hogy a különböző regionális struktúrák évekig fennmaradnak Közép-Ázsiában, miközben alig működnek és csak csekély és korlátozott eredményeket hoztak.

A közép-ázsiai országok belpolitikájának alakulása mindenképpen hatással lesz az együttműködési szándékokra: a Türkmenisztán mellett leginkább elzárkózó Üzbegisztánban a két évvel ezelőtt hivatalba lépett új elnöknek köszönhetően jelentős reformok kezdődtek és egyre több határvita rendezését kezdték meg, valamint élénkülnek az országok közötti közlekedési és kereskedelmi kapcsolatok is. Mindazonáltal, mindezen nyitást és kooperációt jelentő folyamatok nem feltétlenül bilaterális alapon indukálódtak. Fontos, egyes esetekben kizárólagos szerepet kapott benne a befolyásos szomszédság, Oroszország és Kína. Befolyásuk kiterjedtsége, mélysége, és hatásuk a térség államai közötti együttműködésre további vizsgálatokat érdemel.

IRODALOMJEGYZÉK

- Akiner, S. (1997) Melting Pot, Salad Bowl – Cauldron? Manipulation and Mobilization of Ethnic and Religious Identities in Central Asia. *Ethnic and Racial Studies*, 20, 2, pp. 362–398.
- Buzan, B.-Wæver, O.-De Wilde, J. (1998) *Security: a new framework for analysis*. Lynne Rienner Publishers, Boulder, London.
- Dobrovits, M. (2011) *Közép-Ázsia a XXI. század elején*. MKI Tanulmányok 5. Magyar Külügyi Intézet, Budapest. <https://kki.hu/assets/upload/Dobrovits2.pdf> Letöltve: 2020. 09. 05.
- Dobrovits, M. (2015) *Jurták és az EBESZ között – Iszlám és nemzetépítése volt Szovjetunió szunnita iszlám többségű régióiban*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Erdeiné Késmárki-Galli Sz.-Neszmélyi Gy. (2017) Regional Development in the World - China's Role in Africa. *Romanian Review of Regional Studies*, 1. pp. 13–26. <http://rrrs.reviste.ubbcluj.ro/site/arhive/Artpdf/v13n12017/RRRS13120172.pdf> Letöltve: 2020. 04. 18.
- Eurasian Development Bank, Center for Integration Studies (2019) *Eurasian Economic Integration 2019 Report 52*. https://eabr.org/upload/iblock/211/EDB_Centre_Report_52_Eurasian_Economic_Integration_2019_eng.pdf Letöltve: 2020. 04. 18.
- Felipe, J.-Kumar, U. (2010) *The role of trade facilitation in Central Asia: A gravity model*. Working Paper No. 628. Levy Economics Institute of Bard College, Hudson, NY. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1702367 Letöltve: 2020. 04. 21.
- Filep, B. (2005) Határmentiség – Euroregionális együttműködések. *Inventárium*, Nyíregyháza. 92–96.

- Giucci, R. (2018) *The Eurasian Economic Union. Analysis from a trade policy perspective*. Presentation in Moscow. https://berlin-economics.com/wp-content/uploads/2018-05-29_Presentation-EAEU_Moscow.pdf Letöltve: 2020. 04. 18.
- Gleason, A. (2010) Eurasia: What Is It? Is It? *Journal of Eurasian Studies*, 1, pp. 26–32.
- Global Edge (2018) *Kyrgyzstan: Trade statistics*. <https://globaledge.msu.edu/countries/kyrgyzstan/tradestats> Letöltve: 2020. 04. 15.
- Gyene, P. (2017) *Független államiség a posztszovjet Közép-Ázsiában*. Aposztróf Kiadó, Budapest.
- Kerimkhanov, A. (2019) Kazakhstan is Tajikistan's main export partner. *Azer News*. <https://www.azernews.az/region/144538.html> Letöltve: 2020. 04. 16.
- Khan, M. A.–Popp, J.–Talib, M. N. A.–Lakner, Z.–Oláh, J. (2020) Asymmetric Impact of Institutional Quality on Tourism Inflows Among Selected Asian Pacific Countries. *Sustainability*, 12, 3, 1223. DOI: 10.3390/su12031223
- Kopanev, G. V. (1987) Central Asian economic region. In: Alam, S. M.–Kidwai, A. H. (eds.): *Regional imperatives in utilisation and management of resources: India and the USSR* Concept Publishing House, New Delhi. pp. 45–57.
- Laruelle, M.–Peyrouse, S. (2012) *Regional organisations in Central Asia: Patterns of interaction, dilemmas of efficiency*. (Working Paper No. 10). Institute of Public Policy and Administration, Graduate School of Development, University of Central Asia. <http://www.ucentralasia.org/downloads/UCA-IPPA-WP-10-RegionalOrganizations.pdf> Letöltve: 2020. 04. 28.
- Lewis, D. G. (2018) Central Asia: Fractured Region, Illiberal Regionalism. In: Ohanyan, A (ed.): *Russia Abroad: Driving Regional Fracture in Post-Communist Eurasia and Beyond*. Georgetown University Press. pp. 119–134.
- Libman, A.–Vinokurov, E. (2012) *Holding-Together Regionalism: Twenty Years of Post-Soviet Integration*. Euro-Asian Studies Series. Palgrave Macmillan. DOI: 10.1057/9781137271136
- Luong, P. J. (1999) The future of Central Asian statehood. *Central Asia Monitor*, No. 1.
- Luong P. J. (ed.) (2004) *The Transformation of Central Asia: States and Societies from Soviet Rule to Independence*. Cornell University Press, Ithaca.
- Malgin, A. B.–Narinskii, M. M. (eds.) (2002) *The Southern Flank of the CIS. Central Asia - the Caspian - the Caucasus: Energy policy and politics*. (Tsentralnaya Aziya – Kaspii – Kavkaz: energetika i politika) Navona Publishing, Moscow.
- Megeran, N. (2004) The critical geopolitics of Uzbekistan–Kyrgyzstan Ferghana valley boundary dispute, 1999–2000. *Political Geography*, 23, 6, pp. 731–764.
- Musiol, M. (2015) Specificity of contemporary Central Asian regionalism. *Roczniki Nauk Społecznych*, 7, 43, DOI: [http://dx.doi.org/10.18290/rns.2015.7\(43\).3-9](http://dx.doi.org/10.18290/rns.2015.7(43).3-9)
- National Statistical Committee of Kyrgyzstan (NSCK) (2014) *Kyrgyzstan in Figures, 2012*. www.stat.kg Letöltve: 2020. 04. 23.
- Neszmélyi Gy. (2019) Egyiptom társadalmi és gazdasági helyzete napjainkban. *Mediterrán és Balkán Fórum*, 3, 2–22. http://www.mbforum.hu/wp-content/uploads/2016/12/Mediterr%C3%A1n-%C3%A9s-Balk%C3%A1n-F%C3%B3rum_XIII_3_2.pdf Letöltve: 2020. 04. 15.
- Obydenkova, A. (2011) Comparative regionalism: Eurasian cooperation and European integration. The case for neofunctionalism? *Journal of Eurasian Studies*, 2, pp. 87–102.

- Patnaik, A (2019) Regionalism and Regional Cooperation in Central Asia. *International Studies*, 56, 2-3, pp. 147-162.
- Perovic, J. (2018) Russia's Turn to Eurasia. *Policy Perspectives* Vol. 6/5, CSS ETH Zürich. https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-security-studies/pdfs/PP6-5_2018.pdf Letöltve: 2020. 05. 06.
- Rechnitzer J. (2016) A jövő terei, a tér jövője. *Magyar Tudomány*, 177, 8, 922-936.
- Schulz, M.-Söderbaum, F.-Ojendal, J. (2001) A framework for understanding regionalization'. In: Schulz, M.-Söderbaum, F.-Ojendal, J. (eds.): *Regionalization in a globalizing world: a comparative perspective on forms, actors and processes*. Zed, London and New York. pp. 1-17.
- Söderbaum, F (2011) Theories of Regionalism. In: Beeson, M.-Stubbs, R. (eds): *The Routledge Handbook of Asian Regionalism*. Routledge. pp. 1-23.
- Szálkai, K. (2016) Az Eurázsiai Unió jelenlegi helyzete és perspektívái. *AJRC-Elmzések* 2016E07. 1-20.
- Wagerich, K. (2008) Hydro-hegemony in the Amu Darya Basin. *Water Policy*, 10, 2, pp. 71-78.
- Wagner P. (2013) Közép-Ázsia helye az átalakuló világrendben. In: Grünhut Z.-Vörös Z. (szerk.): *Az átalakuló világrend küszöbén*. Publikon kiadó, Pécs. 187-204.
- Zhussupova, D. (2018) Kazakhstan and Uzbekistan to create international trade zone and checkpoint. *The Astana Times*. <https://astanatimes.com/2018/10/kazakhstan-and-uzbekistan-to-create-international-trade-zone-and-checkpoint/> Letöltve: 2020. 04. 11.

INTERNETES FORRÁSOK

- www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/
- www.freedomhouse.com
- www.heritage.org/index/
- www.tradingeconomics.com
- www.un.org/documents/ga/res/50/a50r080.htm

A karriertudatosság és az arra ható tényezők a felsőoktatási hallgatók körében. Egy közép-kelet-európai régióban végzett kutatás eredményei

Career-consciousness and the effects on it among higher education students. Results of a research conducted in a Central-Eastern European region

---

Absztrakt

A tanulmány a felsőoktatási hallgatók karriertudatosságának összetevőit és a karriertudatosságra ható tényezőket vizsgálja egy Közép-Kelet európai régióban végzett kérdőíves kutatás (n=2 199) tükrében. A tanulmány hipotézise szerint a karriertudatosság két legfontosabb eleme a perzisztencia, mely a tanulmányok befejezése melletti elkötelezettséget jelenti és a lemorzsolódási esély ellentettje, valamint a tudatos pályaválasztás, mely figyelembe veszi a későbbi karrierlehetőségeket és az emberi tőke modell jóslatát. A diákok továbbtanulási motivációit és perzisztenciáját főkomponens elemzéssel vizsgálja a tanulmány. Az eredmények azt mutatják, hogy a karriertudatosság két összetevője egy főkomponensbe rendeződött a diákok körében, azonban különbségek vannak a karriertudatosságban a diákok neme, társadalmi háttere, a képzés területe, országa és finanszírozási formája szerint.

Kulcsszavak: karriertudatosság, felsőoktatási hallgatók, perzisztencia, kvantitatív elemzés

Abstract

The paper deals with the career consciousness of higher education students in the frame of a research conducted in a Central- Eastern European region (n=2,199). The hypothesis is that the most important elements of career consciousness are persistence of students, that they are committed to graduate, which is the inverse of drop-out risk and that students take into account primarily the predictions of human capital theory with respect to further studies. The items of motives behind further studies and indicators of persistence were analysed with principal component analysis. Results support the hypothesis, but there were differences in career consciousness according to students' gender, social background, country and field of study, and form of funding.

Keywords: career consciousness, higher education students, persistence, quantitative analysis

BEVEZETÉS

Tanulmányunk központi kérdése, hogy az egyének (vizsgálatunkban a felsőoktatási hallgatók) mennyire karriertudatosak. A karriertudatosságot a felsőoktatási hallgatók továbbtanulási motivációival és a tanulmányok befejezése melletti elkötelezettségükkel (perzisztenciájukkal) hozzuk összefüggésbe. Hipotézisünk, hogy a karriertudatos diákok az emberi tőke modell jóslatát (a diplomával szerezhető bérelőny, elismert foglalkozás és gyorsabb elhelyezkedés) veszik elsősorban figyelembe a továbbtanulás során és emellett elkötelezettek is, hogy befejezzék tanulmányaikat és ezért erőfeszítéseket is tesznek. Emellett feltételezzük azt is, hogy a karriertudatosságban eltérések lehetnek a hallgató neme, társadalmi háttere, a képzés területe, finanszírozási formája és országa szerint is.

A karriertudatosság két komponensének összekapcsolása jelenti tanulmányunk újszerűségét, mivel ezt még eddig, ebben a formában nem vizsgálták. Emellett kutatásunkban azt is megnézzük, hogy milyen társadalmi-demográfiai háttérváltozók hatnak e két tényezőre, illetve milyen képzési jellemzők befolyásolják azokat. Kutatási eredményeinkben rámutatunk többek között a különböző képzési területek és finanszírozási formák esetén fellépő eltérő lemorzsolódási esélyekre is.

A tanulmány első felében ismertetjük a karrier és karriertudatosság fogalmát, majd röviden bemutatjuk az emberi tőke modell lényegét, ezt követően a felsőoktatási perzisztencia témakörét. Az empirikus részben egy közép-kelet-európai hallgatói adatbázisban (n=2 199)^[1] a továbbtanulási motivációk 11 változója és a perzisztencia négy mutatója alapján főkomponenselemzést végzünk, melynek során négy, a karriertudatosság mutatói mentén eltérő hallgatói attitűdtípust azonosítunk. Az attitűdök (mint függő változók) kapcsolatát a hallgató nemével, társadalmi háttérével, a képzés országával, területével és finanszírozási formájával lineáris regressziós módszerrel vizsgáljuk meg, lépcsősen bevonva a magyarázó változókat.

1. ELMÉLETI HÁTTÉR

1.1. KARRIER ÉS KARRIERTUDATOSSÁG

Az emberi erőforrás menedzsment az 1980-as évek óta fontos részét képezi a vállalati menedzsmentnek (Karoliny et al., 2013). Az emberi erőforrás menedzsment része a karriermenedzsment is, melynek szervezeti formája mellett az egyéni szintű karriermenedzsment is a vizsgálatok tárgyát képezi (Soós, 2007).

A karriertudatosság – mely tanulmányunk központi fogalma – definiálása előtt röviden kitérünk a karrier fogalmára is. A karrier szó jelentheti a munkát és a munkával eltöltött egész életet is (Bencsik, 2013). A karrier szó szinonimái:

[1] „Társadalmi és szervezeti tényezők szerepe a hallgatói lemorzsolódásban” című kutatás.

életút, életpálya, pályafutás, érvényesülés, előmenetel és siker (Klein-Klein, 2012). A karrier kifejezést inkább egy adott munkahelyen belüli előmenetelre használják és nem a munkahelyek közötti társadalmi mobilitásra (Arthur et al., 2005). Super (1980 – idézi Batizi, 2017) szerint a karrier az életben betöltött szerepek sorozata, ahol egyszerre több szerepet is betölthetünk és ezek között szerepkonfliktusok is lehetnek. A karrier emellett magában foglalja az önmegvalósítás mozzanatát is.

A „protean career” jelentése egy individuális, önvezérelt karrier, amely a saját értékeken és a siker szubjektív értelmezésén alapul (Hall, 1996). A Kaleidoscope-modell (Sullivan et al., 2009) szerint három szempont fontos a karrier során, egyrészt az autonómia és felelősség a munkahelyen, valamint a fejlődési és tanulási lehetőségek, másrészt a munka és magánélet összeegyeztetésének lehetőségei és végül a saját értékek és a munkahelyi szervezet értékeinek összhangja. Kimutatható, hogy az életút során eltérő az egyes tényezők súlya.

A fiatalok többségének még nincs kiérlelt karrier elképzelése a középis-kola végén. A karrierdöntést a szülők, a társadalmi háttér a jövőbeli bérek, a jövőbeli státusz és munkakörülmények befolyásolják, de hatással van rá a kortárs-csoport, a média, valamint a tanárok motiváló ereje is. Kimutatható az is, hogy a nők karrierterveire jobban hat a kortárs csoport, mint a férfiakéra (Nimra et al., 2019; Kazi-Akhlaq, 2017).

A karriertudatosság/pályaválasztási tudatosság jelentése, hogy a fiatalok tudomást szereznek a karrier lehetőségekről és az azokkal kapcsolatos követelményekről (Tuckman, 1974). Tudatos pályaválasztás esetén a karrier előtt álló diákok információt gyűjtenek az elhelyezkedési lehetőségekről, és aszerint döntenek a felsőfokú továbbtanulásról, hogy a diploma megszerzése után milyen gyorsan és milyen presztízsű munkát találnak majd és milyen jövedelmet tudnak elérni (Molnárné, 2014). Fontos kiemelni, hogy azok a diákok, akiknek határozott karriereképzeléseik vannak, motiváltabbak és jobban elkötelezettek a tanulás iránt (CEDEFOP, 2017).

1.2. AZ EMBERI TŐKE MODELL

Az emberi tőke modell (Mincer, 1958; Becker, 1964; Schultz, 1971) szerint az egyéni szintű oktatási beruházások növelik az egyén későbbi termelékenységét, és a nagyobb termelékenység következtében a felsőoktatási beruházás a magasabb bérekben és a könnyebb munkához jutásban térülhet meg. Tanulmányunkban kiemelten vizsgáljuk, hogy a diákok a továbbtanulás során mennyiben vették figyelembe az emberi tőke modell jóslatát (a diplomával elérhető jól jövedelmező állást, könnyebb elhelyezkedést és elismert foglalkozás szerzését).

Az emberitőke-elmélet egyik kutatási területe, hogy a felsőoktatási expanzió-nak milyen hatása van a felsőoktatási beruházás megtérülésére. Elvileg az expanzióval a munkaerőpiac kínálati oldalán több diplomás munkaerő jelenik meg, melynek hatása lehet – rögzített kereslet mellett –, hogy a felsőoktatás bértöbblete a középfokú végzettségűekkel szemben lecsökken és nő a diplomás munkanél-küliség is. Az emberi tőke modell empirikus alkalmazásai azonban elsősorban

a kínálatra összpontosítanak, pedig a keresleti oldal hatásával is számolni kell. A felsőoktatási beruházás megtérülését tehát több tényező befolyásolja.

Nyugat-Európában a diplomás munkanélküliség növekedése után sem állt meg a felsőoktatás expanziója, és emiatt több felsőoktatási szakember szerint az oktatásnak is alkalmazkodni kell a kereslethez. Teichler (2007, 2011) álláspontja, hogy a felsőoktatásnak az expanzióra és az emiatt bekövetkező esetleges túlképzésre adott egyik válasza lehet a foglalkoztathatóság növelése és a munkaerőpiacon hasznosítható kompetenciák fejlesztése. Emellett fontos a diákok körében a tudatosabb pályaválasztás és karriertudatosság, a megfelelő intézmény és szakválasztás és a munkaerőpiaci trendek figyelembe vétele egyéni szinten is.

A felsőoktatás bértöbbletét Magyarországon számos vizsgálat (pl. Galasi, 2005; 2007; Kertesi-Köllő, 2007) kimutatta a 2000-es években, a felsőoktatási expanziót követően is, melynek oka, hogy a diplomások kínálatának növekedése mellett a diplomások iránti kereslet is jelentősen nőtt, így a diploma bérelőnye nem csökkent jelentősen. A volt szocialista országokban az össznépszerűségben még mindig alacsonyabb a diplomások aránya, mint Nyugat-Európában, és ez is okozza, hogy a munkaerőpiac gyakorlatilag felszívja a diplomás munkaerőt és nem nőtt a diplomás munkanélküliség. Mindezek miatt a diákok felsőoktatási továbbtanulási döntésében fontos szempont lehet továbbra is a diploma munkaerőpiaci megtérülése.

1.3. LEMORZSOLÓDÁS ÉS PERZISZTENCIA

Általában a felsőoktatási lemorzsolódás jelentése, ha a beiratkozott hallgató végzettség nélkül hagyja el az adott felsőoktatási képzést. Ebben az értelemben lemorzsolódás az intézmény, a szak vagy a képzési terület elhagyása, de az is, hogy a hallgató végleg elhagyja a felsőoktatást. Az előbbi három eset nem tekinthető a hagyományos értelemben vett lemorzsolódásnak, ez az egyéni karrierstratégia része lehet (Szemerszki, 2018).

A perzisztencia szó jelentése kitartás, szívósság. A felsőoktatáskutatók a lemorzsolódási esély ellentettjeként, a tanulmányok befejezése melletti kitaratást értik alatta. Tinto (1993) a tanulmányok befejezése melletti elkötelezettségre, szándékra helyezi a hangsúlyt, míg Astin (1993) a konkrét cselekvésekre, erőfeszítésekre, amit a diákok tesznek a sikeres végzésért. A tanulmányban a perzisztenciát több mutatóval is mérjük, és a tanulmányok befejezése melletti elkötelezettség mellett vizsgáljuk a tanulmányokba fektetett időt és erőfeszítést is. Mindemellett fontos kiemelni, hogy a perzisztencia egy sokat vizsgált felsőoktatási eredményességi mutató is (Pusztai, 2015).

Tinto (1975; 1993) lemorzsolódási modelljében a kedvező családi háttér, a társas kapcsolatok, a jó tanulmányi eredményesség és a társadalmi integráció pozitív hatással van a tanulmányok befejezése melletti elkötelezettségre. Tinto szerint az intézményi beágyazódás (például hallgatói tanulói és egyéb csoportokba való bekapcsolódás, az oktatókkal való szorosabb kapcsolat) hat legerősebben az intézmény iránti elkötelezettségre, és eredményei azt mutatják, hogy

a kevésbé integrált hallgatók esetén nagyobb a lemorzsolódás veszélye. Astin (1977; 1993) modelljében pedig a felsőoktatási intézménnyel való értékrendi, izlésbeli, világnézeti azonosulás véd a lemorzsolódás ellen, de más – szintén az intézménnyel kapcsolatos jellemzők – is hatnak rá, mint az intézmény típusa, a tanterv jellemzői, az oktatókkal és a csoporttársakkal való kapcsolat. Bean (1980; 1985) munkáiban viszont nemcsak az intézményi hatásokat emeli ki, hanem szerinte fontos a szülői támogatás, a család megfelelő anyagi helyzete, a diák saját középiskolai eredményessége és baráti társasága is. Az intézményi hatások közül pedig az egyetemi ösztöndíjakat, tájékoztatást, szabályozást, az adminisztrációs személyzet hozzáállását és a karriertanácsadást is fontosnak tartja (Csók et al., 2018).

Látható tehát, hogy a hallgatói lemorzsolódás és perzisztencia egyéni és intézményi jellemzőknek is függvénye. Az OECD (2012) által bemutatott jéghegymodellben a tanulmányi teljesítmény, a hallgatói hozzáállás, a családi háttér, az intézményi szerkezet és erőforrások, az oktatáspolitikai és végül a munkaerőpiaci tendenciák játszanak legfontosabb szerepet a lemorzsolódás csökkentésében (Bocsi et al., 2018).

2. EMPIRIKUS ELEMZÉS

2.1. ADATOK, MÓDSZEREK ÉS A VIZSGÁLT VÁLTOZÓK

Az elemzéshez felhasznált adatok egy 2018/19-es tanévben felvett, nagymintás hallgatói adatbázisból származnak (n=2 199). A „Társadalmi és szervezeti tényezők szerepe a hallgatói lemorzsolódásban” című kutatás Magyarország keleti régiójának felsőoktatási intézményeiben^[2], valamint négy ország (Szlovákia, Románia, Ukrajna, Szerbia) határmenti felsőoktatási intézményeiben^[3] zajlott a CHERD-Hungary kutatóközpont vezetésével. A magyarországi minta (n=1 034) kvótás és a karokra, a képzés területére, valamint a finanszírozási formára reprezentatív. A határon túli intézményekben valószínűségi mintavétel történt, a hallgatókat csoportosan egyetemi/főiskolai kurzusokon kerestük fel, ahol teljes körűen kérdeztük le őket (n=1 165). A mindkét mintában nappali munkarendű másodéves BA/BSc képzésben és másod- vagy harmadéves osztatlan képzésben tanuló hallgatók szerepeltek, akik a lemorzsolódás szempontjában a legérintettebb csoportot alkotják.

Elemzésünkben a karriertudatosság összetevőinek feltárására elsőként főkomponens elemzést végeztünk a perzisztencia négy mutatója, és a továbbtanulási motivációk 11 mutatója alapján (az állításokkal való egyetértést és egyet nem értést

[2] Debreceni Egyetem, Nyíregyházi Egyetem, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola

[3] Babes-Bolyai Tudományegyetem (BBTE), Emánuel Egyetem, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Konstantin Filozófus Egyetem Nyitra, Munkácsi Állami Egyetem, Nagyváradi Állami Egyetem, Partiumi Keresztény Egyetem (PKE), Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Selye János Egyetem, Újvidéki Egyetem, Ungvári Nemzeti Egyetem

a hallgatók 1–4 Likert skálán jelölhették, az állításokat lásd az 1. táblázatban). Ezután a kapott főkomponensek értékeit hasonlítottuk össze a hallgató neme, társadalmi háttere, a képzés országa, területe és finanszírozási formája szerint lineáris regressziós módszerrel, lépcsőzetesen bevonva a változókat.

A képzés finanszírozási formája szerint a diákok 80,2%-a a lekérdezés időpontjában állami finanszírozású, 19,8%-a pedig költségtérítéses volt. A képzési területet öt kategóriába vontuk össze, úgy, hogy hasonló arányban szerepeljenek bennük a diákok^{[4],[5]}. A képzés országa szerint^[6] dichotóm változókat képeztünk, ahol a referencia ország Szerbia volt. A mintában 30,1% férfi és 69,9% nő volt.

A diákok társadalmi háttérét egyrészt a szülők iskolai végzettségével (anya és apa elvégzett osztályainak száma), másrészt négy, a család és a diák anyagi helyzetét jelző mutatójával közelítettük. A család anyagi helyzetét egyrészt az egyes fogyasztási cikkekkel való rendelkezéssel mértük^[7], másrészt egy szubjektív anyagi helyzet mutatóval, mely a család anyagi helyzetét a diák csoporttársaihoz viszonyítja (1–5 skálán, ahol 3 jelöli az átlagos helyzetet). A saját anyagi helyzet objektív mérésére egy összevont indexet alkottunk, ahol egyes tartós fogyasztási cikkekkel való rendelkezést vizsgáltunk^[8], a szubjektív mutató^[9] pedig azt vizsgálta, hogy telik-e a diáknak jelentős kiadásra is, vagy a mindennapi kiadásokat sem tudja fedezni. Végül bevoltuk a hallgató 14 éves kori lakóhelyének településtípusát (1: város, 0: falu) is.

2.2. EREDMÉNYEK

A továbbtanulási motivációk és a perzisztencia mutatói mentén elsőként főkomponens elemzést végeztünk. A főkomponensek elnevezései a faktorsúlyok (1. táblázat) alapján a következők:

1. Karriertudatos, humántőke növelő és egyben perzisztens attitűd,
2. A családi hagyományt követő nem perzisztens attitűd,
3. Nem anyagi és nem karriertudatos attitűd,
4. Csak anyagi célú attitűd.

[4] Humán (bölcész és társadalomtudomány) (n=473), gazdasági (n=280), reál (informatika, műszaki és természettudomány) (n=350), egyéb, az előbbi kategóriákba nem besorolt pedagógus (n=565), egyéb (n=531), ebből dichotóm változókat képeztünk, ahol az egyéb besorolás volt a referencia kategória.

[5] A képzés szintjét (alap vagy osztatlan mester) nem vontuk be magyarázó változóként, mivel ez erős összefüggésben van a képzési területtel.

[6] Magyarország n= 961, Románia n=647, Ukrajna n=189, Szlovákia n=129, Szerbia n=97.

[7] Az index összetevői: Van-e a családja tulajdonában saját lakás vagy családi ház, öt évnél újabb autó, plazma TV vagy LCD TV, asztali számítógép vagy laptop otthoni internet hozzáférés, táblagép vagy e-book olvasó, mobil internet (telefonon vagy táblagépen), mosogatógép, klíma, okos telefon.

[8] Az index összetevői: rendelkezik-e a diák saját lakással, házzal, saját személyautóval, átlagnál drágább telefonnal (pl. iPhone), átlagnál drágább laptop/PC-vel, tablettel vagy e-book olvasóval és végül lakáskassza megtakarítással.

[9] 1: Gyakran előfordul, hogy nincs pénzem a mindennapi szükségleteimre sem. 2: Előfordul, hogy a mindennapi kiadásaimra nem telik. 3: Mindenem megvan, de nagyobb kiadásokra nem telik. 4: Mindenem megvan és jelentősebb kiadásokra is telik.

1. táblázat: A perzisztencia 4 mutatója és a továbbtanulási motivációk 11 mutatója alapján képzett főkomponensek (egyszer aláhúzva 0,4 feletti faktorsúlyok, kétszer -0,4 alattiak), n=2 199

Table 1 The results of principal component analysis based on the 4 items of persistence and 11 items of motives behind further studies (factor weights above 0.4 are underlined once; below -0.4, twice), n=2,199

	Főkomponensek faktorsúlyai			
	1	2	3	4
A tanulmányok, amelyeket folytatok, hasznosak lesznek számomra a szakmai karrierem során.	<u>0.431</u>	<u>-0.426</u>	0.188	0.289
Nagyon elszánt vagyok a tanulmányaim befejezését illetően.	<u>0.445</u>	<u>-0.59</u>	0.183	0.176
Szeretnék minél jobb tanulmányi eredményeket elérni.	<u>0.484</u>	<u>-0.547</u>	0.208	0.115
Mindent megteszek annak érdekében, hogy részt vehessek az előadásokon, szemináriumokon, gyakorlati órákon.	<u>0.444</u>	<u>-0.527</u>	0.243	0.102
A felsőfokú továbbtanulás motivációi:				
hogyan jól jövedelmező állást találjak.	<u>0.492</u>	0.301	<u>-0.55</u>	<u>0.408</u>
hogyan elismert foglalkozásom legyen.	<u>0.632</u>	0.127	<u>-0.502</u>	0.25
hogyan gyarapítsam tudásom.	<u>0.626</u>	-0.215	-0.119	<u>-0.408</u>
hivatásom keresése.	<u>0.527</u>	-0.179	-0.149	<u>-0.559</u>
mert diplomával könnyebb elhelyezkedni.	<u>0.501</u>	0.273	-0.266	-0.01
mert még nem akartam dolgozni.	0.224	<u>0.558</u>	0.374	0.084
hogyan sokféle kapcsolatot alakítsak ki.	<u>0.49</u>	0.288	0.086	-0.162
családi hagyományt követtem.	0.267	<u>0.444</u>	0.378	0.259
megengedhettem magamnak anyagilag.	<u>0.437</u>	<u>0.401</u>	0.393	0.122
nem kellett tandíjat fizetni.	0.321	0.36	0.364	-0.244
társadalmi mobilitás reménye, kitörés.	<u>0.409</u>	0.325	-0.031	-0.222

Forrás: Persist (2019) kutatása alapján saját szerkesztés

Megjegyzés: A kapott négy főkomponens sajátértéke nagyobb, mint egy, az általuk magyarázott szórás 53,54%, a kommunalítások nagyobbak, mint 0,25. KMO-érték 0,766; a Bartlett féle szférikus próba értéke 5 586,142 (szf=105, szig=0,000)

A főkomponens-elemzés eredményei szerint az első főkomponensben az emberi tőke modell jóslatának figyelembe vétele (a jól jövedelmező állás fontossága, és az elismert foglalkozás szerzése, a könnyebb elhelyezkedés) és a perzisztencia együtt járt, összhangban hipotézisünkkel. További eredményünk, hogy a családi mintát követő továbbtanulási motiváció (ami jelenthet egyfajta kényszer hatására való továbbta-

nulást) esetén nem jellemző a perzisztencia. Emellett kirajzolódott két másik típus is, a nem anyagi és nem karriertudatos attitűd és a csak anyagi célú attitűd.

Ezután a négyféle attitűd és a háttérváltozók kapcsolatát vizsgáltuk lineáris regressziós módszerrel (2-5. táblázat).

2. táblázat: Lineáris regressziós eredmények a karriertudatos (humántőke növelő és egyben perzisztens) attitűdre, mint függő változóra, lépcsősen bevonva a magyarázó változókat, n=2 199

Table 2 Linear regression results for the career-conscious (human capital increasing and also persistent) attitude as dependent variable, with the gradual inclusion of explanatory variables, n=2,199

	Béta	szign.	Béta	szign.	Béta	szign.
Nem (1: férfi)	-0.071	0.006	-0.075	0.004	-0.093	0.001
Anya elvégzett osztályok száma	0.02	0.512	0.018	0.564	0.011	0.735
Apa elvégzett osztályok száma	0.06	0.051	0.06	0.052	0.055	0.078
Család objektív anyagi helyzete (1-9)	0.063	0.03	0.072	0.016	0.065	0.029
Család relatív anyagi helyzete (1-5)	0.051	0.082	0.045	0.125	0.052	0.083
Saját objektív anyagi helyzet (1-6)	0.053	0.066	0.051	0.08	0.055	0.062
Saját szubjektív anyagi helyzet (1-4)	0.042	0.138	0.045	0.112	0.038	0.187
14 éves kori településtípus (1: város)	-0.057	0.03	-0.058	0.03	-0.062	0.022
<i>Ország (ref: Szerbia)</i>						
Magyarország			0.006	0.876	-0.008	0.849
Románia			0.03	0.442	0.031	0.447
Ukrajna			0.026	0.389	0.024	0.412
Szlovákia			-0.049	0.085	-0.036	0.215
Finanszírozás (1: állami)					0.1	0.000
<i>Képzési terület (ref: egyéb)</i>						
Humán					-0.018	0.578
Gazdasági					0.103	0.001
Reál					-0.041	0.174
Pedagógus					-0.088	0.015
<i>Adj R square</i>	0.033		0.034		0.057	

Forrás: Persist (2019) kutatása alapján saját szerkesztés

Megjegyzés: Itt és a további lineáris regressziós modellek esetén a modellek magyarázó ereje elég kicsi, de kutatásunkban nem törekedtünk teljeskörű magyarázó modellek megalkotására, csak egyes kiemelt változók hatásának szignifikanciáját és hatásának irányát akartuk megvizsgálni.

A karriertudatos, humántőke növelő és egyben perzisztens attitűd erősebb a nők, a falusiak és a jobb objektív anyagi helyzetű családok esetén. A képzés jellege szerint pedig az állami finanszírozásúak és a gazdasági képzési területen tanulók esetén, és nem jellemző a pedagógus hallgatókra (kiszűrve azt, hogy a különböző képzési területeken és finanszírozási formákban eltérő társadalmi háttérűek tanulnak). A szülők iskolázottsága, a többi anyagi helyzet mutató, és a képzés országa nem befolyásolja ezen attitűd erősségét (2. táblázat).

3. táblázat: Lineáris regressziós eredmények a családi hagyományt követő nem perzisztens attitűdre, mint függő változóra, lépcsősen bevonva a magyarázó változókat, n=2 199

Table 3 Linear regression results for the family-driven and non-persistent attitude as dependent variable, with the gradual inclusion of explanatory variables, n=2,199

	Béta	szign.	Béta	szign.	Béta	szign.
Nem (1: férfi)	0.160	0.000	0.157	0.000	0.142	0.000
Anya elvégzett osztályok száma	0.045	0.135	0.04	0.194	0.038	0.214
Apa elvégzett osztályok száma	0.042	0.175	0.039	0.205	0.034	0.272
Család objektív anyagi helyzete (1-9)	0.068	0.019	0.055	0.059	0.052	0.08
Család relatív anyagi helyzete (1-5)	0.054	0.065	0.058	0.048	0.074	0.012
Saját objektív anyagi helyzet (1-6)	-0.021	0.454	-0.028	0.329	-0.029	0.311
Saját szubjektív anyagi helyzet (1-4)	-0.048	0.09	-0.037	0.194	-0.033	0.235
14 éves kori településtípus (1: város)	-0.009	0.737	0.006	0.814	0.01	0.695
<i>Ország (ref: Szerbia)</i>						
Magyarország			0.085	0.034	0.038	0.386
Románia			0.023	0.552	-0.006	0.885
Ukrajna			0.12	0.000	0.109	0.000
Szlovákia			0.082	0.004	0.105	0.000
Finanszírozás (1: állami)					0.053	0.047
<i>Képzési terület (ref: egyéb)</i>						
Humán					0.05	0.11
Gazdasági					0.097	0.001
Reál					0.088	0.003
Pedagógus					-0.055	0.124
<i>Adj R square</i>	0.042		0.056		0.078	

Forrás: Persist (2019) kutatása alapján saját szerkesztés

A családi hagyományt követő nem perzisztens attitűd erősebb a férfiak és a jobb relatív anyagi helyzetű családok gyerekeinél. Emellett az ukrainai és szlovákiai almintában, az állami finanszírozási formában és a gazdasági és a reál (műszaki, informatikai, természettudományi) területen tanulók körében (itt is kiszűrve azt,

hogy a különböző országokban, képzési területeken és finanszírozási formákban eltérő társadalmi háttérűek tanulnak). Nem hatott erre az attitűdre a szülők iskolázottsága, a saját anyagi helyzet és a településtípus sem (3. táblázat).

4. táblázat: Lineáris regressziós eredmények a nem anyagi és nem karriertudatos attitűdre, mint függő változóra, lépcsősen bevonva a magyarázó változókat, n=2 199

Table 4 Linear regression results for the neither money-oriented nor career-conscious attitude as dependent variable, with the gradual inclusion of explanatory variables, n=2,199

	Béta	szign.	Béta	szign.	Béta	szign.
Nem (1: férfi)	-0.073	0.005	-0.045	0.084	-0.001	0.979
Anya elvégzett osztályok száma	0.036	0.234	0.059	0.054	0.058	0.056
Apa elvégzett osztályok száma	0.063	0.041	0.063	0.039	0.069	0.026
Család objektív anyagi helyzete (1-9)	-0.142	0.000	-0.124	0.000	-0.118	0.000
Család relatív anyagi helyzete (1-5)	0.134	0.000	0.124	0.000	0.143	0.000
Saját objektív anyagi helyzet (1-6)	-0.002	0.935	-0.008	0.774	-0.013	0.645
Saját szubjektív anyagi helyzet (1-4)	0.02	0.49	0.017	0.545	0.016	0.574
14 éves kori településtípus (1: város)	0.036	0.165	0.062	0.02	0.069	0.009
<i>Ország (ref: Szerbia)</i>						
Magyarország			-0.206	0.000	-0.127	0.003
Románia			-0.086	0.026	-0.012	0.758
Ukrajna			-0.029	0.318	-0.001	0.967
Szlovákia			-0.009	0.745	-0.033	0.249
Finanszírozás (1: állami)					0.093	0.000
<i>Képzési terület (ref: egyéb)</i>						
Humán					0.005	0.878
Gazdasági					-0.106	0.000
Reál					-0.078	0.009
Pedagógus					0.102	0.004
<i>Adj R square</i>	0.033		0.052		0.089	

Forrás: Persist (2019) kutatása alapján saját szerkesztés.

A nem anyagi és nem karriertudatos attitűd a magasan iskolázott apák gyerekeire, a rosszabb objektív, de jobb relatív anyagi helyzetű családok gyermekeire és a városiakra jellemzőbb. Emellett az állami finanszírozású diákokra és a pedagógus hallgatókra jellemző inkább és kevésbé jellemző a magyarországi hallgatókra, valamint a gazdasági és a reál (informatikai, műszaki, természettudományi) területen tanulókra (itt is kiszűrve azt, hogy a különböző országokban, képzési területeken és finanszírozási formákban eltérő társadalmi háttérűek tanulnak). Nem hatott erre az attitűdre az anyák végzettsége és a saját anyagi helyzet (5. táblázat).

5. táblázat: Lineáris regressziós eredmények a csak anyagi célú attitűdre, mint függő változóra, lépcsősen bevonva a magyarázó változókat, n=2 199

Table 5 Linear regression results for the solely financially oriented attitude as dependent variable, with the gradual inclusion of explanatory variables, n=2,199

	Béta	szign.	Béta	szign.	Béta	szign.
Nem (1: férfi)	0.044	0.083	0.04	0.122	0.005	0.859
Anya elvégzett osztályok száma	-0.006	0.852	-0.009	0.761	-0.015	0.625
Apa elvégzett osztályok száma	0.076	0.014	0.074	0.016	0.075	0.015
Család objektív anyagi helyzete (1-9)	0.004	0.89	0.011	0.702	0.028	0.348
Család relatív anyagi helyzete (1-5)	0.111	0.000	0.104	0.000	0.082	0.005
Saját objektív anyagi helyzet (1-6)	0.081	0.005	0.072	0.012	0.054	0.061
Saját szubjektív anyagi helyzet (1-4)	0.043	0.126	0.048	0.086	0.05	0.078
14 éves kori településtípus (1: város)	-0.015	0.56	-0.011	0.674	-0.01	0.704
<i>Ország (ref: Szerbia)</i>						
Magyarország			0.087	0.03	0.038	0.383
Románia			0.105	0.006	0.067	0.096
Ukrajna			0.068	0.021	0.069	0.019
Szlovákia			0.024	0.406	0.033	0.246
Finanszírozás (1: állami)					-0.119	0.000
<i>Képzési terület (ref: egyéb)</i>						
Humán					-0.09	0.004
Gazdasági					0.067	0.023
Reál					0.022	0.466
Pedagógus					-0.072	0.044
Adj R square	0.045		0.048		0.079	

Persist (2019) kutatása alapján saját szerkesztés.

A csak anyagi célú attitűd a magasan iskolázott apák gyermekeire és a relatíve jobb anyagi helyzetű családok gyermekeire jellemző. Emellett az ukrainai almintára és a költségtérítéssel képzésben, illetve a gazdasági területen tanulóokra. Nem jellemző azonban a humán (bölcész és társadalomtudományi) és a pedagógusképzésben tanulóokra (itt is kiszűrve azt, hogy a különböző országokban, képzési területeken és finanszírozási formákban eltérő társadalmi háttérűek tanulnak). Emellett nem hatott erre az attitűdre a nem, az anyák iskolázottsága, a család objektív anyagi helyzete, a saját szubjektív anyagi helyzet és a településtípus sem (5. táblázat).

2.3. EMPIRIKUS EREDMÉNYEK ÖSSZEGZÉSE

Eredményeink szerint – és hipotézisünkkel összhangban – a karriertudatosság két általunk felételezett összetevője, azaz az emberi tőke modell jóslatának figyelembe vétele a továbbtanulás során (a diplomával elérhető jól jöve-

delmező állás, könnyebb elhelyezkedés és elismert foglalkozás szerzése) és a perzisztencia (a tanulmányok befejezése melletti elkötelezettség és az ezérett erőfeszítések) együtt járt. Az első főkomponensben (attitűdtípusban) egyaránt nagy faktorsúlyt kaptak ezek a változók. Emellett azonban még három másik attitűdtípus is kirajzolódott: a családi mintát követő nem perzisztens attitűd, a nem anyagi és nem karriertudatos attitűd és a csak anyagi célú attitűd.

Az attitűdtípusok és a háttérváltozók kapcsolatát vizsgálva, a várakozásokkal szemben épp a nők voltak karriertudatosak és egyben perzisztensek, míg a férfiakra a családi hagyományt követő nem perzisztens attitűd volt a jellemző, melynek háttérében a férfiak jobb társadalmi háttére állhat. Kimutattuk azt is, hogy nem egyértelműen a rosszabb társadalmi háttér esetén nagyobb a lemorzsolódás veszélye, és nem csak rájuk jellemző, hogy kevésbé karriertudatosak. Összességében a társadalmi háttér hatása a karriertudatosságra és perzisztenciára is ellentmondásos. Az országok közötti különbségek azt mutatják, hogy a csak anyagi célú attitűd Ukrajnában erősebb volt, mint a többi vizsgált országban, melynek oka lehet az ország relatíve rosszabb gazdasági helyzete. A várakozásoknak megfelelően a nem anyagi és nem karriertudatos attitűd inkább az állami képzésben tanulóokra, míg a csak anyagi célú attitűd a költségterítéses hallgatókra jellemző inkább.

Képzési terület szerint a gazdasági területen tanulóokra a várakozásokkal összhangban a karriertudatos és perzisztens attitűd és a csak anyagi célú attitűd a jellemző. A jó megtérülés ellenére jellemző rájuk azonban a családi hagyományt követő nem perzisztens attitűd is, tehát náluk is fennállhat a lemorzsolódás veszélye. Ez utóbbi a reál (műszaki, informatikai, természettudományi) területekre is igaz, azaz van esély, hogy egy jó álláslehetőség esetén nem fejezik be a képzést. A pedagógus, bölcsész és társadalomtudományi területeken tanulóokra a nem anyagi és nem karriertudatos attitűd a jellemző, melynek oka lehet, hogy itt nem lehet jól keresni.

3. KUNKLÚZIÓ

Kutatásunk célja volt, hogy feltárjuk, milyen összetevői vannak a felsőoktatási hallgatók karriertudatosságának, és milyen egyéni és képzési jellemzők hatnak rá. Elsőként szakirodalmak alapján definiáltuk a karrier és karriertudatosság, valamint a perzisztencia fogalmát, illetve röviden kitértünk az emberi tőke modell lényegére is, emellett megalkottunk tanulmányunk újszerű elméleti keretét és központi hipotézisét, mely a felsőoktatási hallgatók karriertudatosságát egy sajátos metszetben mutatja be. Ezt követően egy öt országot átfogó empirikus kutatás adatbázisán főkomponenselemzéssel és lineáris regresszióval vizsgáltuk meg a felsőoktatási hallgatók továbbtanulási motivációit és perzisztenciáját, illetve azt, hogy milyen tényezők befolyásolják ezeket.

Hipotézisünk szerint a tudatos továbbtanulás (a diplomával elérhető jól jövedelmező állás, könnyebb elhelyezkedés és elismert foglalkozás szerzésének figye-

lembe vétele a felsőfokú továbbtanulási döntés során) és a perzisztencia együtt jár a diákok körében, azonban nem minden diákra volt ez jellemző, és eltérések voltak a karriertudatosságban a diákok egyes csoportjai között.

A férfiak jobb társadalmi háttérük ellenére sem perzisztensek és nem karriertudatosak, amit figyelembe kell vennie az oktatáspolitikának. A társadalmi háttér vonatkozásában ellentmondó hatásokat találtunk, tehát nem egyértelműen a rosszabb társadalmi háttér esetén nagyobb a lemorzsolódás veszélye, és nem csak rájuk jellemző, hogy kevésbé karriertudatosak. A vizsgált országok szerint elsősorban az ukrainai diákokra jellemző, hogy nem karriertudatosak és nem perzisztensek és a továbbtanulást elsősorban anyagi célok motiválják, feltehetőleg az ország relatíve rosszabb anyagi helyzete miatt. A képzés finanszírozása szerint a költségtérítéses hallgatókat jobban motiválták az anyagi célok, de az oktatáspolitikának figyelembe kell venni azt is, hogy az államilag finanszírozott hallgatók egy része nem karriertudatos és nem is perzisztens. A képzés területe szerint pedig a gazdasági és a reál területen tanulónál jelen van a lemorzsolódás veszélye, ami szintén beavatkozást igényel, illetve a humán területeken pedig jellemző a nem karriertudatos attitűd, azaz náluk tudatosítani kell, hogy diplomával összességében jobban lehet keresni, mint érettségivel.

Kvantitatív elemzésünk korlátja, hogy viszonylag kicsi a regressziós modellek magyarázó ereje, és bár célunk nem a teljeskörű magyarázó modellek megalkotása volt, csak egyes kiemelt változók hatásának vizsgálata, a továbbiakban elképzelhető más magyarázó változók bevonása is. Jövőbeni kutatási célunk emellett, hogy a karriertudatosságot és perzisztenciát kvalitatív módszerrel is megvizsgáljuk, például fókuszcsoportos interjúk keretében, képzési területenként.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A „Társadalmi és szervezeti tényezők szerepe a hallgatói lemorzsolódásban” 123847 számú projekt a CHERD-Hungary kutatócsoport keretében, az NKFI támogatásával, a K-17 pályázati program finanszírozásában valósult meg.

IRODALOMJEGYZÉK

- Arthur, M. B.-Khapova, S. N.-Wilderom, C. P. (2005) Career success in a boundaryless career world. *Journal of Organizational Behavior*, 26, 2, 177-202. <https://doi.org/10.1002/job.290>.
- Astin, A. W. (1977) *Four Critical Years. Effect of College on Beliefs, Attitudes and Knowledge*. San Francisco, Jossey-Bass.
- Astin, A. W. (1993) *Four critical years revisited*. Jossey-Bass, San Francisco.
- Batizi D. (2017) Újfajta karrierutak: A változatos és a határvonalak nélküli pályafutási modellek. *TÉR-GAZDASÁG-EMBER*, 5, 1, 7-23.

- Bean, J. P. (1980) Dropouts and turnover. The synthesis and test of a casual model of student attrition. *Research in Higher Education*, 12, 2, pp. 155-187. <https://doi.org/10.1007/BF00976194>
- Bean, J. P. (1985) Interaction Effects Based on Class Level in an Exploratory Model of College Student Dropout Syndrome. *American Educational Research Journal*, 22, 1, pp. 35-64. <https://doi.org/10.3102/00028312022001035>
- Becker, G. (1964) *Human Capital*. National Bureau of Economic Research, Columbia University Press, New York.
- Bencsik A. (2013) *A menedzsment alapjai*. Széchenyi István Egyetem, UNIVERITAS-GYŐR Nonprofit Kft., Győr.
- Bocsi V.-Ceglédi T.-Kocsis Zs.-Kovács K. E.-Kovács K.-Müller A.-Pallay K.-Szabó B. É.-Szigeti F.-Tóth D. A. (2018) A pedagógushallgatók késleltetett diplomaszerzése interjúk alapján. In: Pusztai G.-Szigeti F. (szerk.): *Lemorzsolódás és perzisztencia a felsőoktatásban*. Oktatáskutatás a 21. században. 6. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. 63-90.
- CEDEFOP (2017) *Guidance: supporting youth to manage their careers*. <https://www.cedefop.europa.eu/da/toolkits/vet-toolkit-tackling-early-leaving/intervention-approaches/guidance-supporting-youth-manage-their-careers> Letöltve: 2019. december 15.
- Csók C.-Dusa Á. R.-Hrabéczy A.-Novák I.-Karászi Zs.-Ludescher G.-Markos V.-Németh D. (2018) A hallgatói lemorzsolódás és háttértényezői egy kvalitatív kutatás tükrében. In: Pusztai G.-Szigeti F. (szerk.): *Lemorzsolódás és perzisztencia a felsőoktatásban*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. 38-62.
- Galasi, P. (2005) Labour Market Success of Higher-education Graduates. In: Fazekas, K.-Varga, J. (eds.): *The Hungarian labour market: Review and analysis*. Hungarian Employment Foundation, Institute of Economics HAS, Budapest. pp. 93-100.
- Galasi, P. (2007) Earnings of higher-education graduates. In: Fazekas, K.-Kézdi, G. (eds.): *The Hungarian labour market. Review and analysis*. Hungarian Employment Foundation, Institute of Economics HAS, Budapest. pp. 104-122.
- Hall, D. T. (1996) Protean careers of the 21st century. *The Academy of Management Executive*, 10, 4, pp. 8-16. <https://doi.org/10.5465/ame.1996.3145315>
- Karoliny M-né-Galambosné Tiszberger M.-Poór J.-Farkas F. (2013) A HR döntéshozatal hatása a szervezeti teljesítményre – Regionális jellemzők vizsgálata a Cranet 2008/10 felmérésben. *TÉR-GAZDASÁG-EMBER*, 1, 2, 73-95.
- Kazi, S. A.-Akhlaq, A. (2017) Factors Affecting Students' Career Choice. *Journal of Research and Reflections in Education*. 11, 2, pp. 187-196. 10.14456/ITJEMAST
- Kertesi, G.-Köllő, J. (2007) Graduate earnings in 1992-2005. In: Fazekas, K.-Kézdi, G. (eds.): *The Hungarian labour market. Review and analysis*. Hungarian Employment Foundation, Institute of Economics HAS, Budapest. pp. 78-85.
- Klein B.-Klein S. (2012) *A szervezet lelke*. EDGE 2000 Kiadó, Budapest.
- Mincer, J. (1958): Investment in human capital and personal income distribution. *The Journal of Political Economy*, 66, 4, pp. 281-302. <https://doi.org/10.1086/258055>
- Molnárné Konyha Cs. (2014) A továbbtanulási tudatosság fogalmi meghatározása és egy lehetséges mérési módszere. In: Piskóti I. (ed.): *Marketingkaleidoszkóp 2014. Innovációvezérelt marketing*. Miskolci Egyetem, Marketing Intézet, Miskolc, 203-209.

- Nimra, S.-Nawaz, A.-Samiullah, S. (2019) Factors Influencing Career Choices. *IBT Journal of Business Studies* 15, 1, pp. 33–46.
- Pusztai G. (2015) *Pathways to Success in Higher Education. Rethinking the Social Capital Theory in the Light of Institutional Diversity*. Higher Education Research and Policy (HERP), 7. Peter Lang Edition, Frankfurt am Main.
- Schultz, T. W. (1971) *Investment in Human Capital. The Role of Education and of Research*. The Free Press, New York.
- Soós J. K. (2007) Karrier összehangolása egyéni és szervezeti szinten. *Munkaügyi Szemle*, 4, 20–24.
- Sullivan, S.-Forret, M.-Carragher, S.-Mainiero, L. A. (2009) Using the kaleidoscope career model to examine generational differences in Work attitudes. *Career Development International*, 14, 3, pp. 284–302.
- Super, D. E. (1980) A Life-Span, Life-Space Approach to Career Development. *Journal of Vocational Behaviour*, 16, 3, pp. 282–298.
- Szemerszki M. (2018) Lemorzsolódási adatok és módszertani megfontolások. In: Pusztai G.-Szigeti F. (szerk.): *Lemorzsolódás és perzisztencia a felsőoktatásban*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. 15–27.
- Teichler, U. (2007) The relationships between higher education and employment in Japan and Netherlands. A view from outside. In: Allen, J.-Inenaga, Y.-Velden, R. van der-Yoshimoto, K. (eds.): *Competencies, Higher Education and Career in Japan and the Netherlands*. Springer. pp. 251–264.
- Teichler, U. (2011) Bologna – Motor or stumbling block for the mobility and employability of graduates? In: Schomburg, H-Teichler, U. (eds.): *Employability and Mobility of Bachelor Graduates in Europe Key Results of the Bologna Process*. Sense Publishers, Rotterdam, Boston, Taipei. pp. 3–42.
- Tinto, V. (1975) Dropout from Higher Education: A Theoretical Synthesis of Recent Research. *Review of Educational Research*, 45, 1, pp. 89–125. <https://doi.org/10.3102/00346543045001089>
- Tinto, V. (1993) *Leaving college: Rethinking the causes and cures of student attrition*. University of Chicago Press, Chicago.
- Tuckman, B. (1974) An Age-Graded Model for Career Development Education. *Journal of Vocational Behavior*, 4, 2, pp. 193–212. [https://doi.org/10.1016/0001-8791\(74\)90104-3](https://doi.org/10.1016/0001-8791(74)90104-3)

Összhang a családi vállalkozások generációi között

Alignment between generations in family businesses

Absztrakt

Az elkövetkező öt-tíz évben az idősebb generáció átadja a családi vállalkozások irányítását a következő generációnak. Mindez vonatkozik a hazai családi vállalkozásokra is, ahol sok alapító vonul nyugdíjba a közeljövőben. A tanulmány célja annak vizsgálata, hogy a hazai családi vállalkozások hogyan küzdenek meg a generációváltással. A családi vállalkozások fogalmának és fontosságának meghatározása után bemutatásra kerülnek az őket jellemző trendek a Family Business Barométer (KPMG) és a Family Business Survey (PricewaterhouseCoopers, PwC) üzleti tanácsadó cégek jelentései alapján. A primer kutatás tíz győri családi vállalkozásban az elődökkel és az utódokkal készített félig strukturált mélyinterjúk összegzését tartalmazza. A tanulmány az elődök és a nextgen közötti összhang megteremtése vonatkozásában szándékozik hozzájárulni újabb adalékokkal a családi vállalkozások átadásának ismereteihez.

Kulcsszavak: családi vállalkozás, utódlás, összhang, generációk

Abstract

Over the next five to ten years the senior generation hands over control of the family businesses to the next generation. The relevance of the topic comes from the fact that most of the founders of the Hungarian family businesses are around retirement. The aim of the paper is to examine how Hungarian family businesses cope with succession. Following the defining the concept and importance of family businesses, the trends of family businesses will be introduced based on the reports of large international business consulting companies, namely the Family Business Barometer (KPMG) and the Global Family Business Survey (PwC). Furthermore, the study is based on the semi-structured deep interviews conducted among the predecessors and successors of ten Hungarian family businesses in Győr region. The study intends to contribute to the knowledge on the succession of family businesses.

Keywords: family business, succession, alignment, generations

BEVEZETÉS

A tanulmány a családi vállalkozások egyik legkockázatosabb időszakának, az átadásnak a szakaszát vizsgálja. A tanulmány célja megkeresni a választ arra a kérdésre, hogy a generációváltás/stafétabot-átadás során hogyan lehet a generációk közötti összhangot megteremteni a családi vállalkozásokban.

A téma aktualitását az adja, hogy a hazai családi vállalkozások alapítói nagyrészt az 1990-es évek elején hozták létre vállalkozásukat, és mostanra sokan nyugdíjas korban vannak, vagy azt közelítik. Mivel nincs előzetes tapasztalat a családokban, az első stafétabot-átadás kiemelten kritikus szakasz.

„A generációváltás, ugyanis a magyar vállalatok harmadát érinti [...]. A jegybank [...] azt emelte ki, hogy a hazai tulajdonban lévő közepes- és nagyvállalatok tulajdonosainak átlagéletkora 2018-ban 65 évre emelkedett, így hamarosan generációváltást kell végrehajtani ezeknek a cégeknek az élén. [...] a magyar kkv-k 60%-át kitevő családi vállalkozások nagy részét még a rendszerváltás környékén alapították, így a cégalapító tulajdonosi kör most vagy az elkövetkező években éri el a nyugdíjas kort. Az igazi probléma viszont azzal függ össze, hogy a generációváltó családi vállalkozások 34%-ának egyáltalán nincs stratégiája, 55%-uknak pedig nincs írásban rögzített stratégiája a generációváltásra.” (Csíki, 2019)

Vizsgálatunk módszertana kettős. Egyrészt a KPMG és a PwC nemzetközi adatbázisú jelentéseire építünk a probléma azonosítása érdekében. Másrészt a primer kutatás során 10 győri családi vállalkozás tagjaival készített félig strukturált mélyinterjú adja a tapasztalati hátteret.

A tanulmányban először a családi vállalkozások meghatározásával foglalkozunk. Ezt követően kerül sor a nemzetközi jelentések releváns vonatkozásainak a bemutatására. Ezek után ismertetjük, majd elemezzük a mélyinterjúk során kapott eredményeket. A tanulmányt a mindezekből levonható következtetésekkel és összegzéssel zárjuk.

1. CSALÁDI VÁLLALKOZÁSOK, GENERÁCIÓK ÉS TRENDEK

A szakirodalmi áttekintésben először kitérünk a családi vállalkozás értelmezésére, majd annak tipologizálására a vállalkozás kora, a generációk és a tulajdon megoszlása alapján. Ezek után tekintjük át a PwC és a KPMG nemzetközi adatgyűjtésből származó jelentései alapján azonosítható trendeket.

A téma iránti érdeklődést mutatja, hogy számos hazai és nemzetközi publikáció jelent már meg a témában, továbbá speciális nemzetközi folyóiratok is megjelennek (pl. Family Business Review, Journal of Family Business Strategy). A hazai folyóiratok közül elsősorban a Vezetéstudomány közöl családi vállalkozásokkal kapcsolatos írásokat. Több hazai egyetemen működnek családi vállalkozások témájával foglalkozó kutatócsoportok. A közelmúltban fokozódó érdeklődést jeleznek a témában írt disszertációk (Csákné, 2012; Bogdány, 2014; Németh,

2017), folyamatban levő doktori kutatások, továbbá nemzetközi üzleti tanácsadó cégeknek a témában végzett felmérései (pl. PwC, KPMG). Civil szervezetként működik a számos fórumot, képzést és közösséget működtető, 1989-ben alapított, 65 országra kiterjedő, Lousanne-i székhelyű Family Business Network. Külön fókuszálnak a nextgenerekre, azaz a következő generációra, amelyek közül 6 400 regisztrált tagjuk van (fbn-i.org).

1.1. CSALÁD, VÁLLALKOZÁS, GENERÁCIÓK

Az Európai Bizottság 2009-es meghatározása szerint családi vállalkozásnak minősülnek, méretüktől függetlenül azon gazdasági társaságok, amelyekben a döntési jogok többségével a család rendelkezik, amelynek az irányításában a tulajdonos mellett legalább még egy családtag formálisan is részt vesz (Konczosné et al., 2018).

Európa-szerte a családi vállalkozások az összes vállalkozások 55–90 százalékát képviselik. Méreteik változatosak, található köztük a kétszemélyestől a több ezer alkalmazottat foglalkoztató globális nagyvállalatokig (kpmg.com, 2018). Téves tehát a családi vállalkozások kisvállalkozásokkal történő azonosítása. A közép- és nagyvállalatok 20%-a családi tulajdonban van (Konczosné, 2015).

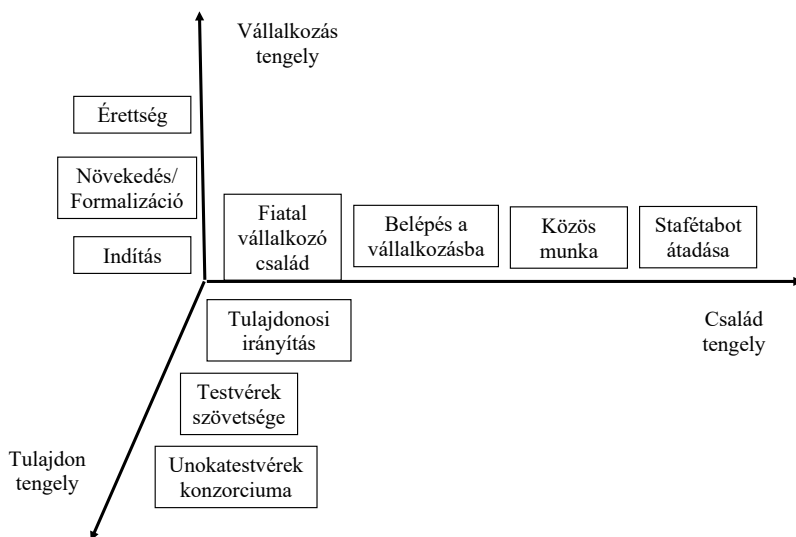
A családi vállalkozásban minden személyes: a döntések, a kitűzött célok és a hátrahagyott örökség. A családi vállalkozás működtetése megköveteli az üzleti követelmények, az érzelmi kötelek és a családi értékek egyensúlyát (pwc.com, 2019). „Az érzelmi alapon működő család és az értelmi alapon működő vállalat közti egyensúlyt, helyes arányt megtalálni a siker kulcsaként értelmezhető.” (Konczosné, 2015, 3) Fontos téma annak vizsgálata, hogy a családi jelenlét milyen hatást gyakorol a cég életére (Wieszt, 2020).

Bogdány és Csizmadia (2017) kijelentették, hogy az utódlás, mint kutatási téma először az 1980-as években fordult elő. Az utódlás-tervezéssel foglalkozott Zajac 1990-ben, Teal és társai 2003-ban, Mandi 2008-ban, Dai és társai 2011-ben és onnantól kezdve is számos kutatás épül a téma köré. „A családi cégek ambíciózus, vállalkozó szellemű, növekedni akaró, hosszútávra gondolkodó vállalkozások. Mégis nagy részük kockáztatja a vállalat fennmaradását azáltal, hogy nem tervezi meg a vállalat következő generációnak való átadását, az utódlást.” (Konczosné-Kézai, 2018, 49). A családi vállalkozások generációváltása, mint komplex probléma oktatási szempontból is jelentős kihívás, hiszen a tudásátadás megszervezésével állami és magánszervezetek is tudnak ebben hatékonyan segíteni (Krankovits et al., 2020). A generációváltásnak akadályá lehet mindkét fél: a feladatokat, döntéseket átadni nem akaró előd, és azokat átvenni nem akaró (vagy nem alkalmas) utód egyaránt (Kovács-Reisinger, 2014).

A családi vállalkozások idődimenzióját is figyelembe vevő modellek közül a legismertebb a Gersick és munkatársai (1997) által alkotott háromdimenziós modell, amely a vállalkozás, a tulajdon és a család időben való változását egyaránt figyelembe veszi (1. ábra).

1. ábra: A családi vállalkozások háromdimenziós fejlődési modellje

Figure 1 Three-dimensional model of the development of family businesses

Forrás: Gersick et al., 1997, 17

A hazai családi vállalkozások – így az általunk vizsgáltak is – a család tengelyen a stafétatábor átadás szakaszában, a tulajdon tengelyen a tulajdonosi irányítástól a gyerekeknek átadás (testvérek szövetsége), míg a vállalkozás tengelyen a növekedés szakaszban járnak.

Bogdány és munkatársai (2019) arra a következtetésre jutottak, hogy az átadás inkább procedúra, mint esemény. Nem egyszerűen egy cselekedet, ahol hirtelen átadják az irányítást vagy tulajdonlást, inkább több tevékenységből álló eljárásnak tekinthető. Az utódlás folyamatának két irányzatát mutatják be: a szakaszos-folyamatos modelleket, valamint az életciklus-alapú modelleket. A szakaszos-folyamatos modellek a generációváltást ciklikusan visszatérő ügymenetként magyarázzák, míg az életciklus-modellek az átadáshoz vezető utat különféle paraméterek alapján mutatják be.

Németh és Németh (2018) a professzionalizálódó családi vállalkozásokat vizsgálták cikkükben. Megemlítték Goffee 1996-ban kialakított állásfoglalását, mely szerint a családi vállalkozás piaci irányultsága és az ellenőrzési rendszer fejlettsége, mint szempontok alapján megkülönböztethetünk menedzseri, vállalkozói, paternalisztikus és családi ereklje jellegű családi vállalkozásokat. Továbbá szemléltették a Martínez és munkatársai által 2007-ben létrehozott definíciót, mely szerint a családi vállalkozások professzionalizációjának mérőeszköze egyrészt a vezetésre vonatkozó újítás, másrészt a külső tag kisebbségi tulajdonosok irányába tanúsított átláthatóság mértéke. Németh és Németh (2018, 27) azt is kiemelték, hogy „a Stewart – Hitt (2012) szerzőpáros a vállalkozások hat típusát különbözteti meg. Ezek jellemzői

alapján a professzionalizáció módozatai közé tartozik a professzionális irányítási filozófia/szakmai elvek követése, a korszerű humán erőforrás-menedzsment módszerek alkalmazása, a nem családtag menedzserek alkalmazása, a pénzügyi és nem pénzügyi célok definiálása, a formalizált eljárások, a pénzügyi menedzsment és a családi kontroll szétválasztása.”

Nagy és Tobak (2017) hangsúlyozták, hogy a célravezető működés eléréséhez összhangot kell teremteni a vállalati kultúra és a szervezeti struktúra, valamint az adminisztratív rendszerek között. A nagy jelentőséggel bíró faktorok előrejelzése kedvezően hat a különféle szervezeti célok megvalósítására. A vállalati működést befolyásoló komponensek pontos meghatározásához ismernünk kell a vállalat adottságait, technológiáját és tudását. Azt is kiemelték, hogy a vállalati tudás szerepe egyre nagyobb jelentőséggel bír, hiszen a tudásmegosztás, az innovációs affinitás, a legjobb gyakorlat használata kulcsfontosságú.

Noszky (2017) hangsúlyozta a tisztességet, amivel kapcsolatban példaként említette a Hoshi Ryokan (alapítási éve: 718) japán hotel, valamint a Barone Ricasoli (alapítási éve: 1141) olasz bortermelő vállalkozásokat, amelyek régóta sikeresen működnek. Kiemelte, hogy a vezetőket a következő kategóriákba sorolhatjuk: támogató, tekintélyelvű és atyáskodó. Meghatározó jellemzőként említette még a hosszú távú tervezést és az értékrendet is.

Makó és munkatársai (2016) szerint az utódlásnak központi szerepe van a vállalkozás fenntarthatóságának megtartásában. Az átadás azt jelenti, hogy a vállalkozás vezetése és a pénzügyi felelőssége átkerül az utódra. A folyamat során szem előtt kell tartani az immateriális javakat is (például a társadalmi-érzelmi vagyont, a társadalmi kapcsolatokat, a cég hírnevének megőrzése, a kapcsolatépítés más vállalatokkal) a materiális javak (például a fizikai eszközök, a pénzügyi források) mellett.

1.2. A KPMG ÉS A PWC FELMÉRÉSEK EREDMÉNYEI: TRENDEK

A KPMG és a PwC 2018. és 2019. évi globális kutatásai azt mutatják, hogy a generációváltás a családi vállalkozásokat érintő legfontosabb kérdések között szerepelnek világszerte.

1.2.1. A KPMG KUTATÁS EREDMÉNYEI

A 2018-ban végzett kutatásban több mint 1 500 családi vállalat vett részt Európa 26 országából. Az eredmények azt mutatják, hogy az Európa gazdasági gerincének tekintett családi vállalkozások számos kihívással néznek szembe. A három legnagyobbként nevezik meg a globális versenyt a tehetségek bevonásáért, a munkaerő növekvő költségét és a növekvő politikai bizonytalanságot. A változások példa nélküli mértéke óriási nyomásként nehezedik a családi vállalkozásokra.

Ezen tényezők ellenére a családi vállalkozások továbbra is virágoznak, mert tulajdonosaik hosszú távon gondolkodnak. 75%-uk biztosnak látja a vállalkozása jövőjét. Az új körülmények megkövetelik, hogy ezek a vállalkozások egyen-

súlyba hozzák a hosszú távú tervezési ösztönüket és az agilis vezetést, továbbá új üzleti modellt dolgozzanak ki. Ez azt jelenti, hogy fokozni kell az innovációt, hogy új utat teremtsenek az új, még ki nem használt piacokon. Ahogy a nehézségek növekednek, annál nagyobb energiát fordítanak az innovációra, mint kiemelt prioritásra, hogy alkalmazkodni tudjanak a rohamosan változó környezethez.

Ebben a változáshoz való alkalmazkodásban kiemelt szerepe van a családi következő generációjának (nextgen). A 2019-ben végzett kutatás szerint (1 600 családi vállalkozás, Európa 27 országából) a jelenlegi tulajdonosok 27%-a a vállalkozás irányítását, 33%-a a vállalkozás menedzselését, 35%-a a vállalkozás tulajdonjogát tervezi átadni a következő generációnak. Vagyis a nagyobb része (kétharmada) nem tervezi a családi vállalkozás átadását.

Gyakori, hogy az idősebb generáció tagjai akár 70 éves koruk után is aktívak a vállalkozásban, akár a vállalat vezetőjeként is. Ez egyrészt arra ösztönzi a fiatalabb generációkat, hogy különféle, mégis értelmes szerepeket keressenek a vállalatban belül annak érdekében, hogy nyomot hagyjanak, ideértve azokat a szerepeket is, amelyek megváltoztathatják az üzleti tevékenység általános jellegét. Sokan közülük a társadalmi és jótékonyági szerepek fokozására fókuszálnak. Megvizsgálják továbbá a munkaerő diverzifikálásának és a hasonló értékekkel rendelkező tehetségek felvételének lehetőségeit. Másrészt a staféta egyik generációról a másikra történő átadásának elhúzódnása sok családi vállalkozásban kialakította az irányítás olyan formáit, mint például a családi tanácsok. Ha az idősebb generáció nyugdíjba is megy, és átadja a társaság irányítását, sokan továbbra is aktívak cégük nagyköveteként és segítenek fenntartani a kapcsolatokat. Ez az elnyújtott „stafétabot-átadási” folyamat kedvező lehet mind az előd, mind az utód szempontjából: az utódnak van ideje beletanulni a folyamatokba, beépülni a kapcsolati hálóba, akár új területen kipróbálni magát; az előd generáció pedig át tudja adni a tudását és a kapcsolatait, és biztonságban tudhatja a családi vállalkozást.

A vállalkozás átadása során többféle nehézség léphet fel. A megkérdezettek 37%-a szerint a lemondás a tulajdonrészről, 34%-a szerint az adókötelezettség kezelése, 26%-a szerint a tulajdonrész átadásának finanszírozása, 23%-a szerint a következő tulajdonosok megnevezése, 22%-a szerint az átadáshoz fűződő családi konfliktusok kezelése, 17%-a szerint a jogi nehézségek kezelése, illetve 16%-a szerint a külső érintettek elvárásainak kezelése jelenthet problémát.

1.2.2. A PWC KUTATÁS EREDMÉNYEI

A PwC 2018-ban végzett globális kutatásában 53 ország közel 3 000 vállalata vett részt, a mezőgazdaságtól a technológiai szektorig. A kutatás szerint az átadásra való hajlandóság, valamint az átadásra való felkészülés tekintetében megállapítható, hogy a válaszadók 55%-a rendelkezik előre meghatározott stratégiai tervvel.

A 2019-ben végzett kutatás a következő generáció kihívásait állítja előtérbe (PwC's Global NextGen Survey, 2019). A kutatás szerint az öt kontinenst és 11 iparágat képviselő 950 nextgen válaszadó csupán 48%-a állítja azt, hogy felelős-

séget kapott egy adott változási projekt vagy kezdeményezés vezetését tekintve. 36%-uk azt mondta, hogy háttérbe szorul a vállalkozásban. Az új generáció számára a következő prioritások jelennek meg: olyan üzleti stratégia létrehozása, ami a digitális világhoz kapcsolódik (48%); tehetségek bevonása (48%); a vállalat menedzsment gyakorlatának tökéletesítése (45%); illetve a munkavállalók képzése (45%). A nextgen számára az alapvető tényezők a következők: problémamegoldás és stratégiai gondolkodás (72%), vezetési stílus (71%), valamint a pénzügyi menedzsment (57%). Ehhez kapcsolódóan fontos megemlíteni, hogy a következő generáció tagjai azt feltételezik, hogy ezekben a tényezőkben rendkívül erősek. Egy brazil, negyedik generációs nextgen üzenete kifejezi a fiatal generáció tettekeszségét: “Kedves jelenlegi vezetők: Itt vagyunk, hogy keményen dolgozzunk. Nem tesszük tönkre a vállalkozást. El fogunk követni hibákat, de ez a tanulás egyetlen útja. Adjanak nekünk teret a kipróbáláshoz.” (pwc.com, 2019, 12, saját fordítás)

2. AZ ELŐDÖK ÉS A NEXTGEN KÖZÖTTI ÖSSZHANG MEGTEREMTÉSE – SAJÁT KUTATÁS

2.1. MÓDSZERTAN

A kutatás célja annak vizsgálata, hogy a hazai családi vállalkozások hogyan küzdenek meg a generációváltással. E széles témán belül ez a tanulmány az elődök és a nextgen közötti összhang megteremtése témát vizsgálja. A primer kutatás során tíz győri és Győr környéki családi vállalkozásban félig strukturált mélyinterjúkat készítettünk az elődökkel és az utódokkal. A 10 vizsgált családi vállalkozásból 6 generációváltás előtt áll, 4 pedig már sikeresen megvalósította azt. A családi vállalkozások kiválasztása saját, családi és baráti ismeretség alapján történt, jellemzőiket az 1. táblázatban foglaltuk össze. Az interjúk elkészítésére 2019 őszén került sor, a 2. táblázatban látható kérdések alapján.

A kutatás során a következő szempontokat vettük figyelembe:

- több mint 10 éve működő vállalkozások,
- KKV szektorból mikro-és kisvállalkozások,
- családi tulajdonú vállalkozások,
- utódlásban érintett vállalkozások,
- a generációváltás a családon belül történjen meg.

1. táblázat: A vizsgált családi vállalkozások adatai

Table 1 Data of the family businesses involved in the research

Vállalkozás sorszama ----- Szempont	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.
Alapítás éve	1989	1990	1991	1991	1992	1993	1996	2001	2001	2009
Vállalkozás típusa	kis	mikro	mikro	mikro	kis	mikro	mikro	mikro	mikro	mikro
Nettó ár-bevétel (m Ft) (2018)	517,5	39,3	64,3	532,6	nem ismert	5,1	172,9	158,7	nem ismert	5,4
Foglalkoztatottak száma (2018)	31 fő	2 fő	2 fő	5 fő	17 fő (2012)	2 fő	4 fő	3 fő	2 fő	2 fő
A generációváltás helyzete	megvalósított	még előtte áll	megvalósított	megvalósított	még előtte áll	megvalósított	még előtte áll	még előtte áll	még előtte áll	még előtte áll

Forrás: Saját kutatás alapján saját szerkesztés

Kiegészítés: A 10 vizsgált családi cég tevékenységi területe: I. Fémmegmunkálás; II. Gépjárműalkatrész-kiskereskedelem; III. Édességgyártás; IV. Gabona, dohány, vetőmag, takarmány nagykereskedelme; V. Autószerviz; VI. Dísznövény, vetőmag, műtrágya, hobbiállat-eledel kiskereskedelem; VII. Élelmiszer jellegű bolti vegyes kiskereskedelem; VIII. Saját tulajdonú ingatlan adás-vétele; IX. Gyógyszer, gyógyászati termékek nagykereskedelme; X. Orvosi eszköz gyártása

2. táblázat: Interjúkérdések

Table 2 Interview guideline

	Kérdések a generációváltás előtt álló családi vállalkozásoknak	Kérdések a generációváltást már megvalósított családi vállalkozásoknak
1	Hogyan, hol és mikor kezdte meg a vállalkozás alapítója tevékenységét?	Hogyan, hol és mikor kezdte meg a vállalkozás alapítója tevékenységét?
2	Mi motiválta, hogy létrehozza a vállalkozás alapítója a vállalkozást?	Mi motiválta, hogy létrehozza a vállalkozás alapítója a vállalkozást?
3	Amikor elkezdték a vállalkozás alapítói a vállalkozásukat, hogyan fogadta a család, a környező emberek?	Amikor elkezdték a vállalkozás alapítói a vállalkozásukat, hogyan fogadta a család, a környező emberek?
4	Mennyire van jelen a vállalkozásban a család?	Mennyire van jelen a vállalkozásban a család?
5	A családi vállalkozásban részt vesz-e a következő generáció?	A családi vállalkozásban részt vesz-e a következő generáció?
6	Tervezik-e a generációváltást?	Megtörtént-e már a generációváltás? Hogyan zajlott a generációváltás az Ön szemszögéből? Volt-e olyan pillanat, amikor úgy tűnt minden széthullik?
7	Van-e kijelölt időpont az átadásra?	Volt egy kijelölt időpont az átadásra?
8	Van-e kidolgozott terv az átadásra?	Volt kidolgozott terv az átadásra?
9	Ki mivel foglalkozik a vállalkozáson belül?	Ki mivel foglalkozik a vállalkozáson belül?
10	Mi a véleménye a családi vállalkozásokról, a szülő-beosztott és a szülő-gyermek viszonyról?	Mi a véleménye a családi vállalkozásokról, a szülő-beosztott és a szülő-gyermek viszonyról?
11	Hogyan viszonyulnak a munkavállalók a generációváltáshoz?	Hogyan viszonyultak a munkavállalók és a partnerek a generációváltáshoz?
12	Van-e olyan idő, amikor tabutéma a vállalkozás?	Van-e olyan idő, amikor tabutéma a vállalkozás?

Forrás: Saját szerkesztés

2.2. KUTATÁSI EREDMÉNYEK

A tíz családi vállalkozás képviselői körében készített interjúk eredményét két csoportra bontva mutatjuk be. Először a generációváltás előtti, majd a generációváltást sikeresen megvalósított vállalkozások válaszait értékeljük. Néhány olyan választ, amely szemléletesen fejezi ki a válaszadók véleményét, esetleges érzelmeit, szó szerint is idéztük (dőlt betűvel különítettük el a többi szövegrésztől).

Az eredmények bemutatására a táblázatos formát választottuk (3. és 4. táblázat). Ennek az az előnye, hogy kérdésről kérdésre követhetők az interjúkérdésekre adott válaszok, továbbá könnyebben összevethetők a generációváltás előtti és az azt már megvalósított cégek által adott válaszok.

2.2.1. A GENERÁCIÓVÁLTÁS ELŐTT ÁLLÓ 6 CSALÁDI VÁLLALKOZÁSSAL KÉSZÍTETT INTERJÚK SORÁN KAPOTT EREDMÉNYEK

3. táblázat: A generációváltás előtt álló hat családi vállalkozással készített interjúk eredményei

Table 3 Results of the interviews conducted among six family businesses before the succession

	Szemponatok	Eredmények
1	A vállalkozás alapításának körülményei	<p>A vállalkozások felét 1990 körül, másik felét pedig 2000 után alapították. A vállalkozás megkezdését elsősorban a tanult szakma iránti elhivatottság motiválta. Emellett az önállóság is kulcsfontosságú volt a vállalkozás létrehozásában. További motivációk voltak, hogy az adott területen nem volt még minőségi termékeket gyártó vállalkozás. Megemlítették még a megélhetést, a magasabb jövedelmet és a rugalmas munkaidőt is motiváló tényezőként.</p> <p><i>„A nulláról indulva kezdtük a vállalkozást 2009-ben, Győrben.”</i></p> <p><i>„Nem volt borkereskedés Győrben a '90-es évek végén és úgy éreztem, nem csak nekem, hanem másoknak is hiányzik egy igényes borkereskedés. Külföldi, főleg angliai példákön indultunk el.”</i></p>
2	A vállalkozás alapításának fogadtatása	<p>A családtagok pozitívan fogadták a cégalapítást, támogatták a vállalkozás alapítóját. Természetesen kis mértékben felmerült bennük az a kérdés, hogy mennyire lesznek elhanyagolva a vállalkozás miatt.</p> <p><i>„Viszonylag egyszerű volt a helyzet, mert a feleségemmel együtt csináltuk, tehát így ő is teljes egyetértéssel vett részt a vállalkozásban. A gyerekek meg még picik voltak, ők ebben nőttek fel.”</i></p> <p><i>„Pozitívan fogadták a cégalapítást. A család és a barátok egyaránt segítőkészek voltak.”</i></p>
3	Családtagok bevonása a családi vállalkozás működésébe, feladatok a vállalkozáson belül	<p>A vállalkozások működésében a család valamennyi tagja részt vesz. Ez megjelenhet tulajdonosi mivoltukban; az utódok a vállalkozás életében vagy teljes munkaidőben, vagy alkalmanként megvalósuló segítségnyújtásban, vagy gyakornokként, vagy nyári munka keretein belül. Vagyis a családi vállalkozásokban valamilyen módon dolgozik a következő generáció. A vállalkozáson belüli munkamegosztást tekintve a szülők vezetik a vállalkozást: gazdasági ügyekkel, nagykereskedelmi ügyek irányításával, konkrét szolgáltatások adásával foglalkoznak (mint például fogépítés, adminisztráció, autószerelés, autók műszaki vizsgálata). Az utódok feladatai közé tartoznak például az építkezések ellenőrzése, az ügyfelekkel való tárgyalásokon megfigyelés, marketing, közösségi médiában való megjelenés, értékesítés, a szolgáltatások nyújtásában való részvétel.</p> <p><i>„A feleségemmel közösen csináljuk; nem csak a tulajdonosai, hanem aktív résztvevői is vagyunk a mindennapoknak, és a lányunk szokott alkalmanként besegíteni, amikor úgy hozza az élet.”</i></p> <p><i>„Mivel a családom nagy része ebben a szakmában mozog, így több generáció is jelen van a vállalkozásban. Nagypám, aki 1907-es születésű, már 22 évesen főgásként dolgozott. Úgy látszik, az egész családdal megszerettette a szakmát.”</i></p>

4	Generációváltás tervezése	Az elődök és az utódok szerint is a jövőben sor kerülhet a generációváltásra, de erre nincs meghatározott időpont. A fokozatosságra és a párhuzamos tervezésre töreksenek, viszont még nincs konkrét terv a vállalkozás átadására.
5	Szülő-beosztott és szülő-gyermek viszony	A vállalkozásokban részt vevő családtagok szerint nehéz figyelmen kívül hagyni a rokoni köteléket, viszont szükségesnek tartják a vállalkozásban a főnök-beosztott viszony fenntartását. Figyelembe kell venni, hogy a családi vállalkozásban a családtagok elsősorban munkatársak, üzlettársak és csak másodsorban családtagok.
6	Munkavállalók és partnerek viszonyulása a generációváltáshoz	A munkavállalóknak a generációváltáshoz való viszonya kapcsán az utódok fele úgy érzi, hogy nem egyszerű a munkavállalókkal elfogadtatni az ő jelenlétüket, de hiszik, hogy idővel teljesen pozitívan fognak viszonyulni a generációváltáshoz. Az utódok másik fele beleszületett a vállalkozásba, ezáltal a kollégák gyerekkoruk óta ismerik őket és nem okoz meglepetést a döntés. A partnerek viszonyulása a generációváltáshoz úgy jellemezhető, hogy a feladatok, megrendelések sokszínűsége miatt több időre van szüksége az utódoknak a teljesebb partneri hálózat megismeréséhez. De eddig pozitív a véleményük.
7	Vállalkozásról beszélni tabutéma-e valamikor?	A családi vállalkozások 2/3-a igyekszik odafigyelni, hogy a munka az maradjon a munkahelyen. A vasárnapi és a családi ebédeknel, illetve a nyaralások alkalmával nem beszélnek a családi vállalkozásról. A családi vállalkozások 1/3-a szerint viszont sosem tabutéma a vállalkozás. <i>„Nem szabadna állandóan a vállalkozásokról beszélni pl. a vasárnapi ebédnél. Véleményem szerint nem tolerálható, hogy egy ártalmatlannak tűnő beszélgetés során mindennapos témává válnak a céggel kapcsolatos problémák.”</i>

Forrás: Saját kutatás alapján saját szerkesztés

2.2.2. A GENERÁCIÓVÁLTÁST MÁR MEGVALÓSÍTOTT 4 CSALÁDI VÁLLALKOZÁSSAL KÉSZÍTETT INTERJÚK SORÁN KAPOTT EREDMÉNYEK

4. táblázat: A generációváltást megvalósított négy családi vállalkozással készített interjúk eredménye

Table 4 The result of the interviews conducted among four family businesses after the succession

	Szemponatok	Eredmények
1	A vállalkozás alapításának körülményei	<p>A vállalkozásokat 1989-ben, 1991-ben (2 vállalat) és 1993-ban alapították. A rendszerváltás is nagy hatást gyakorolt a döntésre. A vállalkozások alapítóinak a szakmai tapasztalata megvolt, önállóan akartak érvényesülni, belső motivációjuk ösztönözte őket, valamint a családjuknak még jobb megélhetést szerettek volna biztosítani a vállalkozás indításával. Mindezekon túl motivációs tényező volt az is, hogy az alapítók elhivatottak voltak azon szakma iránt, amit tanultak az iskolában.</p> <p><i>„1991-ben kezdte el édesanyám a cukrászüzemet Győrben, amely egyéni vállalkozásnak indult és folyamatosan fejlődött.”</i></p> <p><i>„Szakmai tapasztalata megvolt, önállóan akart érvényesülni. Természetesen a pénz is motiválta, mint minden más embert.”</i></p>
2	A vállalkozás alapításának fogadtatása	<p>A család nagyon jól fogadta a vállalkozás ötletét, mindenben támogatta az alapítókat, és segítettek, amiben csak tudtak.</p> <p><i>„Kényszerhelyzet volt, megszűnt a munkahely, az állami vállalat.”</i></p> <p><i>„A család nagyon jól fogadta a vállalkozás ötletét, hiszen hasonló beállítottságúak, előrefele néznek, vállalkozó szelleműek vagyunk mindannyian. Nem volt furcsa azért sem, mert nagyapánk is cipész volt. Viszont azt valljuk, hogy nem ész nélkül kell haladni, hanem biztonságra törekedve.”</i></p>
3	Családtagok bevonása a családi vállalkozás működésébe, feladatok a vállalkozáson belül	<p>Az utódok teljes mértékben átvették a vállalkozást ebben a négy esetben. 2007-ben, 2010-ben, 2016-ban, illetve 2018-ban. A munkát alkalmazottak segítségével végzik. A feladatmegosztással kapcsolatban az utódok a következő feladatköröket említették az interjúk során: tulajdonos, ügyvezető, cukrász, eladó, árubeszerző, pénzügy, marketing, HR, adminisztratív tevékenységek, ügyvitel, MIR, gyártástámogatás, toborzás, pályázatfigyelés, pályázatiírás, munkavédelem, tűzvédelem, ISO, környezetvédelem, gyártás, valamint technikai eszközök bővítése és azok használata.</p> <p><i>„Teljes mértékben átvettük a vállalkozást. Édesapánk már nem nagyon vesz részt a vállalkozásban, nyugdíjba ment. Őt az eredmények érdeklik, de nem szól bele az ügyekbe.”</i></p> <p><i>„2017 év végén tisztázódtak a tulajdoni viszonyok, egymagam vagyok a tulajdonos. Kiülső támogatóként a családom tagjai segítenek, de a munkát 3 alkalmazott kollégával végzem.”</i></p>
4	Generációváltás tervezése	<p>A vállalkozások egyikében volt kijelölt időpontja az átadásra (2011. augusztus). A többi három vállalkozás esetében a generációváltás több éven keresztül tartott, az utód egyfajta általános befolyást gyakorolt a vállalkozás életére. Egyik vállalkozás esetében sem volt konkrét stratégia az átadásra, az utódok fokozatosan vették át az irányítást.</p>

5	Generációváltás megvalósítása	A generációváltás többféle módon zajlott le. Az egyik vállalkozást megújították, mellyel növelték a forgalmat és ez pozitív változást hozott. A másik vállalkozás esetén a generációváltást a kényszerhelyzet szülte, az utód édesapja megbetegedett és nem tudta vinni tovább a céget. A család többi tagja nem kívánt ebben részt venni. Az utód 2000 óta már a cégben dolgozott, közben születtek az utódnak is gyermekei. A harmadik és negyedik vállalkozás esetén az utódok már nagyon régóta a vállalkozásban tevékenykedtek, így nem volt kérdéses, hogy idővel átveszik a vállalkozást. A vállalkozások egyhangúan azt mondták, hogy szerencsére nem volt olyan pillanat, amikor úgy tűnt, hogy minden széthullik, hiszen számukra a család mindennél fontosabb. Ha a családi kötelék egyszer veszélybe kerülne a vállalkozás miatt, akkor a családot választanák.
6	Szülő-beosztott és szülő-gyermek viszony	A válaszadók szerint külön kell választani az üzletet és a családi életet. A szülő-beosztott és a szülő-gyermek kapcsolatot a vállalkozás képes megerősíteni, mert többet tudnak egymásról. Ugyanakkor néha nagyon nehéz kezelni. A generációs különbségek sok esetben vitákhoz vezethetnek.
7	Munkavállalók és partnerek viszonyulása a generációváltáshoz	A munkavállalók viszonya a generációváltáshoz több esetben azt eredményezte, hogy a generációváltás után néhány éven belül szinte a teljes addigi munkatársi kör kicserélődött. Ennek oka az lehet, hogy a kollégák nem szerettek volna az utóddal egy irányba haladni. Továbbá kiválthatja még a távozást az utódok más munkastílusa és elvei. Más esetben a partnereknek időbe telt ugyan, de végül elfogadták az utódokat, és van, ahol alapvetően zökkenőmentesen zajlott le a folyamat. Közös érdek, hogy a kapcsolat gördülékenyen folytatódjon tovább. Néhány partnert elveszítettek, de a magánemberi kapcsolatok velük is megmaradtak.
8	Vállalkozásról beszélni tabutéma-e valamikor?	A vállalkozások felénél a vasárnapi ebéd az olyan idő, amikor tabu a vállalkozás. <i>„Ez nekünk, nőknek fontos igazán. Olyankor inkább vagyunk nők, mint cégvezetők.”</i> A vállalkozások másik felénél pedig semmikor sem tabutéma a vállalkozás, minden esetben szóba jöhet.

Forrás: Saját kutatás alapján saját szerkesztés

2.3. AZ INTERJÚK ALAPJÁN MEGFOGALMAZOTT KÖVETKEZTETÉSEINK

A sikeres családi vállalkozások mögött sikeres család áll, ezt láthatjuk az interjúkból. Minden esetben támogatta a család az alapító vállalkozói szándékát. Minden családtagnak megvan a maga feladata a vállalkozásban, a gyermekek szinte bele-nőnek a cégbe. Mégis számos nehézségről számolnak be a válaszadók:

- A generációváltás előtt álló cégek egy részét 2000 után alapították. E cégeknél az alapítók még aktív korúak, ők a vállalkozások vezetői. Természetes, hogy egyelőre nem gondolnak a staféta átadására. Nincsenek terveik erre vonatkozóan, amit azonban szükséges lenne előre átgondolni.
- Az 1990 körül alapítottak esetében többnyire megtörtént a váltás, aminek többféle hajtóereje volt (betegség, döntés, stb.).
- Noha számos pozitív és elfogadó esetet említenek meg, az utódok egy részét nehezen fogadták el a cégnél régóta dolgozók és a partnerek is.
- Egy esetet kivéve, nem volt sem stratégia, sem határidő kitűzve a generációváltásra.

- A családi és a munkahelyi kapcsolat összeegyeztetése nem könnyű, ennek az egyensúlynak a fenntartására nagyon érzékenyek és figyelnek. Az a véleményük, hogy külön kell választani az üzletet és a családi életet. Néha a generációk eltérő céljai, tervei, gondolkodása okoz nehézséget. A családi szabadidőben a vállalatról való beszélgetés eltérő: van, ahol bármikor lehet erről beszélni, van, ahol a „vasárnapi ebédnél” – főleg a hölgyek kérésére – nem téma.

A kapott eredményeink és mások kutatási eredményeinek összehasonlítása során az alábbi következtetésekre jutottunk.

Bogdány és munkatársai (2019, 78) kutatásuk eredményeképpen azt állapították meg, hogy „jellemző, hogy az utód, belépése előtt már belelát a vállalkozás tevékenységébe, ismerkedik annak bizonyos feladataival”. Továbbá arra is felhívták a figyelmet, hogy az általuk vizsgált vállalkozások harmadánál történt meg a feladatok átadásával együtt a tulajdonátadás is. Az általunk vizsgált családi vállalkozások esetében az utódokat szintén bevonják a vállalkozás működésébe, viszont az általunk vizsgált generációváltást megvalósított családi vállalkozások esetében az utódlással a tulajdon átadása is lezajlott.

Noszky (2017) kutatása eredményeképpen arra a következtetésre jutott, hogy a vizsgált cégek 2/3-a nem rendelkezik utódlási tervvel. Azt is megállapította, hogy az utódkijelölésre vonatkozóan azok a cégek állnak közelebb a generációváltáshoz, ahol a jelölt(ek) már gyermekként is részt vettek a működésben. Az általunk vizsgált generációváltás előtt álló családi vállalkozások szintén nem alakítottak ki tervet a generációváltás tekintetében, viszont a lehetséges utódok már a vállalkozásban aktívan részt vesznek, és lehetőséget látnak az átadásra a jövőben.

A tanulmány az elődök és a nextgen közötti összhang megteremtése témára fókuszálva végzett kutatás eredményeit mutatta be. Az interjúkból kapott válaszokból azt láthatjuk, hogy a generációk közötti együttműködés számos kihívást rejt magában. Az összhang csak mindkét fél – alapítók és követők – közös tapasztalással, sőt, családi jellegéből adódóan, egymás iránti szeretetével valósítható meg.

3. ÖSSZEZÉS

Tanulmányunk témája a családi vállalkozások egyik krízis időszakának, az átadásnak a vizsgálata. Célja a jó minták megmutatásának a lehetősége családi vállalkozásokban dolgozó, eltérő generációkhoz tartozó családtagok közötti összhang megteremtésének a lehetőségére. Ennek érdekében egyrészt áttekintettük a családi vállalkozások alapvető fogalmi körét, majd trendjeit (ez utóbbi érdekében két nemzetközi kutatási jelentést használtunk fel). A generációk közötti összhang vizsgálata érdekében kiegészítettük mindezt tíz családi vállalkozás körében végzett interjúkkal.

Főbb eredményként elmondhatjuk, hogy a sikeresen működő családi vállalkozások mögött sikeres család áll, ahol a különböző életkorú és szerepű családtagok mindannyian kiveszik a részüket a vállalkozásból. A viszonylag fiatal

vállalkozók már felnőtt gyermekei fokozatosan vonódnak be az egyre felelősségteljesebb feladatokba. Elfogadtatásuk mind a munkavállalókkal, mind a partnerekkel folyamatos figyelmet igényel. A már lezajlott generációváltások résztvevői szerint a családi és a vállalkozói szerepek közötti egyensúly az összhang és a sikeresség feltétele. A családi kapcsolatot erősítheti a közösen működtetett vállalkozás, ugyanakkor súrlódási felület is.

Fontos következtetés, hogy a vizsgált vállalatoknak szükségük lenne olyan információra, tapasztalat-megosztásra, amely ráirányítaná a figyelmüket az utódlástervezés fontosságára, a fiatal generáció felkészítésére, a türelemre és megértésre az alapítók szerepét illetően, továbbá a nextgen közösségek adta lehetőségekre. Erre számos szervezet és képzés is a rendelkezésre áll (Polster-Konczosné, 2018b).

Kutatásunk korlátjaként említhetjük a minta relatíve alacsony voltát. Ugyanakkor a vállalkozások előd és utód tulajdonosai/vezetői nyitottak voltak a generációváltással kapcsolatos tapasztalataik megosztására. Ezért bízunk abban, hogy tanulmányunk jó példát szolgáltató más, a generációváltás alatt és előtt álló családi vállalkozások számára.

A jövőbeli kutatási irányok között szerepel a családi érzelmi többlet (socioemotional wealth, Polster-Konczosné, 2018a), valamint a női szerepeknek a vizsgálata családi vállalkozások körében.

IRODALOMJEGYZÉK

- Bogdány E. (2014) *Átadni tudni kell! Vezetői szerep átadás a hazai kis- és középvállalkozásokban*. Doktori értekezés. Pannon Egyetem, Veszprém.
- Bogdány E.-Csizmadia T. (2017) A kis- és középvállalkozások vezetésének változása az utódlás aspektusából. In: Vilmányi M.-Kazár K. (szerk.): *Menedzsment innovációk az üzleti és a nonbusiness szférákban*. SZTE Gazdaságtudományi Kar, Szeged. 38-57.
- Bogdány E.-Szépfalvi A.-Balogh Á. (2019) Hogyan tovább családi vállalkozások? Családi vállalkozások utódlási jellemzői és nehézségei. *Vezetéstudomány*, 5, 2, 72-85. DOI: 10.14267/VEZTUD.2019.02.06
- Csákné Filep J. (2012) *Családi vállalkozások - fókuszban az utódlás*. Doktori értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest.
- Dai, G.-Tang, K. Y.-DeMeuse, K. P. (2011) Leadership competencies across organizational levels: a test of the pipeline model. *Journal of Management Development*, 30, 4, pp. 366-380.
- Gersick, K. E.-Davis, J. A.-Hampton, M. M.-Lansberg, I. (1997) *Generation to generation, Life cycles of the family business*. Harvard Business School Press, Boston, Massachusetts.
- Goffee, R. (1996) Understanding family businesses: Issues for further research. *International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research*, 2, 1, pp. 36-48. <https://doi.org/10.1108/13552559610110709>

- Konczosné Szombathelyi M. (2015) Családi vállalkozások generációváltásának kockázata. In: Tompos A.–Ablonczyné Mihályka L. (szerk.): *A tudomány és a gyakorlat találkozása*. Kautz Gyula Emlékkonferencia (2014. június 17.) elektronikus formában megjelenő kötete. Széchenyi István Egyetem, Győr. <https://kgk.sze.hu/images/dokumentumok/kautzkiadvany2014/KSZM.pdf> Letöltve: 2020. február 11.
- Konczosné Szombathelyi M.–Kézai P. (2018) Családi vállalkozások – generációk és dilemmák. *Prosperitas*, 3, 48–76. DOI: http://dx.doi.org/10.31570/Prosp_2018_03_3.
- Konczosné Szombathelyi M.–Reisinger A.–Ablonczyné Mihályka L.–Rámháp Sz.–Bite P.–Polster Cs. (2018) Családi vállalatok: regionális beágyazódás és nemzetköziesedés. *Prosperitas*, 3, 77–96. DOI: http://dx.doi.org/10.31570/Prosp_2018_03_4.
- Kovács N.–Reisinger A. (2014) Felsőoktatási hallgatók vállalkozói karrierelvárásait befolyásoló tényezők feltérképezése. *Társadalomkutatás*, 32, 3, 278–294. DOI: <https://doi.org/10.1556/tarskut.32.2014.3.5>
- Krankovits M.–Gyimesi Á.–Konczosné Szombathelyi M. (2020) Családi vállalkozások generációváltása, mint komplex probléma – oktatási szempontból. *Multidiszciplináris Kihívások Sokszínű Válaszok, BGE, Online folyóirat*, 1, 71–89. <https://doi.org/10.33565/MKSV.2020.01.06>
- Makó Cs.–Csizmadia P.–Heidrich B. (2016) Succession in the Family Business: Need to Transfer the ‘Socio-Emotional Wealth’ (SEW). *Vezetéstudomány*, 47, 11, 16–28. DOI: 10.14267/VEZTUD.2016.11.03
- Mandi, A. R. (2008) *A Case Study Exploring Succession Planning*. George Washington University, Washington DC.
- Martinez, J.–Stohr, B.–Quiroga, B. (2007) Family ownership and firm performance: Evidence from public companies in Chile. *Family Business Review*, 20, 2, pp. 83–94. <https://doi.org/10.1111/j.1741-6248.2007.00087.x>
- Nagy A. Sz.–Tobak J. (2017) Családi vállalkozások vezetési és utódlási kérdései. *Taylor Gazdálkodás- és szervezéstudományi folyóirat*, 9, 2, 188–196.
- Németh K. (2017) *Családi vállalkozások teljesítményének endogén tényezői*. Doktori értekezés. Széchenyi István Egyetem, Győr.
- Németh K.–Németh Sz. (2018) Professzionizálódó családi vállalkozások Magyarországon. *Prosperitas*, 5, 3, 24–47. http://dx.doi.org/10.31570/Prosp_2018_03_2.
- Noszkay E. (2017) Tapasztalatok a családi vállalkozások átörökítésének dilemmái kapcsán. *Vezetéstudomány*, 48, 6–7, 64–72. DOI: 10.14267/VEZTUD.2017.06.08
- Polster Cs.–Konczosné Szombathelyi M. (2018a) The Impact of Socioemotional Wealth on the Succession (Studies Among Three Hungarian Family Businesses). In: Dobrai K.–László Gy.–Sipos N. (szerk.): *Ferenc Farkas International Scientific Conference Proceedings*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. pp. 646–660. https://ktk.pte.hu/sites/ktk.pte.hu/files/uploads/ffkonf/ffisc2018_fin.pdf Letöltve: 2020. február 11.
- Polster Cs.–Konczosné Szombathelyi M. (2018b) Organizations supporting family businesses. In: Reisinger A.–Happ É.–Ivancsóné Horváth Zs.–Buics L. (szerk.): *Sport – Gazdaság – Turizmus. A Kautz Gyula Emlékkonferencia 2017. június 8. elektronikus formában megjelenő kötete*. Széchenyi István Egyetem, Győr. https://ktk.pte.hu/sites/ktk.pte.hu/files/uploads/ffkonf/ffisc2018_fin.pdf Letöltve: 2020. február 11.
- Stewart, A.–Hitt, M. A. (2012) Why can't a family business be more like a nonfamily business? Modes of professionalization in family Firms. *Family Business Review*, 25, 1, pp. 58–86. <https://doi.org/10.1177/0894486511421665>.

- Teal, E.-Upton, N.-Seaman, S. (2003) A comparative analysis of strategic marketing practices of high-growth U.S. family and non-family firms. *Journal of Developmental Entrepreneurship*, 8, 2, pp. 177-195.
- Wieszt A. (2020) Fontos, hogy mi családi cég vagyunk?” – családi vállalkozási identitás és teljesítmény. *Vezetéstudomány*, 51, 2, 60-73. DOI: 10.14267/VEZTUD.2020.02.05
- Zajac, E. J. (1990) CEO selection, succession, compensation and firm performance: A theoretical integration and empirical analysis. *Strategic Management Journal*, 11, 3, pp. 217-230. <https://doi.org/10.1002/smj.4250110304>

INTERNETES FORRÁSOK:

- <https://www.fbn-i.org/>
- <http://kpmg.com/>
- <http://pwc.com/>
- Csiki G. (2019) Új rakétákat kaphat a magyar gazdaság motorja. <https://www.portfolio.hu/uzlet/20190911/uj-raketakat-kaphat-a-magyar-gazdasag-motorja-400373> Letöltve: 2020. szeptember 4.
- KPMG (2018) *European Family Business Barometer: Embracing Innovation*. 7th Edition. www.kpmg.com/familybusiness Letöltve: 2020. február 11.
- KPMG (2019) *European Family Business Barometer: Succession top of mind as business families eye their legacy*. 8th Edition. www.kpmg.com/familybusiness Letöltve: 2020. február 11.
- PwC (2018) *Global Family Business Survey: The value effect*. www.pwc.com/fambizsurvey2018 Letöltve: 2020. február 11.
- PwC (2019) *Global Nextgen Survey*. www.pwc.com/nextgensurvey Letöltve: 2020. február 11.

ESETTANULMÁNY

A városfejlesztés három útja Szöulban

Three ways of urban development in Seoul

Absztrakt

Kelet-Ázsia nagyvárosait sajátos városi fejlődéssel és városfejlesztéssel szokták jellemezni, melyek alapján sokban eltérnek a nyugati nagyvárosoktól. A tanulmány három szöuli példát mutat be a városfejlesztésre. Ezek mind a közelmúltban zajlottak, s minden esetben eltérő területi sajátosságok és politikai-gazdasági tényezők játszottak szerepet. Kujong, egy nyomortelep Kangnam árnyékában, mely más területek felújításának következtében vált a legalacsonyabb státuszú csoportok célpontjává, s ahol az infrastrukturális, hitelezési és más, a lakhatást nehezítő problémák ellenére is jelentős társadalmi tőkefelhalmozódást lehet megfigyelni. A második Ithevon, a hajdani amerikai laktanyák szomszédsága, mára Szöul szórakoztatónegyede, ami a terület funkcióváltásával számos magasabb státuszú csoport számára vált vonzóvá, ugyanakkor megőrizte eredeti szórakoztató-negyed jellegének néhány vonását, s e kettősségből jött létre egy dinamikusan fejlődő, ám máig befogadási gondokkal küzdő terület. A harmadik pedig egy korábbi vasútvonal parkosítása a város szívében, ami a klasszikus regenerációs projektek vonásait viseli magán. Mindhárom esetben alapvetően a 20. században, a nyugati társadalmak nagyvárosaiban lezajló dzsentrifikációs folyamathoz hasonló átalakulást lehet kimutatni akár közvetlen beavatkozás, akár spontán migrációs folyamat eredményeként. A városi területek fejlesztése dzsentrifikációt von maga után, a kelet-ázsiai fejlesztő állam hatása kevésbé érvényesül.

Kulcsszavak: városfejlesztés, dzsentrifikáció, Szöul, városszociológia

Abstract

The big cities of East Asia are described by specific urban development and planning, the characteristics of which differ much from the big cities of the West. The study presents three examples of urban development in Seoul. All of them have taken place recently, and in all three cases different spatial characteristics and political-economic factors have played a role. Guryong is a slum in the shadow of Gangnam, which has become a target for the lowest status groups as a result of renovations in other areas, and where significant social capital accumulation can be observed despite infrastructure, loan and other housing difficulties. The second, Itaewon, a neighborhood of former American barracks, is now Seoul's entertainment district, which has changed the function of the area and attracts many high-status groups, while retaining some of the original entertainment district's features. This duality has created an area that is developing dynamically but still struggling with reception problems. The third is the landscaping of an earlier railway line in the heart of the city, which bears the features of classic regeneration projects. In all three cases, a transformation similar to that of the gentri-

fication process in the big cities of Western societies in the 20th century can be seen: either as a result of direct intervention or spontaneous migration, the development of urban lands involves gentrification, with little influence from the East Asian developmental state.

Keywords: urban development, gentrification, Seoul, urban sociology

BEVEZETÉS

Dél-Koreában (hivatalosan Koreai Köztársaság, ezentúl Korea) a tágabb értelemben vett területfejlesztést, és szűkebben a városfejlesztést is meghatározza a fejlesztő állam^[1] (Johnson, 1982) sajátos szerepe, melynek egyfelől a csebolok^[2] monopol törekvéseivel kell megküzdenie, ugyanakkor az alapvetően liberális gazdaságpolitika szándékainak megfelelően saját szerepének túlzott hangsúlyozását is kordában kell tartania. A szakpolitika alapvető céljai az érintett terület vagy a bennfoglaló környezet versenyképességének növelése, ami mára nem csupán hazai, hanem nemzetközi szereplőket is magába foglal. A területi politika ugyanakkor egyfajta szociális, segítő szerepkört is betölt, így lakhatási, infrastrukturális és ökológiai fejlesztéseket is magába foglal az érintett társadalmi csoportok életszínvonalának javítására. Az összetett jelenségből adódó feladatok és problémák így gyakran egyszerre jelentkeznek, és a megoldásokhoz a városvezetés (sokszor állami támogatással) igyekszik egyensúlyi állapotot teremteni. Ide tartozik egyfelől a csebolok (mint építettő-kivitelező-beruházó) korlátozása, a társadalmi vagy nemzetgazdasági célok érvényesülésének érdekében, ugyanakkor azok támogatása is, a leghatékonyabb megoldások keresésének érdekében. Ez a dilemma és a neoliberais gazdaságpolitika sajátos kelet-ázsiai jellemzői gyakran képezik részét a fejlesztési projektek bemutatásának, ám azok tényleges társadalmi hatását már ritkábban elemzik, még ritkábban válnak szintetizálásra is alkalmas összehasonlítás tárgyává.

A legfontosabb különbség, amit Hill és Kim (2000) hangsúlyoz, hogy a nyugati országokkal szemben Korea (akárcsak Japán) nem piacorientált és bürokratikus, legalábbis nem a hagyományos weberi értelemben. Ehelyett sokkal inkább állam központúak és bürokráciájuk politikai jellegű. Noha maga a fejlesztő állam koncepciója is a kelet-ázsiai megkésett iparosodás körülményei közt sajátosan

[1] A fejlesztő állam Johnson által 1982-ben, Japán sajátos helyzetére bevezetett fogalom, lényege az állami irányítású makrogazdasági tervezés, amelyet főként Kelet-Ázsiában a 20. század végén, de mára más országok gazdaságpolitikai modelljeinek jellemzésére is használják. A kapitalizmus e modelljében az államnak független politikai hatalma van, valamint nagyobb irányítása van a gazdaság felett, mint a tipikusan liberális nyugati állammodellekben. A fejlesztő államot az erős állami beavatkozás, valamint a kiterjedt szabályozás és tervezés jellemzi. Az olyan erős állami intézményeknek, mint a japán Nemzetközi Kereskedelmi és Ipari Minisztérium (Ministry of International Trade and Industry - MITI) és az olyan vállalati konglomerátumoknak mint a japán keirecuk támogatásban játszott szerepe, vezette Johnstont a fejlesztő állam koncepciójának megalkotásában. A struktúra pedig nagyon hasonló Koreában is, a keirecukra pedig nagyban emlékeztetnek a csebolok.

[2] Családi alapítású és többségi tulajdonú óriásvállalatok, mint a Samsung.

alakuló állami szerepkörre keresett választ, az nem feltétlenül a neoliberais, a globalizáció kihívásaival szembeforduló szerepkört jelentette, csupán a nyugati országoktól lemaradt gazdaságok felzárkózásának sajátos, gyors és a helyi történeti hagyományokba és értékrendszerbe illeszkedő megoldását vezette be. Ideológiai okokat firtatni tehát félrevezető lenne, ha pragmatikus gazdasági célok vezérelték a városvezetés vagy az állam beavatkozását.

A sajátos kelet-ázsiai kontextusból fakadó értelmezési lehetőség ellenére három olyan példát mutatok be, melyek minden tekintetben a nyugati tapasztalatok során megismert hatásmechanizmusok mintázatát követik, következményeik mind gazdasági, mind társadalmi tekintetben egybevetethetők azokkal. Három különböző esetet, ám lényegében három eltérő kontextust választottam ebből a célból, hogy az esetleges különbségek érzékelhetőek legyenek. Az alacsony státuszú csoport illegális területfoglalása, annak kezelése és a terület társadalmi dinamikája vizsgálatom célja Kujong városrész esetében. Itt számtalan összehasonlítás adódik a 20. század amerikai és európai ipari nagyvárosainak gettósodási folyamatai és a slumok (hátrányos társadalmi helyzetű városi területek) kialakulása kapcsán. Érdekes összehasonlítani a már ismert és elemzett nagyvárosok elszegényedett és illegális helyzetbe került területeinek társadalmi folyamatait Szöul hasonló helyzetű területeivel. Számos probléma tartozik ide, a lakhatás vagy a támogatás megvonásából adódó társadalmi konfliktusoktól egészen a hosszútávú területrendezésre kijelölt területek szabályozásából adódó konfliktusokig. Csupán kiragadott példaként említhetők az 1940–60-as évek bostoni vagy New York-i belvárosi rehabilitációi és az abból fakadó konfliktusok, vagy akár Budapest egyes városrészeinek felújításához kapcsolódó társadalmi problémák.

A három eset bemutatása és párhuzamba állítása nem öncélú tehát, hanem azt az irány próbálja kijelölni, mely a sajátosnak tekintett helyi társadalmi-gazdasági folyamatok univerzális jellegét hangsúlyozza, és további összekapcsolási (további párhuzamba állítható esetek vizsgálatával) lehetőségeket kínál fel. Mindazonáltal az egyes esetek önmagukban is hordoznak mondanivalót, egyenként is ékes bizonyítékai annak, hogy a városfejlesztés mindenütt hasonló társadalmi folyamatokat (is) indukál. Ezt mutatja a második példa is, ahol az amerikai lakatnya által meghatározott fejlődési útvonal annak elköltözését követően megváltozik, a terület progresszív gondolkodású csoportok számára válik vonzóvá, ám a város népességének általános megítélése csak lassan változik, és a területre vonatkozó előítéletek is tovább élnek. A kerület egyes részei, az oda költöző magasabb státuszú csoportok megjelenésével fokozatosan felértékelődnek, s lassan a szimbolikus jelentésük is megváltozik. A harmadik példa egy ökológiai célú felújítás Szöulban, ami a nyugati nagyvárosokban tapasztalt felértékelődési folyamatot indított a Kjongi Vasútvonal közelében. A parkosítás a mára már jól ismert zöld dzsentrifikáció jelenségét és az ebből fakadó társadalmi problémákat váltotta ki (Zukin, 1987; 2010; Gould-Lewis, 2017).

Az egyes esetek elemzéséhez, ahol elérhető, a területre vonatkozó elemzéseket használtam fel, ahol ilyen nincs, az ingatlanárak vagy a helyi szabályozók

és a terület jellemzésére lehetőséget adó egyéb adatok bemutatásával vázoltam fel azok fejlődésének vonalát és a fejlesztéseknek a területre gyakorolt hatásmechanizmusát, következményeit. Mindhárom eset alapjaiban tér el egymástól, így a már lezajlott dzsentrifikáció következményeként létrejött nyomornegyed, a gazdasági-felhasználói funkcióváltás és a parkosítás egyfelől fejlesztői-kezelői céljában, másfelől eszköztárában is különbözik. A közös elem a három példában az, hogy a fejlesztés és a fejlődés is a terület felértékelődését eredményezi, ez a lakosság cseréjéhez vezet, ami társadalmi-területi differenciálódást és ebből adódó gazdasági és társadalmi konfliktusokat és problémákat szül. A hangsúlyt a lakosságcsere következtében felbomló lokális közösségekre és az így bekövetkező társadalmi tőkevesztésre helyeztem. A fejlesztés hiánya ugyanakkor elszigeteli a városi területet, lakóit pedig marginalizálja. Mindezek azt mutatják, hogy a sajátos kelet-ázsiai gazdaságpolitikai környezet nem változtat lényegesen a városfejlesztési problémák univerzális jellegén.

1. A VÁROSFEJLESZTÉS SAJÁTOSÁGA ÉS ELMÉLETI KÉRDÉSEI KOREÁBAN

1.1. ÁLLAM ÉS GAZDASÁG KAPCSOLATA A VÁROSFEJLESZTÉS VONATKOZÁSÁBAN

A területfejlesztés számos különféle módon megközelíthető és meghatározható (Tewdwr-Jones, 2004; Harris et al., 2002) tevékenység, amely különböző kontextusokban különféle formákat ölthet, az intézményi és jogi kontextustól, vagy a tervezési kultúrák és hagyományok eltéréseitől függően (Healey, 1997). A területfejlesztés kérdései hosszú ideje fogalmi és empirikus kérdésként jelentek meg a regionális tanulmányokban és a regionális közgazdaságtanban. Amint azt Pike és munkatársai (2006; 2007) és Pike (2007) bemutatta, a regionális kutatások története tele van kísérletekkel a belső, endogén tényezők és a külső, exogén erők közötti egyensúly meghatározására, melyek mind a regionális gazdasági növekedés pályáját formálják. A regionális elemzések pedig hajlamosak az egyes régiók belső erőinek hatását eltúlozni, indokolva mindezt az adott terület gazdasági homogenitásával és történeti sajátosságával (Yeung, 2009).

Bizonyos értelemben ezek a sajátosságok Koreában is fellelhetők, s ahogy Kelet-Ázsiában általában, itt is a versenyképességet és a gazdasági növekedést hangsúlyozó fejlesztő állam koncepciója kerül a terület- és szűkebben, a városfejlesztés középpontjába. A területfejlesztés és az ország egészére és egyes részeire jellemző változások, vagyis az egységes területi fejlődés részét képezi a városok fejlődése és a városfejlesztés is. Szóul és térsége esetében ugyanakkor nehéz szétválasztani a területi szinteket, tekintve, hogy a város és térsége foglalja magába az ország lakosságának

több mint felét^[3]. Magának a területfejlesztésnek, mint átfogó szakpolitikai és tevékenységi rendszernek az egész országra kiterjedő célja az egyes területek versenyképességének növelése, s az egyes területek közötti egyensúly biztosítása, az egymással való szerves kapcsolatuk figyelembe vétele. Természeti, gazdasági és társadalmi objektumok ilyen rendszerének pontos általános leírását találjuk Rechnitzer János és Smahó Melinda (2011) könyvében. A politika a jövőt alakítani kívánó cselekvések iránya és célja, míg a területfejlesztés a politika megvalósításának technikája, eszköze. A területfejlesztésre irányuló politikák, vagyis – a szerzőpáros kifejezésével élve – a *területi politika* Koreában is számtalan technika együttesét jelenti.

Noha minden elemzés és a tényleges fejlesztői gyakorlat is központi szerepet tulajdonít Kelet-Ázsiában a fejlesztő államnak, az 1990-es évek elejétől, különösen az 1997/1998-as ázsiai gazdasági válság óta, annak szerepe sokkal kevésbé volt fejlesztő, mint szabályozó (Stiglitz–Yusuf, 2001; Glassman, 2007). Ez tetten érhető az állam változó szerepében a három újonnan iparosodott ázsiai gazdaságban, Dél-Korea esetében a csebolok átszervezése és szabályozása, Tajvan esetében a tajvani vállalatok Kínával folytatott tevékenységeinek szabályozása és Szingapúr esetében a piaci liberalizáció, a politika deregulációja, valamint a kormányhoz kapcsolt társaságok privatizációja kapcsán.

Koreában a hatvanas évektől jellemző politika a termelőüzemek, egyetemek és főiskolák, valamint vállalati székhelyek létesítését egyaránt tiltotta, vagy csak nagyon szelektív módon engedte meg. Az 1971-től kialakított zöldöv is ennek a korlátozási folyamatnak a része volt, hiszen a város szétterülését korlátozta, s általános építési tilalom jellemezte. A főváros lakossági koncentrációját szelektív adózási rendszer is igyekezett enyhíteni, valamint néhány kormányzati hivatalt is elköltöztettek Szöulból. A *fővárosi régió irányításáról szóló törvény* 1982-ben hozta létre *A fővárosi régió első átfogó irányítási tervét*, amit 1984 és 1986 között számtalan más földszabályozással egészített ki, s együtt ezeket egyfajta új keretrendszerként lehet értelmezni.

A terv keretében öt zónát hoztak létre, melyekben a lakóépületek, ill. lakhatást is biztosító épületek tekintetében eltérő beépítési fokozatokat különítettek el. Azokon a területeken, ahol a népsűrűséget kívánták csökkenteni, ami magában foglalta Szöult és közvetlen környékét, teljes tiltás maradt életben a hivatalok, egyetemek, kollégiumok és gyárak építésére, míg más, külső területeken enyhítették a szigorú korlátokat. A szelektálással bizottságokat bíztak meg. Habár mindez eredendően a nagyvállalatok háttérbeszorítását célozta, a szelektálási elv a nagy költségek miatt éppen a kisebb és közepes vállalatokat sújtotta, akik nem tudták a környezeti terhelés csökkentéséhez szükséges költségeket beépíteni a költségvetésükbe. Következésképpen számtalan engedély nélküli létesítmény keletkezett, ami ugyancsak sok kritikát váltott ki, s a terv működőképességét is kétségbe vonta (Choe, 2005).

[3] http://www.index.go.kr/potal/main/EachDtlPageDetail.do?idx_cd=2729

A felsorolt problémák és a telekárak további növekedése, valamint a dekoncentráció sikertelensége miatt, a fent említett törvény 1994-es kiegészítése az öt zónát háromra csökkentette, s *A fővárosi régió második átfogó irányítási tervében* 1997 és 2011 között a korábbinál még rugalmasabb megközelítést alakítottak ki. Az eseti elbírások helyett közvetett ösztönző és ellenösztönző eszközöket vezettek be, a gyárak telepítéséhez egy éves kvótarendszert alakítottak ki, s a telepítést, áttelepítést és bővítést is egy, a gyár méretén és a termékkategóriákon alapuló rendszerbe foglalták. A nagyvállalatok tulajdonában lévő gyárak bővítése és új gyárak alapítása továbbra is teljes egészében tiltva maradt mindhárom zónában, vagyis a főváros teljes területén. Koreában a termelés szinte minden összetevője a Csebolokhoz, vagyis megavállalatokhoz kötődik, így ez a döntés alapjaiban korlátozta a növekedést. Az ország gazdasági fejlődéséhez a kormány által nélkülözhetetlennek tekintett kivételekről listát készítettek, amelyek egyfajta gazdasági-területi fejlesztést hívtak életre. Mindez együttesen egyértelműen korlátozó politikai környezetet jelentett.

Ha szemügyre vesszük a támogató oldalt, másfajta helyzet tárul elénk. Egészen a közelmúltig az épületek felújítása Koreában elsősorban a fizikai állapot javítását és a tulajdonosok profitjának maximalizálását tartotta szem előtt, az alacsony jövedelmű kerületek társadalmi tőkájének megerősítésére egyáltalán nem fordítottak figyelmet. Nem kétséges, hogy a lakásfelújítási programok hozzájárultak a lakásállomány növekedéséhez, ám azzal, hogy a lakhatási rehabilitációs projektek során lebontották azokat a nyomornegyedeket, ahol az alacsony jövedelmű családok koncentráálódtak, egyúttal elkülönítették és marginalizálták a lakóhelyüket elhagyni kényszerülő lakosokat. A lakóingatlan-fejlesztések piaci megközelítésben így leginkább a tulajdonosok által kezdeményezett dzsentrifikációs folyamatként írhatók le. Az alacsony jövedelmű kerületekben a fenntartható fejlődéshez lakosok (közösségek) és a helyi önkormányzatok mozgósítására lenne szükség ahhoz, hogy a gazdasági tőke mellett a társadalmi tőkét is erősíteni lehessen. Mindez egybevág a területfejlesztés általános problémáival, melyek arra keresik a választ, hogy „miért alakulnak ki a gazdasági-társadalmi különbségek, ezek hogyan kezelhetők, miként lehet hatékonyan elosztani a rendelkezésre álló forrásokat, a különféle beavatkozások milyen hatásokkal járnak, és a jólét növelése mellett elérhető-e a kiegyensúlyozott fejlődés, létrehozható-e egy kedvezőbb térbeli szerkezet?” (Nagy, 2009, 152)

Az olyan radikális intézkedések, mint például az autópályák eltávolítása és az autópályák által elfoglalt bevárosi területek zöld úttá történő átalakítása, gazdasági előnyt jelentett Szöul és más városok számára is, ezt legszemléletesebben a telekárak emelkedése és a cégösszetétel változása mutatja. A 2000-es évek elején Szöul városrehabilitációs programot indított el, amely magában foglalta az utak és autópályák által elfoglalt városi tér visszahódítását, különösen az újonnan épített városrészek lakói számára épült bekötőutak felszámolását és helyettesítő infrastruktúra építését (Cervero, 2010). A Szöul szívében húzódó 6 kilométeres emeltszintű autópálya helyére egy gyalogosbarát zöldutat építettek, ami radikálisan átalakította Szöul történelmi belvárosát, s a leromlott állapotú épületek-

kel teli környéket modern, közepes méretű felhőkarcolókkal tarkított kerületté^[4] változtatta meg (Kang–Cervero, 2009). Egyúttal azonban csökkent az útszakasz kapacitása, amit új és kibővített gyorsbusz járatokkal és kibővített metrószolgáltatásokkal helyettesítettek; a megállók 300 méteres körzetében és a zöldút mentén elhelyezkedő ingatlanokra pedig tizenöt százalék vagy még magasabb prémium díjazást vezettek be (Cervero–Kang, 2011).

Az irodai és a kereskedelmi bérleti díjak ezáltal jelentősen növekedtek a zöldútnál, ezen felül a foglalkoztatási sűrűség is megnövekedett, az átalakítás után egyre több irodaház épült az érintett területen. Az olyan zsúfolt, földszükében lévő városokban, mint Szöul, a jobb megközelíthetőség és a közvetlen fizikai környezet inspirálta az ingatlantulajdonosokat és a fejlesztőket, hogy növeljék a földhasználatot a zöldút mentén, és a családiházak, egycsaládos lakóingatlanokat többcsaládos egységekké és vegyeshasználatú épületekké alakítsák át (Jang–Kang, 2016). Az autópályák zöldutakká történő átalakítása hasonló gazdasági előnyökkel és földhasználati szokások változásával járt a The Embarcadero esetében San Franciscóban, a Harbor Drive-nál Portlandben, a Park East Freeway munkálatainál Milwaukee-ban, az Inner Ring Expressway kialakításánál Bogotában (Britton, 2012) és Bostonban (Tajima, 2003) is.

1.2. AZ ÁLLAM ÉS A LOKÁLIS SZINTŰ VÁROSFEJLESZTÉS

Az állam, pontosabban a fejlesztő állam koncepciója, hogy nem közvetlenül valósítja meg szociális céljait, hanem a gazdaság, a városfejlesztés esetében az adott városi terület fejlesztésének következményeként éri azt el. A közvetlen szociális szerepvállalás hiánya azonban Koreában, más városok példáin már jól ismert, negatív eredménnyel is együtt járt. Ezek közül talán leginkább szembe-tűnő a dzsentrifikáció, mely általában kétféleképpen következik be. Az egyik, hogy a városvezetés újítja fel a belváros leromlott negyedeit, hogy ezzel annak esztétikai értékét, gazdasági vonzerőjét növelje, egyúttal a magasabb ingatlanárak miatt odaáramló tehetősebb népesség és az azt kiszolgáló szolgáltatások nyomán nagyobb adót szedjen (Pamuk, 2005). A másik gyakori lehetőség, hogy az adott terület valamilyen sajátos okból vonzóvá válik egy társadalmi csoport számára (a belváros közelsége, az óváros patinája egyaránt oda vonzhatja a fiatal menedzseri vagy művészcsoportokat), így indul meg kereslet növekedése és

[4] A szöuli közigazgatási rendszer alapvetően eltér a nyugati formáktól, így nehéz még az adminisztratív kerületeket is átültetni, társadalmi tagolódás tekintetében pedig csak a „környék” általános kifejezést használom, és ahol szükséges, pontosabb leírást is adok róla. A legkisebb területi egység a „tong”, amit általában környékre, szomszédságra fordítanak (neighborhood), s ami kétféle formában létezik: jogi entitásként és a kerület hivatali-területi egységeként. Alapvetően a lakosság adminisztratív rendezésére, szolgáltatásaira szolgál, de számtalan történeti szomszédság megnevezés is életben van. A következőkben a tartalmat leginkább megközelítő kifejezéseket használom: kerületet az adminisztratív egység (ez lehet a legkisebb tong és a legnagyobb ku is), szomszédságot a közösség, környéket a társadalomföldrajzi egység megnevezésére.

az ingatlanárak emelkedése, ami később magát a folyamatot elindító csoportot is kiszorít(hat)ja a területről (Hackworth, 2002).

A dzsentrifikáció általánosan elterjedt formája lakóhelyi fejlesztések, mellyel olyan magasabb bérletű lakóházak válnak dominánssá az adott városrészben, amelyeket a korábbi munkás lakók alacsony jövedelmeik miatt már nem képesek megfizetni (Lees et al., 2010). Az 1990-es évektől a világ minden táján általános gyakorlattá vált a városi önkormányzatok és a magántőke együttműködésében a belső területek dzsentrifikációja (Smith, 2002). A dzsentrifikációt azonban nem csak konkrét beruházásokkal és törvényi keretek között lehet elősegíteni, hanem kormányzati szinten adókedvezmények és más lakáspolitikai ösztönzők alkalmazásával is (Mele, 2000). Az átalakulás azonban létrejöhet vállalkozói ösztönzés vagy – és ez a terminus szűkebb értelmét jelenti egyben – spontán reurbanizációs folyamat eredményeként is: az utóbbira jellemzően a londoni West Endet, Lower Manhattant vagy Georgetown-t és Dupont Circle-t Washingot DC-ben lehet említeni példaként, továbbá egy sajátos, jól ismert formájának a Castro negyedét San Franciscoban (Castells, 1983). Hazánkban hasonló jelenséggel már a rendszerváltás előtt is találkozhattunk. Az 1990-es években Budapest számos kerületében zajlott rehabilitáció, melynek társadalmi hatását is elemezték (Egedy, 2007), az Erzsébetváros nagyszabású építkezéseinek társadalmi hatására lehet példa Csanádi és munkatársai (2006) elemzése.

Félrevezető lenne azonban a tágabb fejlesztői környezetből kiragadva kezelni a fenti szempontokat, különösen egy olyan átfogó állami irányítás esetében, ami Koreára jellemző. Koreában a városfejlesztés egy fontos dimenziója a centralizáció-decentralizáció kérdése. A policentrikus városfejlesztésre Európában is a '70-es években fektettek nagyobb hangsúlyt, számos ország (Franciaország, Németország, Nagy-Britannia) példáján láthattuk azt (Pálné, 2008). A decentralizálás eszközeit (úthálózat, agglomeráció fejlesztése, építési korlátozások a nagyvárosokban stb.) az ezredfordulót követően ismét a nagyvárosok kiemelt szerephez juttatása váltotta fel. Ez a váltás ugyanakkor történt Európában is, háttérben fontos tényező volt a nagyvárosok versenyképességének felismerése a globalizálódó gazdaságban. A területi igazságosság elve egyfelől érvényesült országos szinten, a városhálózat fejlesztésében, valamint Szöul esetében, a fővárosi agglomeráció és a főváros fejlődésének egyensúlyát illető kérdésekben, ugyanakkor kevésbé érzékelhető a fővároson belüli területek vonatkozásában.

A '60-as, '70-es évekre a gyors gazdasági növekedéssel együtt járó urbanizáció következtében Korea a jól ismert társadalmi problémákkal szembesült: a nagyvárosok lakosságának 20–30 százaléka nyomornegyedekben élt (Ha, 2007). Még a 2000-es népszámlálás szerint is Szöul lakásainak 23,4%-ában nem volt elégséges egy főre eső lakóterület és megfelelő közműellátás, vagy a lakóépület szerkezete nem volt elfogadható, noha a nyolcvanas éveket követően igen jelentős javulás volt megfigyelhető e téren. A lakás-sztenderdek esetében ezt úgy kell érteni, hogy négy lakó esetén 37 négyzetmétert meghaladó lakás tekinthető megfelelőnek, de bármelyik közmű (folyóvíz, csatornázás, elektromosság) hiánya vagy a lakóépü-

let nem megfelelő jellege (sátrak, kunyhók, barakkok vagy más, nem megfelelő minőségű építőanyagok) is leminősítette a besorolt lakást.

Jellemző módon az általános gazdasági fejlődés csak tovább növelte a polarizációt a lakhatási körülmények között. Ez a jelenség elég általános, többnyire a modernizáció és iparosodás melléktermékének tekintik, s a városfejlesztés szépítő szándékának tárgyát képező negyedekre jellemző. Nem véletlen, hogy a '70-es évekre Európában is a területfejlesztés egyik alapvető céljává vált a közösségi szintű terület-, s azon belül a sajátos városfejlesztési politika kialakítása (Perger, 2006).

A városszépítés és a nem produktív társadalmi szegmensek eliminálása a város-tervező irodák legáltalánosabb vezényszavai voltak már a 19. század Európájában, s a városszociológia 20. század közepi elemzéseinek középpontjában álltak. A bevételek növelése, a város arculatának esztétikai szempontú fejlesztése mellett a szociális szempont sokszor teljesen hiányzott, vagy csak másodlagosan, kiegészítő jelleggel jelent meg, s egyáltalán nem pótolta a társadalmi tőkevesztéséből fakadó hátrányokat. A középosztályt szolgáló belvárosi dzsentifikáció mellett az ezredfordulón a lokális közösségek – különösen az etnikai alapon szerveződő és a kertvárosi közösségek – egyre gyakrabban találták meg az érdekérvényesítési lehetőséget akár helyi önkormányzati keretek között, akár a hivatalos politika helyett, árnyékkormányok formájában. Ez utóbbi szedhet közösségi adót, hozhat szabályokat, amiket be is tartathat a közösségen belül, viszont nem igazán elszámoltatható, így főképpen a vagyoni befolyása érezhető rajta (Garreau, 1991). Az ilyen spontán folyamatok pedig ugyancsak a társadalmi szegmentációt erősítik.

A városfejlesztés számára a gazdasági tőke mellett a társadalmi tőke fejlesztésének szükségessége vitathatatlan – értelmezzük azt a kapcsolatháló lokális vagy diverzifikált formájaként. Koreában egyre nagyobb szerepe lett a lokális közösségeknek nagyvárosi környezetben is, különös tekintettel arra, hogy a hagyományos kertvárosok itt hiányoznak. Bizonyos esetekben a városvezetés ezt figyelembe is veszi: támogató politikát láthatunk pl. a francia Szore falu esetében Panpho és Bangpe tongban, Szocsho kerületben, ami Szöul délkeleti részén található. A kerület támogatja a francia stílusú szolgáltatásokat, kulturális programokat, sőt a járdákat is a francia trikolor színeire festette, így az alapvetően lakóhelyi szegregáció kereskedelmi-szolgáltatási jelleget is kapott és a kulturális interakció részesévé is vált. Ezért hallhatunk itt a francia mellett koreai nyelvet is, s nem azért, mintha sok francia beszélne koreaiul (Oh, 2017).

Az imént említett, jómódú környékekkel szemben az alacsony jövedelmű közösségek azonban nem támaszkodhatnak másra, mint éppen a társadalmi kapcsolataikból képződő közösségi tőkéjükre. A közösség identitását ebben az értelemben az együttműködés és a szándékos cselekvés tarja fenn, ez határozza meg létét is (Hillery, 1968; Wellman-Leighton, 1979). Ez a szándékoltság általánosságban ellentétes a várostervezői szándékkal, így az olyan komplexumok megalkotásával

létrehozott közösségekkel is, mint a Garden 5^[5]. A lokalitás ráadásul a leggyengébb pont a közösségek meghatározásában, s a hatvanas évek óta, a fejlődő kommunikációval, s a társadalmi távolságok rövidülésével egyre kevésbé fontos szempont (Brooks, 1974) – ám jelentősége nem múlt el ma sem.

Korea nagyvárosainak szegénynegyedeit máig erős lokalitás jellemzi: meghatározók a falusi környezetből hozott rokoni kapcsolatok, a kortárscsoport rendszerek, melyek a migrációs hálókat is fenntartják és a közösségi életet is megszervezik, maguk a bevándorlók is jellemzően családotól költöznek fel ezekbe a nagyvárosi negyedekbe (Ha, 2002). Ezeket a főként sikátorok és földszintes házak jellemezte negyedeket a városvezetés előszeretettel tarkította hatalmas blokkokkal, ám a városrehabilitáció számtalan közvetett eszközzel is igyekszik javítani a város általános állapotán, amelyek közé tartozik a közlekedés, tervezés, foglalkoztatás, képzés és oktatás is. A szokásos problémával azonban Koreában is nehezen küzdenek meg: az általános javulás egyben a polarizációt is növeli. Ha egy városrészt át is alakítanak, a területi-társadalmi problémákat nem oldják meg, csupán áthelyezik. A kilencvenes évek gazdasági válsága ezt a terhet az alacsony státuszú rétegeken csak fokozta (Ha-Lee, 2001).

A városfejlesztés, noha alapvetően az egész nemzetgazdaság nemzetközi gazdasági versenyképességét tartja elsődleges céljának, ehhez bizonyos értelemben társadalmi tényezőket is figyelembe vesz. A város fenntarthatósága, így a zöldterületek növelése; a város élhetőbbé tétele, így a vonzó városi terek és különösen a gazdaság növekedéséhez legnagyobb mértékben hozzájáruló kreatív osztály számára vonzó intézmények és infrastruktúra fejlesztése kiemelt szempontok. Nemzetközi összehasonlításban Szöul rendelkezik a legfejlettebb tömegközlekedéssel, a lakosság 80%-a tíz percen belül lakik valamely buszmegállóhoz (OECD, 2017). A város egyes területei között azonban még így is vannak különbségek, s a fejlesztő állam koncepciójában középponti helyet kapó versenyképesség nem egyformán szolgálja az egyes területek javát. A nagyvárosi lakhatási körülmények teremtette térbeli-társadalmi egyenlőtlenségek az 1960-as évek óta nőnek Koreában. A '70-es évektől azonban, amikor az új lakótelepek építése hatalmas méreteket öltött, mindez a korábnál is jobban elősegítette az osztálykülönbségek térbeni kifejeződését – a nagy lakókomplexumok kifejezetten hasonló társadalmi attribútumokkal rendelkező lakókat vonzottak egy-egy újonnan beépített területre, ezzel a lakhatáson alapuló társadalmi szegregációt elősegítve, egyúttal magának a városi társadalomnak a szerkezetét is átformálva.

[5] Cshonggjecshon felújításakor az itt működő vállalatok nagyrészt egy Szöul dél-keleti részén újonnan épített üzleti komplexumba, a Garden 5-be költöztették – ez a döntés azonban nem vette figyelembe a hely sajátosságainak jelentőségét, az évtizedek alatt kiépült szoros gazdasági hálózat, a környező ipari negyedekbe való beágyazottságot (Szong, 2001).

2. ESETTANULMÁNYOK

2.1. VÁROSFEJLESZTÉS ÉS DZSENTRIKÁCIÓ – KUJONG

A lakhatás rendezése Koreában hosszú időn át lényegében a nyomornegyedek lerombolását jelentette. A mindezek következtében fellépő társadalmi problémák rendezésére a nyolcvanas éveket követően egy új megoldást vezettek be. Ennek lényege, hogy a felszámolásra kijelölt helyeken a fejlesztő vállalkozó és a lakókat képviselő, kifejezetten erre a célra létrehozott lakhatási szövetkezet között egyfajta partnerség jön létre. A közös döntéshozatal a szövetkezetnek kétharmados szavazati arányt biztosít, enélkül nem születhet meg a projekt sem. Ráadásul a szövetkezet minden tagjának járt egy lakás a fejlesztési területen. A beruházó tehát eleve a terület lakói által teremtett lakásszükséglet felett tervezett, ez jelentette a piaci részt, s hozott igazi hasznot számára. A látszólag remek megoldás váltotta ki azonban a legtöbb visszaélést, sokszor a rendőrség asszisztált az erőszakos kilakoltatásokhoz, amire az illegális helyfoglalás a jogi alapot is megteremtette, a lakók 20–30%-a pedig egyáltalán nem jutott lakáshoz, sőt az eredeti beruházásban is csupán 20%-uk tudott lakást vásárolni (Ha, 2004). Ráadásul az 1989-et követően bevezetett állami lakhatási támogatásból a bérlők kimaradtak, holott az ilyen szanálendő területek lakosságának 60%-a csak bérlőként lakott lakásában, a kompenzáció pedig csak tulajdonosoknak járt (Ha, 2001).

A kilakoltatás (a legtöbb esetben valamilyen másik elhagyott, leromlott területre, sokszor a városon kívülre) egyáltalán nem bizonyult jó megoldásnak, amire – ugyancsak 1989-ben – volt is válasza a kormánynak. A program lényege az volt, hogy a hetvenes években oly gyakori önerőből történő, kalákában megvalósuló felújításokhoz anyagi támogatást nyújtott, mégpedig támogatott hitelek formájában és az építési előírások enyhítésével. Mivel a bérlők, de a tulajdonosok sem rendelkeztek kellő anyagi erővel és technológiai tudással, az előbbieket 50%-os, míg az utóbbiak kétharmados arányú szavazatával jöhettek létre olyan társulások, amelyek részt vehettek a felújítási programokban. Azonban ez a megoldás sem vezetett sikerre, a források méltányos elosztását ugyanis sehogyan sem sikerült megvalósítani (Thomas-Hwang, 2002).

Mindazonáltal rengeteg felújítási projekt zajlott a kilencvenes években, ami a lakások átlag alapterületét háromszorosára emelte, az újonnan épített sokemeletes lakóépületekben az átlagos lakásméret 118 négyzetméter volt. Ezek az új beruházások viszont egyértelműen középosztályi keresletet elégítettek ki, ezeken a területeken tipikusan dzsentrifikáció zajlott (Lee et al., 2003). A kényszerűen elköltöző lakók pedig a város peremén, vagy egyéb üresen maradt területeken, vinyl házakban, sátrakban vagy kunyhókban találtak lakhatást – természetesen illegálisan. A kormány támogatta a magas jövedelműek beruházását a lakásszennelődés alatti beépítésű területeken, ám ez utóbbiak egyre kevésbé érdeklődtek, így a magánérső beruházások száma egyre csökkent, sok helyen a távolmaradó tulajdonosok aránya elérte a 60%-ot (Ha, 2007).

Jellemző példa a fentiekre Kujong falu esete (Park J-M, 2015). 1988-ban, az olimpia hatalmas infrastrukturális és területi fejlesztéseket követelt, aminek következtében számos alacsony státuszú területet számoltak fel. A lakók egy része új lakhelyet keresett, s talált Kujongban, ami Szöul legelegánsabb üzleti negyedének Kangnamnak a szélén található, csupán egy hatsávós autópálya választja el a két világot egymástól (Bell, 2014). A 2010-es években számtalan újrahasznosítási terv született, míg végül 2015-ben a kormány a terület lebontásáról döntött, s államilag támogatott, szociális lakásépítést tervezett a jelenlegi lakók számára. A faluban 2020-ban is 2 500–4 000 ember él, többségük idős, a házak mind kunyhók, de a lakók létesítettek postaszolgálatot, van óvoda és templom, víz, gáz és elektromosság, valamint saját biztonsági járőrszolgálatuk is. 2011-ben ideiglenes lakhatási engedélyt is kaptak (Williamson, 2012).

1. Kép Kujong falu

Picture 1 Guryong Village

Forrás: Getty Images

Az ilyen nagyvárosi nyomornegyedek a hatvanas évektől gomba mód szaporodtak Szöul szerte, s kitelepítésük is szinte azonnal megkezdődött: 1962 és 1970 között 40 000 alacsony jövedelmű háztartást költöztettek 20 különböző, a város peremterületein lévő, mindenfajta tervezést nélkülöző, félmezőgazdasági területre (Ha, 2007). A jelenség tehát nem új, és nem is tűnt el a modernizáció során. A mai városfejlesztési szakirodalom gyakran a fenntarthatóság körébe sorolja a társadalmi fenntarthatóságot is. Ez utóbbin pedig a társadalmi tőke megőrzését érti: magába foglalva a társadalmi egyenlőség és a felelős állampolgár eszméjét is (Burgess, et al., 1997; Choguill, 1996; Marcotullio, 2001). Mindez praktiku-

san pedig azt jelenti, hogy a terület lakói képesek megfelelő lakhelyet biztosítani maguknak, egyben megélni a közösséghez tartozás érzését, biztosítani a közösség tagjainak kölcsönös támogatását, félelemtől mentes szabadságban és biztonságban élni és a társadalmi ügyekben aktívan részt venni (BCRTE, 1993).

A társadalmi fenntarthatóság mondanivalója azonban a közösség lokális felfogásában gyökerezik, melynek a fentiekhez illeszkedő várospolitikai és társadalomtudományi felfogása a chicagói iskolához nyúlik vissza, s fénykorát az '50-es, '60-as években élte az Amerikai Egyesült Államokban. Jane Jacobs Robert Moses-szel folytatott csatája Greenwich Village-ért 1941-től egészen 1971-ig húzódott, amikor is a Lomex felépítését végleg levették New York fejlesztési tervei közül. A Jacobs által képviselt lokális közösséget Wellman és Leighton (1979) már történelmi korszak jellemzőjeként foglalta össze a hetvenes évek végén. Ebben a felfogásban a közösség interperszonális kötések (nem családi) hálózata, ami támogatja a tagokat, segíti a beilleszkedést a közös térbe, szolidáris érzelmeket ébreszt a tagokban és egyúttal egymásra irányuló tevékenységeket indukál.

A szerzőpáros pontosan látta, hogyan értelmezték a társadalomtudósok és a városvezetők a 20. század első felében azt a folyamatot, ahogy az urbanizáció redukálja a hagyományos közösségek erejét. A szolidáris közösség teljes tagsága helyett korlátozott mennyiségű, intenzitású, gyakoriságú tagság jön létre, egyszerre több kapcsolathálóban, ahol az izolált, kétszemélyes kapcsolatok dominálnak. A létező kapcsolathálókat gyéren kötöttek, kevés a potenciális kapcsolatuk, a gyenge határok lesznek jellemzők, mindez kevés strukturális alapot teremt a szolidaritáshoz, így gyengül a mobilizációs képesség is. Ez a társadalmi folyamat, pontosabban az alacsony státuszú nagyvárosi városrészek közösségeinek ilyen ábrázolása, megfelelt a radikális, liberális és konzervatív politikának is, ami a közösségfejlesztés kudarca nyomán vagy elhanyagolta a leromlott városrészeket, vagy egy idő után lebontotta azokat.

A '60-as évekre azonban kikristályosodott az a szemlélet, amit Jacobs is képviselt, miszerint a szomszédsági közösségek egyáltalán nem tűnnek el a nagyvárosi közegben, hanem fennmaradtak, és továbbra is a segítség és társasélet forrásai. Ráadásul a formalizált és centralizált bürokrácia tovább erősíti az elsődleges kötésekét: az 1950 és 1980 közötti empirikus kutatások sorra igazolták ezt a felfogást. A megváltozott felfogás szerint a lokális közösségeket a tagok sajátos viszonya jellemzi. Az adott területen élők egyetlen lokális közösség tagjai, a közösségen belül azonban szorosak és sokszorosak a társadalmi kapcsolatok. A változó intenzitású, extenzív kapcsolatok és a sűrűn kötött hálózatok alkotják társadalmi-gazdasági értelemben magát a közösséget. Szoros belső (a szomszédságon belüli) és kevés külső kapcsolatokkal írták le az amerikai nagyvárosok lokális közösségekre tagolódo társadalmát, aminek következtében erős szolidáris aktivitás és érzelm, valamint gyakori hétköznapi segítség jellemezte a helyi közösségeket. Az ember ebben a felfogásban alapvetően jó, alkalmazkodó és társas lényként jelent meg.

A szomszédság mozgalom (Neighborhood movement) képviselői, mint Jane Jacobs vagy Herbert Gans, nagyra értékelték a lokális közösségeket, amelyek

segítségét jelentenek a stressz, a szegregáció, a mentális és fizikai betegség ellen. Szöul városfejlesztési programjainak társadalomtudományi elemzésekor pontosan ezt a szemléletet látjuk tükröződni. A lokalitás központi gondolat, lokális problémákra csakis a hely sajátosságai szerint lehet megoldást találni, s ebben a folyamatban a kormányzat inkább közvetítő szerepet tölt be, a helyi lakosság mobilizálása pedig kulcsfontosságú cél.

A '70-es és '80-as években a társadalmi tőke fogalma ragadta meg legjobban mindazt a jelenséget, amit a korábbi évtizedek a lokális közösségekben láttak. Ebben az időszakban ugyanis már sikerült túllépni Gary Becker (1976) hagyományos felfogásán, ami a fizikai tőkével szinte analóg módon értelmezte a humán tőkét, azt egyfajta állományként leírva, aminek segítségével az egyén jövedelemre tehet szert. A legismertebb, és egyben rokon értelmezések ebben az időszakban ('70-es és '80-as évek) Pierre Bourdieu, James Coleman és Robert Putnam nevéhez kötődnek. Putnam felfogásában a társadalmi tőke a kapcsolathálókból fakadó és a reciprocitáson és szavahihetőségen alapuló közös érték, ami abból a hajlandóságból ered, hogy a csoport tagjai tegyenek egymásért – ez egyben a demokrácia létrehozásának és fenntartásának alapja. Bourdieu így határozta meg: a tényleges vagy potenciális erőforrások összessége, amelyek a kölcsönös ismeretség és elismerés többé-kevésbé intézményesített kapcsolatainak tartós hálózatához kapcsolódnak. Coleman társadalmi tőke értelmezése szerint „A társadalmi tőke a cselekvők közötti viszonyok struktúrájában ölt testet.” (Coleman, 1988, 98)

A társadalmi tőkének, ezen értelmezések felől közelítve, Szöul nyomornegyedeiben igen jelentős szerepet tulajdoníthatunk, stabil közösségként írhatjuk le azokat. Az empirikus kutatások megerősítik azt a modellt, amiben a felszámolás, rehabilitáció negatív hatásai éppen ezen a téren tekinthetők kiemelkedőnek. A saját szomszédsági kapcsolataikat a Szöul leromlott városrészeiben élők 72,5%-a szorosnak és a kölcsönös segítségen alapulónak ítéli meg (Ha, 2007). Mindez sajátos helyzetet biztosít a városon belül, hiszen az elmúlt évtizedekben a lokalitástól egyértelműen az érdeklődés felé mozdult el a kapcsolatháló jellege Szöulban is. A közlekedés és kommunikáció fejlődésével a Wellman-Leighton féle Community liberated lett az általánosan jellemző közösségi szerveződési forma.

A munkahelyi és rokoni kapcsolatok térben elváltak egymástól a nagyarányú területi és társadalmi mobilitásnak köszönhetően. Mindez természetesen korlátozott tagságot, és sokszoros hálózati tagságot eredményezett, amiből csupán egy maradt a lokális. Az ilyen kapcsolathálókat Szöulban is változatos kapcsolati szélesség jellemzi: néhány többszörös, és rengeteg egyszeres, többnyire változatos erősségű kötések – az egyének hálók sorozatához kapcsolódnak kevés kötésekkel, laza, nyitott rendszerek tagjai. A ritka, kevésbé definiált kötések egyben kevés szolidáris aktivitással járnak együtt, a segítség mobilizálása inkább a kétszemes kapcsolatok minőségén múlik. A szegény-negyedekben másképpen van: ott a lokalitás határozza meg az egyént, identitást, a kapcsolatok érzelmi alapját és társadalmi formáját. A slumok lakói társaságokat hoznak létre Szöulban, hogy kapcsolataikat megerősítsék, gyűléseket találkozókat tartanak – ilyen intézmé-

nyesült formákban oldják meg közösségi problémáikat. A felszámolással természetesen mindez eltűnik – legyen szó a teljes lerombolás, vagy a felújítás közép-osztályosodást kiváltó következményeiről.

A városvezetés nagyjából ugyanazokon a szakaszokon ment keresztül, mint Amerikában: a '60-as, '70-es években a laissez faire határozta meg, vagyis nagyjából magára hagyták a hátrányos helyzetű közösségeket, amit a '80-as évektől egy profitorientáltabb megközelítés váltott fel. A '90-es évekre egyre inkább a privatizáció és a liberalizáció vált meghatározóvá, a legtöbb korábbi kontrollt eltörölték, különösen az ezredfordulóra az állam lassanként kivonult, s a cseboloknak adta át a lehetőséget. A partikuláris városrendezés helyett általános elvek bevezetését jelentette – a várostervezőknek és építészeknek átengedett terepen a szociális szempontokat egyre kevésbé játszanak szerepet, s mindez egy általános dzsentrifikációhoz vezet.

2.2. KULTURÁLIS REVITALIZÁCIÓ – ITHEVON

Az ezredfordulót követően a városvezetés a korábbi dzsentrifikációs politikájával nagyrészt felhagyott, és új irányt jelölt ki. Ennek a fordulatnak az a célja, hogy a korábbi vállalkozói-gazdasági élénkítés helyett, mellett a kulturális értékekre helyezze a hangsúlyt, különösen belvárosi, esztétikai szempontból értékes területek esetén, de bármilyen ipari vagy leromlott kerületben is, ahol a felújítás hasonló célokat érhet el. A célok pedig abba az általános városfejlesztési keretbe illeszkednek, ami Szöul globális és kreatív várossá kívánja tenni, ezen jellemzőivel igyekszik pozícióját erősíteni. Mindez azzal járt, hogy a városlakók nagyobb beleszólást kaptak a fejlesztésekbe, azok tervezésében és kivitelezésében művészek is szerepet játszottak és általánosságban a kulturális értékek meghatározó szemponttá váltak. Az állam tehát fokozatosan újra nagyobb szerepet vállal, alapokat hoz létre, egyúttal nemzetközi mintákat igyekszik követni, ami ugyanakkor a történelmi-kulturális helyi sajátosságokat nagyrészt figyelmen kívül hagyja (Cso, 2011).

Mindezen feltételek között sem állíthatjuk, hogy a vállalkozói és kreatív szemlélet teljesen kívül rekedt volna Szöul területi-társadalmi fejlődéséből. Ithevon városrész Jongszan kerületben található, s mára Szöul egyik legvonzóbb turisztikai célpontja, számtalan nemzetközi étterem, üzlet és előkelő szálloda otthona. Módos környezet, tele külföldiekkel, felkapottságának egy apró jele, hogy a Samsung vezetője is itt lakik. Divatos éttermek és kávézók, művészeti galériák és művészeti stúdiók, valamint az „autentikus” idegen légkör jellemzi. Nem volt ez azonban mindig így. A 20. század második felében, az amerikai katonai bázis közelsége miatt leginkább bordélyházak és rossz hírű kocsmák tarkították a negyedtet. A 2001. szeptember 11-ei események azonban a bázis életében jelentős fordulatot hoztak: kijárási tilalom és fokozott ellenőrzés következett, a korábbi laza élet megszűnt, így a katonák szórakozóhelyeire sem volt többé szükség. Ithevon átalakulása azonban nem állami fejlesztés, dzsentrifikáció eredménye, a beruházók kulturális vállalkozók voltak (Kim V., 2015; Ock, 2015; Salmon, 2012).

Húsz év alatt Ithevon liberális, intellektuális és multikulturális környékké fejlődött, ezt a városvezetés is támogatta, hiszen turisztikai értéke és emelkedő státusza mindenképpen a város hasznára vált, ám a negyed önálló belső dinamikája sajátos identitást és társadalmi folyamatokat is teremtett egyúttal – sajátos közösségek kezdtek egyre nagyobb szerepet kapni, ezek közül csak a Koreában hagyományosan idegen, muszlim kolóniát emelném itt ki.

Ithevon átalakulását a városrészben megjelenő kulturális vállalkozók indították el, a folyamat megértéséhez azonban a következő ismeretek is szükségesek. Koreában a legmagasabb a felsőfokú végzettségűek aránya a 25–34 éves népéségen belül: míg az OECD országok átlaga 40%, addig Koreában a fiatalok kétharmada felsőfokú végzettséggel rendelkezik. Ugyanakkor a munkanélküliség közöttük az országos átlaghoz képest meglehetősen magas – ez viszonylag általános jelenség a fejlett gazdaságokban. A művészeti ágban tevékeny fiatalok egy jellemző megoldásként – és ez sem csak Korea sajátja – gyakran művészeti vállalkozásba kezdenek, hogy máskülönbén akadozó karrierjüket egyengessék. Ithevon átalakulásában kezdeményező erőtt jelentett, hogy a két profil nem vált szét (Kim J. Y., 2016).

Ithevonban volt az utolsó Szöul belvárosában működő amerikai bázis (pontosabban két bázis), amit még az '50-es években hoztak létre egy korábbi katonai bázis helyén. Ez egyszerre kölcsönzött katonai jelleget a környéknek, és a külföldi jelenlét miatt valamiféle multikulturális hangulatot is. Különösképpen nagy a jelentősége ez utóbbinak, hiszen Koreában, így Szöulban is nagyon alacsony a bevándorlók száma, leginkább a nem ázsiai bevándorló csoportok vannak kisszámban jelen. A környék telítődött a katonák igényeit követő szolgáltatásokkal (szabók, éttermek, bárók, pénzváltók, szexmunkások és egyéb sajátos elemek), csak külföldieknek fenntartott klubokkal és meleg bárokkal, így az egész negyed egyfajta amerikai gettó jellegét öltötte fel az idők folyamán. Egyszerre volt idegen és erkölcsileg elítélhető.

Az első komoly kísérlet Ithevon piroslámpás jellegének a megváltoztatására a kormány részéről érkezett 1988-ban, az olimpia apropóján. Hatalmas támogatást kaptak a helyi vállalkozók, hogy a városba érkező külföldi turistákat koreai sajátosságokkal, ételekkel, emléktárgyakkal lássák el. Az olimpia azonban csak időlegesen volt képes a városrész karakterén változtatni, így közvetlenül azután komoly anyagi válság sújtotta a forrásait elvesztő vállalkozókat Ithevonban. A '90-es években fokozatosan megjelentek a fiatalabb koreai lakók a területben, elsősorban az autentikus koreai éttermek és ruhaboltok közelsége vonzotta őket a fokozatosan globalizálódó nagyvárosban, egyúttal turisztikai szerepe is lassanként erősödni látszott. Az amerikai katonaság létszáma is csökkent az ezredfordulót követően, és megjelentek a külföldről hazatelepülő, második generációs koreaiak; tovább színesítette a társadalmi összetételt a nagyszámú angol anyanyelvű bevándorló, főként angoltanárok, és az 1976-ban felépített mecset közelében letelepedő muszlim lakosság. A muszlim lakosság száma a '90-es években ugrott meg főként a Bangladesből, Pakisztánból és Indonéziából érkező vendégmunkások révén (Baker, 2006).

Az amerikai katonai bázis, Jongszan miatt nem lehetett tömegközlekedést fejleszteni – ez jelentősen megváltozott 2018 után, amikor a bázist Szöultól 60 kilométerre délre telepítették át, s a rákövetkező évben a katonai személyzet és családjaik többsége is elhagyta a korábbi bázist. A beépítést magassági korlátokkal szabályozzák, különösen, hogy megőrizzék a kilátást a hegyekre. Ithevon ugyanis a belváros Han folyóhoz közeli északi részén helyezkedik el (Jeong, 2019). Valójában a laktanya örökösen csak húzódó átköltözését is a városvezetés zökkentette ki medréből. Pak elnök, megelégedve a halogatást, arra buzdította a városvezetést, bírák rá az amerikai bázis vezetését annak engedélyezésére, hogy a szigorúan lezárt területen egy turistabusz keresztülhaladhasson. A járat végül 2018-ban el is indult, heti egyszeri alkalommal, egy 35 személyes busszal. A következő évben már heti kettőre növelték a járatok számát. Habár 2019-re a kontingens létszáma 25 ezerről 4 ezerre csökkent, a teljes átköltözés még 2021-ig biztosan várat magára, a 2020-as koronavírus járvány miatt a tervezett megnyitót is el kellett halasztani; (Park Ch-k., 2019) 2020 áprilisában azonban, 116 év után, a laktanya megnyitott a nagyközönség számára. A sokféle terv, így történeti emlékmű, szálloda és könyvtár létesítése helyett végül zöldterületként való megőrzése mellett döntöttek (Kim D-S., 2020).

A városrész 2010-es években megindult fejlődése részben kulturális sokszínűségének, részben olcsóságának is betudható, valójában azonban nem egy összefüggő terület átalakulásáról van szó, hanem három elkülönülő utcáról Ithevonban. Hönamulo, informálisan Kjongitankil, egészen közel fekszik a laktanyához, 2010 körül kilenc művész – többségük ugyanarról a művészeti egyetemről – költözött ide. Grafikus, fotóművész, író és más művészek is akadtak közöttük, mind igyekeztek a hely adottságait kihasználni. Egyikük a környéken talált szemétből készített műalkotásokat, a fotóművész a környék szabójánál állította ki képeit, a koreai népdalénekes a helyi lakosokat tanítja, egy másik fotóművész a saját lakásában nyitott egy egyasztalos éttermet, amit partikra lehet lefoglalni. Szerény kezdeményezésekről van tehát szó, ám mindegyik igyekszik kapcsolatot találni a lakossággal – közösen bolhapiacot is szerveztek a háztetőn, ahol bárki árulhat, tulajdonos, művész és helyi lakosok egyaránt. Az étterem az idők során kifejezetten sikeressé vált, mára angol honlapja is elérhető (Visitseoul). Azóta több kávéház és étterem is nyílt a közelében, s magát az utcát is kezdik róla elnevezni a látogatók.

2. Kép Jang Jin Woo Restaurant 2016

Picture 2 Jang Jin Woo Restaurant 2016

Forrás: Visitseoul

A háború után Ithevon keleti felében kaptak helyet a nagykövetségek, így idővel a diplomáciai missziók dolgozói közül egyre többen költöztek ide, majd hamar megjelentek a nemzetközi üzleti körök tagjai is. Az 1962-ben épült ENSZ falu luxuslakásaival kifejezetten előkelő környékké vált, kontrasztot létrehozva a környező szegényes városrészszel. A magas presztízsű Rium Samsung Múzeum 2004-ben nyitotta meg kapuit, s hamarosan számtalan kisebb galériát és elegáns butikot is ide vonzott. Szerepet játszott Kangnam közelsége is, hogy az onnan kiszoruló divattervezők ezt a helyet válasszák üzletüknek. A kezdetben szervezett bolhapiac kinőtte magát, s az Ithevon utca mögötti területen egy önálló kis városrész kezdett formálódni. A környék üzletei számtalan bőr és textil kézműves árut készítenek és árulnak, főként webshopjaikban, így a piaci napokat leszámítva csendes lakónegyed benyomását kelti.

A környék átalakulásának másik komponense a kávéházakkal kombinált galériák, amelyek a 2010-es éveket követően kezdtek elszaporodni, főként pályakezdő, fiatal művészek képeit bemutatva a látogatóknak. A környéken van más kulturális vállalkozás is: itt található az egyik legnagyobb reklámtársaság, valamint néhány kisebb kiadó és építészeti cég is ide telepítette székházát.

A harmadik fejlődési gócpont a kerület határán, az Uszatan utcában van. Ennek északi része az „Iszlám utca” – rengeteg muszlim ételmiszerüzlet, étterem, könyvesbolt, utazási ügynökség, ruhabolt nyílt itt a mecset közelsége miatt. Az utca déli fele a hajdani szexmunkások lakhelye, s az őket kiszolgáló szolgáltatások utcája, kifejezetten szegényes környezet volt. Ezen a környéken az önkormányzat felújítási programot hirdetett az ezredforduló után, ám a projekt kivitelezése mindmáig nem kezdődött el. Ez idő alatt azonban a helyi lakosok számára tilos maradt minden saját kezdeményezésű felújítás, így a terület meglehetősen rossz fizikai állapotban maradt az elmúlt két évtizedben. Sok ház üresen állt, míg másokba bevándorlók költöztek. Ez az űr vonzotta ide 2010 után a fiatal, pályakezdő művészeket, akik az olcsó bérleti

díjakkal, üres ingatlanokkal találkoztak, amelyekben megnyithatták saját műhelyeiket, kávézóikat, stúdióikat és vendégházaikat. Az itt vállalkozásba kezdő művészek nem csak az egyetemről frissen kikerült fiatalok közül verbuválódtak, de a hivatali munkával felhagyó, pályát változtatók is könnyen beilleszkedtek. Ezek a fiatalok 2012-ben találkozókat kezdtek tartani, s hamar közösségé szerveződött az új lakosság. A mecset mögött, minden hónap utolsó vasárnapján megrendezett bolhapiac kifejezetten nagy visszhangra talált a médiában is (Kim J. Y., 2016).

Míg az első két utca és környéke máris teljesen átformálódott, addig Uszatan változatlanul szegény környék maradt, ám az utóbbi években a spekuláció ott is emelni kezdte az ingatlanárakat – minél népszerűbbé válik egy környék, annál rövidebb időintervallumokra terjed ki és kevésbé stabil a bérleti szerződések piaca. Ahogy emelkednek az ingatlanárak és a bérleti díjak, úgy kezdenek a korábbi bérlők tovább költözni. Noha a migrációs ciklus előre látható, s az újonnan érkezők éppen ezért elvileg kevésbé hajlamosak túlzott érzelmi kötődést kialakítani a területtel, az a fajta „emlékek nélküli nosztalgia”, ami oly sokszor jellemzi a hasonló fiatal területfoglalókat (Appadurai, 1996), itt is megjelent. Az amerikai katonai állomás elköltözésével pedig véglegesen megpecsételődött az egész kerület sorsa. Ha divatos negyeddé alakul, a nem is olyan régen szerveződött helyi közösségé sorsa is kérdésessé válik.

2.3. A PARK MINT BERUHÁZÓI ESZKÖZ – A KJONGI VONAL PARK ÉS SKYGARDEN

A parkok üdítő színtoltok a zsúfolt, aszfalttal borított nagyvárosokban: javítják a levegőminőséget, enyhítik a hőséget, megnyugtatják az arra járókat, pihenést és kikapcsolódást nyújtanak a lakóknak. A parkok ugyanakkor társadalmi kohéziót teremtenek, olyan közösségi terek, amelyek összehozzák a lakókat, színteret adnak a társadalmi érintkezéseknek, amelyekre másutt nincs, vagy csak kevés lehetőség adódik. Ám a parkokat gyakran használják a dzsentrifikáció eszközeként, profitszerzési célból is; Kevin Loughram (2014) egyenesen azt állítja, hogy a park egy bevett eszköz a városok versenyében. Molotch (1976) szerint minden város hajtóereje a „növekedés”, a városi növekedés révén felhalmozódó gazdasági előnyök arra ösztönzik az elitet, hogy együttesen cselekedjenek, mégpedig a további növekedést elősegítő módon. Loughram szerint a parkokat, különösen a luxus-fejlesztéseket befektetők építtetik a városvezetéssel összefogva, hogy turistákat és gazdag fogyasztókat vonzzanak egyes fejlesztendő területekre, míg más, szegény lakókörnyezetben lévő, vagy a fejlesztési célok által elhanyagolt területeken lévő parkokról megfeledkeznek, azokat nem fejlesztik, elhanyagolják. Paradox módon egy park létrehozása, renoválása még akkor is dzsentrifikációt vonz magával, ha a fejlesztő szándéka nem ez volt (Krueger-Gibbs, 2007).

Mára a parkok ilyen célú felhasználása létrehozta a megfelelő terminus technicust is: zöld vagy öko dzsentrifikáció (Zukin, 1987; 2010; Gould-Lewis, 2017). A New York-i Brooklynban a városi környezetfejlesztés öt esetének

összehasonlító elemzésével kimutatták, hogy bár ezek a kezdeményezések a fizikai környezetre pozitív hatást gyakorolnak, egyúttal növelik a társadalmi egyenlőtlenségeket, és így aláássák a fenntartható fejlődés társadalmi alappilléjét. Noha a parkosítás célja látszólag a környék környezeti feltételeinek javítása, valójában dzsentifikációt generál, amely kiszorítja a munkásosztályt és a színesbőrűeket (vagy bármely más, a területen lakó hátrányos helyzetű csoportot), miközben odavonzza a fehér, gazdagabb bevándorlókat. Egyszerűen fogalmazva: a városi parkosítás „gazdagítja és fehérebbé teszi” a várost, így az társadalmi vonatkozásban fenntarthatóbbá is válik. Méltányosság-orientált közpolitikai beavatkozás nélkül a városi zöldterületi fejlesztések negatív újraelosztást generálnak a globális városokban. Gould és Lewis (2017) azonban nem pesszimista: korai beavatkozással, a szomszédságok stabilizálásával a negatív hatások elkerülhetők. A szerzők ugyanakkor nemzetközi összehasonlításra szólítanak fel. Szerintük a sajátos helyi gazdasági és társadalmi különbségek, valamint az eltérő városfejlesztési keretek eltérő formában válthatják ki a dzsentifikációt, az összehasonlítás segíthet megérteni a folyamatot és kiemelni annak univerzális összetevőit. A következőkben ebben a szellemben mutatom be Szöul két fejlesztési projektjét, azok társadalmi hatását is figyelembe véve. A hagyományos társadalmi egyenlőtlenségek, valamint a régi és új lakók között kialakuló konfliktusok mellett ez a szemlélet kiegészül az erőforrások elosztásának egyenlőtlenségével is.

A Kjongi vasútvonal felszámolása és parkká alakítása a 2010-es években zajlott. A projekt a száz éves múltra visszatekintő vasútvonal 6,3 km-es szakaszának föld alá telepítése és a felszín parkosítása volt Tonggjo negyedben, Szöul északi városrészében. A Kjongi vasútvonalat a japánok építették 1905-ben, ám az 1950-es évek elején elhanyagolták. A vasúttársaság és a kerület vezetése között 2007-ben született megállapodás a park létesítéséről, a következő évben már megkezdődtek a felmérések és 2012-ben adták át az első szakaszt, majd 2015-ben és 2016-ban a következő szakaszokat. A park utolsó szakaszának 2016-os megnyitása óta számos étterem, kávézó és bár nyílt a környéken. A park egyes részei tematikusak: a Hongik Egyetem közeli részét, a Central Parkhoz hasonló légköre miatt, Jontral Parknak hívják, népszerű piknikező hely (noha egyáltalán nem kényelmes a műfűvön), a közelben számos helyen lehet kézműves-sört fogyasztani, míg kissé lejjebb vonatkocsizhoz hasonló könyvesboltok találhatóak.

A park szakaszos megnyitása és a telekárak alakulásának követése 2010 és 2015 között, a hosszúkás park vonala mentén egy kilométeres körzetben, száz méterenként vett mintával egyértelműen kimutatta, hogy az ingatlanárak növekedése a szakaszok megnyitását követte, míg annak mértéke a parktól való távolsággal csökkent. A harmadik szakasz megnyitásával egyidőben egy lakópark is épült a Szogang Egyetem közelében, ami azon a szakaszon nagyobb távolságra is megemelte az ingatlanárakat. A park létrehozásának azonban ennél jóval nagyobb körzetben volt hatása az ingatlanfejlesztésekre, így nem csupán a közvetlen közelében fekvő ingatlanok drágulása, hanem a tágabb területre gyakorolt hatását is kimutatták. A szakaszos átadásnak köszönhetően az is megfigyelhető, hogy

a beruházás előrehaladtával annak hatósugara is nőtt. Az első szakasz még csak 500 méteres sugárban befolyásolta közvetlenül az ingatlanárakat, a második és harmadik hatósugara már 700 méter volt (Kwon et al., 2017). A jelenleg is folyamatosan dráguló környék tehát egyértelműen elindult a dzsentrifikáció felé.

Szöul ma már elkötelezetten gyalogosbarát város: a hatvanas évektől egyre több, a felszín fölött épült autópálya és autótút igyekezett Szöul rohamosan növekvő forgalmán enyhíteni, ám az elmúlt években egyre nagyobb területet alakítottak át a fővárosban autóforgalom helyett gyalogos közlekedésre. A négysávos Kvangcsin-ku utat leszűkítették kétsávosra és számtalan autómentes kerületet alakítottak ki városszerte, ezek közé tartozik az imént említett Hongik Egyetem környéke is. Ebbe a folyamatba illeszkedik a Skygarden^[6] is, egy 17 méter magasán a felszín fölött húzódó közösségi tér. A 2015-ben lezárt autópályaszakasz átalakítása parkká kávéházak, kiállítások és egy piac megjelenését eredményezte, de a szabadtéri élet számtalan más apróságot is magával hozott: trambulinok, lábfürdők színesítik a látványt. Több mint kétszáz fa, bokor és virágfajtát ültettek el – összesen 24 ezer példányt –, hogy a parkot igazi látványossággá tegyék (Cervero et al., 2017).

2006-ban biztonsági okok vezettek ahhoz a döntéshez, hogy autóútként semmiképpen sem maradhat meg az építmény, az átalakítási munkálatok 2015 kezdődtek, és az egy kilométer hosszú park, amit a New York-i High Line és párizsi sétányok alapján terveztek, a következő év májusában nyitott meg. A Skygarden Szöul központi vasútállomása fölött húzódik, és a mindössze 40 millió dolláros költségvetésből, két év alatt felépített projekt városépítészeti szempontból kifejezetten sikeresnek mondható; különösen, ha a londoni Garden Bridge sorsával vetjük össze (Moore, 2017), ami a mai napig sem valósul meg.

3. Kép Szöul Központi Állomás felüljáró projekt (Skygarden) a felújítás előtt és után

Picture 3 Before and after the renovation of Seoul Central Station Overpass Project (Skygarden)

Forrás: Seoulo 7017 hivatalos weblap (Hong, 2018)

[6] Hivatalos nevén Seoulo 7017, aminek első tagja a Szöul felé és a Szöul utca jelentésekre utal, a második pedig az autópálya építésének (1970) és a park befejezésének (2017) évéből tevődik össze (Hong, 2018).

A felüljáró-park tervezésekor és kivitelezésénél egyértelműen pozitív hatásokkal számoltak: a gyalogosforgalom növekedése számtalan kiszolgáltató társadalmi csoportnak – nem utolsó sorban a gyermekeknek – jelent biztonságos kikapcsolódást és közlekedést. A növekvő gyalogos forgalom növeli a környéken a gasztronómiai ágazat forgalmát, de a közelben található történelmi városkapu mint turisztikai célpont fejlesztése és a szomszédos vásárlónegyedhez igazodó kiegészítő tevékenységek, a piac, a pláza a szomszédban, mind kölcsönösen fokozzák majd az üzleti forgalmat. A zöldterület növelése és annak jótékony hatása olyan tényezők voltak, amiket ugyancsak számításba vettek (Hong, 2018; Shafray–Kim, 2017).

Szung Hjo-Szang, Szöul volt főépítésze már az építés során 424 fölöslegessé vált hivatali épület átalakítását tervezte, többek között könyvtárak, színházak, koncerttermek és kávéházak kerülhetnek a helyükre a jövőben, mind a helyi közösség szolgálatában. Mindez alacsony költségvetési tervvel készült, fiatal, innovatív építészekről várva a megoldást. Utódja Jong Csun-Kim pedig követi Szung elképzeléseit (Moore, 2017). Skygarden esetében sokat hivatkoztak annak elődjeként, párjaként Cshonggjecshonra^[7]; kiemelve azt is, hogy a park nem fejlesztés, hanem a történelmi emlékezet felébresztése újjászületés révén; de nem is emlékmű, hanem a közösségi értékek megosztása a szolidaritás megerősítése révén.

A Skygarden még meglehetősen új fejlesztés Szöulban, nem készültek alapos elemzések az érintett terület és a város egészére gyakorolt társadalmi hatásokról. Az azonban már most is látható, hogy az ingatlanárak 20–30%-kal emelkedtek a környéken, s ennek hatása a bérleti díjakra elkerülhetetlen. Ha a bérleti díjak is a magasba szöknek, akkor a szerényebb jövedelmű rétegek kénytelenek lesznek elköltözni, a helyi munkahelyek és a piac sem forrásként, sem termékeik értékesítési helyszínékként nem funkcionál majd többé. „A piacra átjuttatni a helyben gyártott ruhákat hatalmas energia és idővesztés, a felüljárón motorbiciklivel csak öt perc volt” – mesélte egy helyi iparos (Jackson, 2017). Ha a fokozatos térvesztéssel a piac maga is bezár, a lokális gazdaság összeomlik. Ezt a költséget senki sem számította a fenti mérleg másik oldalán, s megelőző felmérés sem készült a projekt tervezése során. A média az egyetlen, ami az érintetteket és a kritikus véleményyt is megszólaltatta (Fouser, 2017; Jackson, 2017; Kwong, 2019). Hogy a városvezetés miképpen reagál a terület társadalmi-gazdasági változásaira, az a jövő kérdése.

3. ÖSSZEZÉS

Az esettanulmány célja az volt, hogy három fejlődési típust mutassak be, mindegyiket sajátos dzsentifikációs hatást kiváltó városfejlesztési projektek kapcsán Szöul-

[7] Cshonggjecshon patak a történelmi városközpontban folyik, azonban az évszázadok alatt természetes jellegét elvesztette. Az ötvenes években beburkolták, majd az ezredforduló után felújították és egy mesterséges vízfolyást alakítottak ki a helyén. A felújítás számos kritikát váltott ki, az elemzések elsősorban a történelmi és természeti hűséget vitatták, valamint a dzsentifikáció hatásait elemezték.

ban. Noha a kelet-ázsiai metropolisz társadalmi-gazdasági elemzésekor gyakran szólnak annak sajátos keleti jellegéről, a fent bemutatott példák egyértelmű hasonlóságot mutatnak a nyugati városfejlesztés során nyert tapasztalatokkal. Legyen szó egy nyomornegyed felszámolásáról vagy egy park létesítéséről, az állami vagy önkormányzati beavatkozás, a terület felértékelődésén keresztül, annak társadalmi összetételében is változást indukál. Ugyanez történik akkor is, ha az adott terület jellegén spontán bevándorlási folyamat változtat. Elégséges csupán néhány elszigetelt jelenség is, egy művészcsoporthoz megjelenése, egy-két közösségi tevékenység felbukkanása, ami sajátos imázst kölcsönöz a területnek, és máris vonzóvá válik a módosabb társadalmi rétegek számára is. Az így meginduló népességbeáramlás hasonló eredményeket vált ki, mint a közvetlen beruházásokkal járó városfejlesztés.

Az 1970-es évektől a szöuli városfejlesztés elsősorban a közvetlen ingatlanberuházásokat támogatta, ekkor az egyéni erőfeszítések kaptak állami szubvenciót, ám 1989-ben megjelent az állami lakhatási támogatás is. Ami ugyanakkor mindvégig állandó maradt, az a szigorú és következetes szankcionálás. Mindezek következtében jelentős csoportok szorultak ki az újonnan kiépített lakóterületekről, s kerestek átmeneti (vagy legalábbis annak szánt) megoldásokat, amelyek idővel és más megoldás hiányában tartóssá váltak.

Kujong esetében a két meghatározó tényező az illegális területfoglalás és a terület állandóan napirenden lévő átalakítási terve; ám a mostoha fizikai körülmények és a létbizonytalanság ellenére erős társadalmi tőke jellemzi a területen élő lokális közösséget. Mindez a nyugati nagyvárosok hagyományos^[8] nyomornegyedeinek közösségi szerveződésére emlékeztető társadalmi képződmény, amely mára a szegregációkutatás egyik alapkövét képezi. Itthon a laktanyák elköltözését és magasan pozícionált csoportok megjelenését követően kezdett igazán fejlődni, a növekvő keresletre reagáltak a szolgáltatások és az ingatlanpiac is, ám egyes kisebbségi csoportok körülményeit a városvezetés is támogatta, részben Szöul globális jellegének erősítése céljából. Ezt a jelenséget és a parkosítás (vagy bármely más, a terület fizikai állapotát fejlesztő, annak értékét növelő tevékenység) következtében bekövetkező dzsentrifikációt európai és amerikai példák révén ismerhetjük már (Zukin, 1987; 2010; Gould-Lewis, 2017).

Szöul fent ismertetett példáinak néhány összetevője sajátos jelleget kölcsönöz a máskülönben hagyományos, a 20. században számtalan példán megfigyelt és elemzett dzsentrifikációs folyamatoknak. A városvezetés már nem szabályozókkal, vagy közvetlen beruházásokkal igyekszik a város egyes területeinek fejlesztését elősegíteni, hanem neoliberais gazdaságösztönzőket alkalmaz. Ezt láttuk Kujong esetében. Ha mégis saját beruházásra kerül sor, az már nem csupán a közvetlen gazdasági megtérülést veszi számításba – noha ez Kjonggi esetében meghatározó tényező –, hanem a városfejlesztés általános versenyszempontjait is. Ennek két

[8] Ezalatt a '70-es évektől, a „támogató” kisebbségpolitikát követően kifejlődő hipergettók előtti slumokat értjük.

igen fontos tényezője a globális versenyhelyzet javítása és a – talán legtömörebben így fogalmazható meg – a kreatív osztály bevonása. Richard Florida (2002) kreatív osztály modellje általánosan ismert, ezért erre a koncepcióra hivatkoztam, noha Szöul vezetése a dán Rolf Jensen^[9] „álmom társadalmának” modelljét követi. Mindez nem befolyásolja a városfejlesztés sajátosságainak megértését. Százával nyíltak a helyi könyvtárak, múzeumok, workshopok, kiállítótermek és egyéb közösségi kulturális létesítmények Szöul szerte. A nemrégiben elhunyt Pak polgármester elképzelése egy boldog város volt, melynek gazdasági, jóléti és kulturális összetevői mellett a szuverenitás és a fenntarthatóság is fontos alkotóelemei.

IRODALOMJEGYZÉK

- Appadurai, A. (1996) *Modernity at large: cultural dimensions of globalization*. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Baker, D. (2006) Islam Struggles For A Toehold In Korea. *Harvard Asia Quarterly*, 10, 1, pp. 25-30.
- Becker G (1976) *The Economic Approach to Human Behaviour*. University of Chicago Press, Chicago.
- Bell, K. (2014) *Achieving Environmental Justice: A Cross-National Analysis*. Policy Press, Bristol.
- British Columbia Round Table on the Environment and the Economy (BCRTEE) (1993) *Strategic Directions for Community Sustainability*. Crown Publications, Victoria.
- Britton, E. (ed.) (2012) *The Life and Death of Urban Highways*. Institute for Transportation & Development Policy and EMBARQ, New York & Washington.
- Brooks, R. O. (1974) *New towns and communal values*. Praeger, New York.
- Burgess, R.-Carmona, M.-Kolstee, T. (eds.) (1997) *The challenge of sustainable cities*. Zed Books, London.
- Castells, M. (1983) *The City and the Grassroots*. Edward Arnold, London.
- Cervero, R. (2010) Urban Reclamation and Regeneration in Seoul, South Korea. In: Ascher, W.-Krupp, C. (eds.) *Physical Infrastructure Development: Balancing the Growth, Equity and Environmental Imperatives*. Palgrave Macmillan, New York. pp. 187-202.
- Cervero, R.-Guerra, E.-Al, S. (2017) *Beyond Mobility. Planning Cities for People and Places*. Island Press, Washington.
- Cervero, R.-Kang, C-D. (2011) Bus Rapid Transit Impacts on Land Uses and Land Values in Seoul, Korea. *Transport Policy*, 18, 1, pp. 102-116.
- Choe, S-C. (2005) The impacts of globalization on the urban spatial-economic system in Korea. In: Richardson, H. W.-Bae, Ch. (eds.) *Globalization and Urban Development*. Springer, Berlin. pp. 59-78.
- Choguill, C. L. (1996) Toward sustainability of human settlements. *Habitat International*, 20, 3, pp. v-viii. [https://doi.org/10.1016/0197-3975\(96\)81830-3](https://doi.org/10.1016/0197-3975(96)81830-3)

[9] Jensen a The Copenhagen Institute for Future Studies korábbi igazgatója, a Dream Company alapítója és több mint száz nagy nemzetközi vállalat és kormányzat tanácsadója, 1999-ben fogalmazta meg modelljét az információs társadalmat követő szakaszról (Jensen, 1999).

- Coleman, J. S. (1988) Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*, 94, 1, pp. 95-120. <https://doi.org/10.1086/228943>
- Csanádi G.-Cszimady A.-Kőszeghy L.-Tomay K. (2006) Belső Erzsébetvárosi rehabilitáció. *Tér és Társadalom*, 20, 1, 73-92.
- Cso, M-R. (조명래) (2011) 문화적 도시재생과 공공성의 회복 한국적 도시재생에 관한 비판적 성찰 (Kulturális városi regeneráció és a nyilvánosság helyreállítása: kritikai gondolatok a városrehabilitáció koreai gyakorlatáról). *공간과사회* 2011년 제21권 3호 (*Tér és Társadalom*), 21, 3, 39-65.
- Egedy T. (2007) *Városrehabilitáció és társadalom*. MTA FKI, Budapest.
- Florida, R. (2002) *The rise of the creative class*. Basic Books, New York.
- Fouser, R. (2017) Making neighborhoods in Seoul more walkable. *The Korea Herald*, Jun 6 2017 <http://www.koreaherald.com/view.php?ud=20170605000708> Letöltve: 2020. 03. 22.
- Garreau, J. (1991) *Edge City: Life on the New Frontier*. Anchor Books, New York.
- Glassman, J. (2007) Recovering from crisis: the case of Thailand's spatial fix. *Economic Geography*, 83, pp. 349-370. DOI: 10.1111/j.1944-8287.2007.tb00378.x
- Gould, K. A.-Lewis, T. L. (2017) *Green Gentrification: Urban Sustainability and the Struggle for Environmental Justice*. Routledge, New York.
- Ha, S-K.-Lee, S-W. (2001) IMF and the crisis of the marginalized urban sector in Korea. *Journal of Contemporary Asia*, 31, 2, pp. 196-213. <https://doi.org/10.1080/00472330180000121>
- Ha, S-K. (2001) Developing a community-based to urban redevelopment. *GeoJournal*, 53, 1, pp. 39-45. <https://doi.org/10.1023/A:1015845907795>
- Ha, S-K. (2002) Urban Redevelopment and Community Regeneration in Seoul. *European Spatial Research and Policy*, 9, 1, pp. 77-90.
- Ha, S-K. (2004) New shantytowns and the urban marginalized in Seoul Metropolitan Region. *Habitat International*, 28, 1, pp. 123-141. [https://doi.org/10.1016/S0197-3975\(03\)00035-3](https://doi.org/10.1016/S0197-3975(03)00035-3)
- Ha, S-K. (2007) Housing regeneration and building sustainable low-income communities in Korea. *Habitat International*, 31, 1, pp. 116-129. <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2006.08.002>
- Hackworth, J. (2002) Post-Recession Gentrification in New York City. *Urban Affairs Review*, 37, 6, pp. 815-843. <https://doi.org/10.1177/107874037006003>
- Harris, N.-Hooper, A.-Bishop, K. D. (2002) Constructing the Practice of "Spatial Planning": A National Spatial Planning Framework for Wales. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 20, 4, pp. 555-572.
- Healey, P. (1997) The Revival of Strategic Spatial Planning in Europe. In: Healey, P.-Khakee, A.-Motte, A.-Needham, B. (eds.): *Making Strategic Spatial Plans: Innovation in Europe*. UCL Press, London. pp. 3-19.
- Hill, R. C.-Kim, J. W. (2000) Global cities and developmental states: New York, Tokyo and Seoul. *Urban Studies*, 37, 12, pp. 2167-2195. <https://doi.org/10.1080/00420980020002760>
- Hillery, G. (1968) *Communal Organizations*. Chicago University Press, Chicago.
- Hong, Y. (2018) Actual condition of Seoulo 7017 overpass regeneration project based on field surveys. *Frontiers of Architectural Research*, 7, 3, pp. 415-423. <https://doi.org/10.1016/j.foar.2018.06.007>

- Jackson, B. (2017) Seoulo 7017: Urban Asset or Vanity Project? *Korea Exposé*, May 20, 2017 <https://www.koreaexpose.com/seoulo-urban-asset-va-nity-project/> Letöltve: 2020. 03. 22.
- Jang, M.-Kang, C-D. (2016) The Effects of Urban Greenways on the Geography of Office Sectors and Employment Density in Seoul, Korea. *Urban Studies*, 53, 5, pp. 1022-1041.
- Jensen, R. (1999) *The Dream Society: How the Coming Shift from Information to Imagination Will Transform Your Business*. McGraw-Hill Education, New York.
- Jeong, A. (2019) The End of Small-Town America, in the Heart of Seoul. *The Wall Street Journal*, Sept. 3, 2019 <https://www.wsj.com/articles/the-end-of-small-town-america-in-the-heart-of-seoul-11567503006> Letöltve: 2020. 03. 20.
- Johnson, C. (1982) MITI and the Japanese Miracle. *Stanford University Press, Stanford*.
- Kang, C-D.-Cervero, R. (2009) From Elevated Freeway to Urban Greenway: Land Value Impacts of Seoul, Korea's CGC Project. *Urban Studies*, 46, 13, pp. 2771-2794.
- Kim, D-S. (2020) *Yongsan Garrison apartment complex to open to public in April*. The Korea Herald, Mar 25, 2020 <http://m.koreaherald.com/view.php?ud=20200325000625> Letöltve: 2020. 03. 26.
- Kim, J. Y. (2016) Cultural entrepreneurs and urban regeneration in Itaewon, Seoul. *Cities*, 56, 2, pp. 132-140. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2015.11.021>
- Kim, V. (2015) This isn't Gangnamstyle: 3 rising Seoul neighborhoods. *CNN*, 8 September 2015 <http://edition.cnn.com/2015/09/07/travel/seoul-trendy-neighborhoods> Letöltve: 2020. 03. 19.
- Krueger, R. J.-Gibbs, D. (2007) *The Sustainable Development Paradox*. Guilford, New York.
- Kwon, Y.-Joo, S.-Han, S.-Park, C (2017) Mapping the Distribution Pattern of Gentrification near Urban Parks in the Case of Gyeongui Line Forest Park, Seoul, Korea. *Sustainability*, 9, 2, pp. 231-948. <https://doi.org/10.3390/su9020231>
- Kwong, K. M. K. (2019) 土紳化令城市景觀活起來 – Seoulo 7017 (A dzsentifikáció életre kelti a tájat). *Medium*, Jul 9, 2019 <https://medium.com/@JCMaDSocialLab/土紳化令城市景觀活起來-seoulo-7017-d89751b6c680> Letöltve: 2020. 03. 22.
- Lee, C-M.-Lee, J-H.-Yim, C-H. (2003) A revenue-sharing model of residential redevelopment projects: the case of the Hapdong redevelopment scheme in Seoul. *Urban Studies*, 40, 1, pp. 2223-2237. <https://doi.org/10.1080/0042098032000123268>
- Lees, L.-Slater, T.-Wyly, E. K. (eds.) (2010) *The Gentrification Reader*. Routledge, London.
- Loughran, K. (2014) Parks for Profit: The High Line, Growth Machines, and the Uneven Development of Urban Public Spaces. *City Community*, 13, 1, 49-68. <https://doi.org/10.1111/cico.12050>
- Marcotullio, P. J. (2001) Asian urban sustainability in the era of globalization. *Habitat International*, 25, 4, pp. 577-598. [https://doi.org/10.1016/S0197-3975\(01\)00025-X](https://doi.org/10.1016/S0197-3975(01)00025-X)
- Mele, C. (2000) *Selling the Lower East Side: Real Estate, Culture and Resistance in New York City*. University of Minneapolis Press, Minneapolis.
- Molotch, H. (1976) The City as Growth Machine: Toward a Political Economy of Place. *American Journal of Sociology*, 82, 2, pp. 309-332. DOI: 10.1002/9780470752814.ch2
- Moore, R. (2017) A garden bridge that works: how Seoul succeeded where London failed. *The Guardian*, Fri 19 Mar 2017 <https://www.theguardian.com/cities/2017/may/19/seoul-skygarden-south-korea-london-garden-bridge> Letöltve: 2020. 03. 21.

- Nagy Z. (2009) Kocziszky György Területfejlesztés módszertana. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 6, 2, 152-153.
- Ock, H-j. (2015) Itaewon where Korea meets the Islamic world. *Korea Herald*, 27 April 2015 <http://www.koreaherald.com/view.php?ud=20150427000474> Letöltve: 2020. 03. 19.
- OECD (2017) *Urban Transport Governance and Inclusive Development in Korea*. OECD Publishing, Paris.
- Oh, J-E. (2017) Immigrant Enclaves in Seoul: A future as intercultural hubs or isolated ghettos? *IOM MRTC Issue Brief*, 2017-08.
- Pálné Kovács I. (2008) Az új várospolitika kormányzási filozófiája. *Tér és Társadalom*, 22, 1, 45-57.
- Pamuk, A. (2005) Gentrification. In: Caves, R. W. (ed.): *Encyclopedia of the City*. Routledge, London. pp. 296-298.
- Park, Ch-k. (2019) As US troops leave Seoul, a peek inside Korea's Yongsan military base. *This Week in Asia*, 9 Nov 2019 <https://www.scmp.com/week-asia/politics/article/3036879/us-troops-leave-seoul-peek-inside-koreas-yongsan-military-base> Letöltve: 2020. 03. 20.
- Park, J-M. (2015) Go inside the last surviving slum of Seoul's glitzy Gangnam district before South Korea demolishes it. 4 May 2015 *Business Insider*. <https://www.businessinsider.com/r-gangnam-style-south-korea-set-to-demolish-slum-in-shadows-of-seoul-glitz-2015-5> Letöltve 2020. 03. 19.
- Perger, É. (2006) Területfejlesztés. In: Szigeti E. (szerk.) *Terület-és településfejlesztési ismeretek*. Magyar Közigazgatási Intézet, Budapest. 7-78.
- Pike, A. (2007) Wither regional studies?, *Regional Studies*, 41, pp. 1143-1148. <https://doi.org/10.1080/00343400701675587>
- Pike, A.-Rodriguez-Pose, A.-Tomaney, J. (2006) *Local and Regional Development*. Routledge, London.
- Pike, A.-Rodriguez-Pose, A.-Tomaney, J. (2007) What kind of local and regional development and for whom?, *Regional Studies*, 41, pp. 1253-1269. <https://doi.org/10.1080/00343400701543355>
- Rechnitzer J.-Smahó M. (2011) *Területi politika*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Salmon, A. (2012). Former red-light district and foreign ghetto draws hip crowds. 8 October 2012 *The Wall Street Journal*, <http://blogs.wsj.com/korearealtime/2012/10/08/itaewon-style> Letöltve: 2020. 03. 19.
- Shafray, E.-Kim, S. (2017) A Study of Walkable Spaces with Natural Elements for Urban Regeneration: A Focus on Cases in Seoul, South Korea. *Sustainability*, 9, 4, pp. 587-607. <https://doi.org/10.3390/su9040587>
- Smith, N. (2002) New globalism, new urbanism: gentrification as global urban strategy. *Antipode*, 34, 3, pp. 427-450. <https://doi.org/10.1111/1467-8330.00249>
- Stiglitz, J. E.-Yusuf, S. (eds.) (2001) *Rethinking the East Asian Miracle*. Oxford University Press, New York.
- Szong, T-J. (송도영) (송도영) (2001) *Cshonggyecshon szerszámpipar-hálózatának kialakulása*. (청계천 공구상가의 형성과 일상적 관계망). Kutatási sorozat 12. 연구총서12. Szöul Intézet, Szöul. (서울학연구소).
- Tajima, K (2003) New estimates of the demand for urban green space: Implications for valuing the environmental benefits of Boston's big dig project. *Journal of Urban Affairs*, 25, 5, pp. 641-655. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9906.2003.00006.x>

- Tewdwr-Jones, M. (2004) Spatial Planning: Principles, Practices and Cultures. *Journal of Planning and Environment Law*, 5, pp. 560-569.
- Thomas, J. M.-Hwang, H-Y. (2002) *Social equity in redevelopment and housing*. *Journal of Planning Education and Research*, 23, 1, pp. 8-23. <https://doi.org/10.1177/0739456X03257257>
- Wellman, B.-Leighton, B. (1979) Networks, Neighborhoods, and Communities: Approaches to the Study of the Community Question. *Urban Affairs Review*, 14, 3, pp. 363-390.
- Williamson, L. (2012) South Korean shanty town on sought-after real estate. 22 March 2012, *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/world-asia-17456032> Letöltve: 2020. 03. 19.
- Yeung, H. W. (2009) Regional Development and the Competitive Dynamics of Global Production Networks: An East Asian Perspective, *Regional Studies*, 43, 3, pp. 325-351. DOI: 10.1080/00343400902777059
- Zukin, S. (1987) Gentrification: Culture and Capital in the Urban Core. *Annual Review of Sociology*, 13, 1, pp. 129-147. <https://doi.org/10.1146/annurev.so.13.080187.001021>
- Zukin, S. (2010) *Naked City: The Death and Life of Authentic Urban Places*. Oxford University Press, New York.

INTERNETES OLDALAK:

- Országos mutatók: a lakosság koncentrációja a nagyvárosi területeken (나라지표:수도권 인구 집중 현황) http://www.index.go.kr/potal/main/EachDtlPageDetail.do?idx_cd=2729 Letöltve: 2020. 02. 21.
- Visitseoul: *Jang Jin Woo Restaurant*. http://english.visitseoul.net/attractions/Jang-Jin-Woo-Restaurant_/20242 Letöltve: 2020. 03. 20.

SZERZŐINK

DR. HABIL FÉNYES HAJNALKA: egyetemi docens, Debreceni Egyetem, BTK; E-mail: fenyves.zsuzsanna@arts.unideb.hu

Fényes Hajnalka közgazdász-szociológusként végzett 1991-ben Budapesten, 2001-ben szerzett doktori fokozatot szociológiából, és 2010-ben habilitált neveléstudományokból. Jelenleg a Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszék egyetemi docense, a DE Nevelés és Művelődéstudományi Doktori Program oktatója és témavezetője. Kutatási témái: a felsőoktatási hallgatók társadalmi mobilitása, a férfiak és nők közötti különbségek az oktatásban, a hallgatók önkéntes munkája és az önkéntesség új formái és végül az emberi tőke modell alkalmazásai.

DR. KONCZOSNÉ PROF. DR. HABIL SZOMBATHELYI MÁRTA: egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem, Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar, Vezetéstudományi és Szervezeti Kommunikáció Tanszék; E-mail: kszm@sze.hu

Konczosné Szombathelyi Márta a Széchenyi István Egyetem professzora, doktori disszertációját 2006-ban védte meg, 2013-ban habilitált Gazdálkodás- és Szervezéstudományok területén, egyetemi tanári kinevezését pedig 2018-ban vehette át. Főbb kutatási területei a szervezeti és interkulturális kommunikáció és kultúra, valamint a menedzsment egyes területei (családi vállalkozások, női menedzsment, tehetségmenedzsment). A TDT és Tehetségsegítő Tanács elnöke. Az egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola keretében működő Gazdálkodás- és Szervezéstudományi Doktori Program doktori tanácsának elnöke.

DR. KOUDELA PÁL, PHD: főiskolai tanár, Kodolányi János Egyetem; E-mail: pkoudela@yahoo.com

Koudela Pál szociológus, nemzetközi kapcsolatok szakértő. A Kodolányi János Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Tanszék vezetője, és az Inter-Regionális Kutatóintézet igazgatója, valamint a Harsányi János Tudásközpont kutatója; ezen kívül számos más hazai és külföldi egyetemen tartott előadásokat, kurzusokat. A Polymatheia: Művelődés és neveléstörténeti folyóirat főszerkesztő helyettese, a dél-koreai East European & Balkan Studies folyóirat szerkesztője. Kutatási területe egyrészt a magyar művelődés- és társadalomtörténet; másrészt a nemzetközi vándorlás és annak kezelésére irányuló politikák, politikai rezsimek, különösen Kelet-Ázsiában; harmadrészt a városok társadalmi folyamatai, a nagyvárosok szociológiája.

DR. MOHÁCSI MÁRTA, PHD: adjunktus, Debreceni Egyetem; E-mail: mohacsi.marta@arts.unideb.hu

Mohácsi Márta 2008-ban szerzett doktori fokozatot regionális tudományból. Disszertációja témája az oktatás és a munkaerőpiac kapcsolata volt. A felsőoktatásban eltöltött tíz éves oktatói és kutatói munkája mellett folyamatosan szervezett keretek között tovább képezte magát. Fő kutatási területe a menedzsment témaköre. A Metszetek – Társadalomtudományi Folyóirat szerkesztőbizottsági tagja.

POLSTER CSILLA: PhD hallgató, Széchenyi István Egyetem, Regionális- és Gazdálkodástudományi Doktori Iskola; E-mail: polster.csilla@sze.hu

Polster Csilla a Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdálkodástudományi Doktori Iskola Regionális Tudományi Program PhD hallgatója 2016 óta. Kutatási témája a családi vállalkozások, a területi tőke és a regionális beágyazottság kölcsönhatásának vizsgálata. E témában publikál, számos hazai és külföldi konferencia előadója. A Doktorandusz Hallgatói Önkormányzat alelnöke.

DR. HABIL VASA LÁSZLÓ: kutatóprofesszor, Széchenyi István Egyetem; vezető kutató és főtanácsadó, Külügyi és Külgazdasági Intézet; E-mail: laszlo.vasa@ifat.hu

Vasa László PhD fokozatát 2004-ben, habilitált doktori fokozatát 2010-ben szerezte gazdálkodás- és szervezéstudományok területén. Aktív publikációs tevékenysége keretében hangsúlyosan foglalkozik nemzetközi agrárgazdasági, háztartás-gazdaságtani és tudástranszfer kérdésekkel. Több magyarországi és külföldi doktori iskola tevékenységében vesz részt oktatóként és témavezetőként, japán és kazah egyetemek vendégoktatója. Több elismert, Scopus listás nemzetközi és MTA listás hazai tudományos folyóirat szerkesztőbizottsági tagja, nemzetközi szakmai szervezetekben aktív tevékenységet végez.

DR. ZSIBÓK ZSUZSANNA, PHD: tudományos munkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, E-mail: zsbok@rkk.hu

Zsibók Zsuzsanna közgazdász, 2008 óta a Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont kutatója, PhD-fokozatát 2013-ban szerezte a Pécsi Tudományegyetem Gazdálkodástani Doktori Iskolájában. Doktori dolgozatát az infláció és az árazási magatartás területi különbségeinek a témájában írta. Érdeklődési köre felöleli a területi gazdasági egyenlőtlenségek, a területi dinamikák, a területi konvergencia, valamint a területi politika kérdéseit.

AUTHORS

DR. HABIL FÉNYES, HAJNALKA: associate professor, University of Debrecen, BTK; E-mail: feny.es.zsuzsanna@arts.unideb.hu

Hajnalka Fényes graduated as an economist-sociologist in 1991 at Budapest, she got her PhD degree in Sociology in 2001, and made her habilitation in Education science in 2010. She is an associate professor at University of Debrecen at the Department of Sociology and Social Policy, and an educator and supervisor at the Doctoral School of Human Sciences (University of Debrecen). Her main research fields are social mobility of higher education students; differences between males and females in the education system; volunteering and new forms of volunteering of higher education students; the application of human capital model.

DR. KONCZOSNÉ PROF. DR. HABIL SZOMBATHELYI, MÁRTA: full professor, Széchenyi István University, Kautz Gyula Faculty of Economics, Department of Leadership and Organisational Communication; E-mail: kszm@sze.hu

Márta Konczos-Szombathelyi is a full professor of the Széchenyi István University. Her PhD dissertation was defended in 2006, her habilitation in 2013 in the business and management sciences. In 2018 she was appointed a professor. Her teaching and research portfolio covers different areas of the communication and management sciences, such as intercultural communication, corporate communication, family business, gender management and talent management. She is the chair of Scientific Student Association, the Talent Supporting Committee and the Doctoral Council of the Doctoral Program in Business Administration Sciences at Széchenyi István University.

DR. KOUDELA, PÁL, PHD: college professor, Kodolányi János University; E-mail: pkoudela@yahoo.com

Pál Koudela is a sociologist and international relations expert. He is a professor at Kodolányi János University and director of the Research Institute of Interregional Studies KJU, senior researcher at John Harsanyi Center and Archive for Social Studies. He is the vice editor-in-chief of *Polymatheia* – journal of cultural and education history and co-editor of *East European & Balkan Studies* journal in Seoul, South-Korea. His research fields are migration, migration policy, urban sociology and cultural history of Central Europe and East Asia. He wrote books and several articles about these topics, of which genealogical historical micro-analysis, the effects of political environment on values and social structures and migration processes and their regulation can be highlighted.

**DR. MOHÁCSI, MÁRTA, PHD: assistant professor, University of Debrecen;
E-mail: mohacsi.marta@arts.unideb.hu**

Márta Mohácsi got her PhD degree in regional studies in 2008. Her dissertation examined the relationship between education and the labour market. Alongside her experience of ten years in higher education as a researcher and lecturer, she has taken part in several further training programmes. Her research focus is on management. She is a member of the editorial board for Cross-sections – Social Science Journal.

POLSTER, CSILLA: PhD student, Széchenyi István University, Doctoral School of Regional- and Business Administration Sciences; E-mail: polster.csilla@sze.hu

Csilla Polster is a PhD Student of the Program in Regional Sciences since 2016 at the Széchenyi István University Doctoral School of Regional- and Business Administration Sciences. Her research topic is the study of the interaction between family businesses, territorial capital and regional embeddedness. She publishes on this topic and is a speaker at numerous domestic and foreign conferences. She is the Vice-President of the Doctoral Student Council.

DR. HABIL VASA, LÁSZLÓ: research professor, Széchenyi István University; senior research fellow, chief advisor, Institute for Foreign Affairs and Trade; E-mail: laszlo.vasa@ifat.hu

László Vasa obtained his PhD in 2004 and his habilitation doctorate in 2010 in the field of management and business administration sciences. Within his active publishing activity, he focuses on international agricultural economics, household economics and knowledge transfer issues. He participates in the activities of several doctoral schools in Hungary and abroad as a lecturer and supervisor; visiting professor at Japanese and Kazakh universities. He is a member of the editorial boards of several recognized, Scopus listed international and Hungarian Academy of Science listed scientific journals. He is involved in international professional organizations activities.

DR. ZSIBÓK ZSUZSANNA, PHD: research fellow, Centre for Economic and Regional Studies; E-mail: zsibok@rkk.hu

Zsuzsanna Zsibók is an economist; she has been a researcher at the Centre for Economic and Regional Studies since 2008. She obtained her PhD in 2013 in the Doctoral School of Business Administration at the University of Pécs. Her doctoral dissertation was written on the spatial differentials of inflation and pricing. Her research interests cover the topics of spatial economic inequalities, spatial dynamics, territorial convergence and territorial policies.

LEKTOROK/REVIEWERS

Ablonczyné Mihályka Lívía (Széchenyi István Egyetem)
Baracscai Zoltán (Széchenyi István Egyetem)
Csákné Filep Judit (Budapesti Gazdasági Egyetem)
Dusek Tamás (Széchenyi István Egyetem)
Egyed Ildikó (KRTK Regionális Kutatások Intézete Dunántúli Tudományos Osztály)
Gyene Pál (Budapesti Gazdasági Egyetem)
Hajdu-Smahó Melinda (Széchenyi István Egyetem)
Németh Krisztina (Budapesti Gazdasági Egyetem)
Rechnitzer János (Széchenyi István Egyetem)
Szakálné Kanó Izabella (Szegei Tudományegyetem)

Minerva baglya csak a beálló alkonnal kezdi meg röptét.
(G. W. F. Hegel)

